Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

GÖTEBORGS UNIVERSITET

"BRÖLLOPSLÄGRETS SKALD OCH BÅRENS"

EN STUDIE I LUCIDORS TILLFÄLLESDIKTNING

STINA HANSSON

Stina Hansson

"BRÖLLOPSLÄGRETS SKALD OCH BÅRENS". EN STUDIE I LUCIDORS TILLFÄLLESDIKTNING

Avhandling för filosofie doktorsexamen i litteraturvetenskap som enligt historisk- filosofiska sektionens vid Göteborgs universitet beslut kommer att offentligen försvaras lördagen den 17 maj 1975 kl. 10 i sal 1 vid Litteraturvetenskapliga institutionen, St. Nygatan 23- 25, Göteborg.

"BRÖLLOPSLÄGRETS SKALD OCH BÅRENS". EN STUDIE I LUCIDORS TILLFÄLLESDIKTNING

Stina Hansson

Göteborgs universitet
Litteraturvetenskapliga institutionen
Stora Nygatan 23-25
411 08 Göteborg

© Stina Hansson 1975

ISBN 91 - 7222 - 113 - 5

Omslagsbilden hämtad från försättsbladet till den posthuma Lucidor-samlingen Helicons Blomster, 1688.
Tryckt hos Allfoto i Göteborg AB
Göteborg 1975.

INNEHÅLL

Inledning.....s 7.
Begränsningar s 7. Teorier s 7. Uppläggning s 9. Formella anmärkningar s 10.

DEL I BAKGRUNDER

Biografiskt om Lars Johanson.....s 13.
Biografiska notiser, biografisk forskning s 13. Biografi s 14. Släktavla s 17.

Produktion, ståndsfördelning.....s 18.
Bevarandet, upplagorna s 18. Tillfällesskrifterna, adressater och ståndsfördelning s 19.

Litterär marknad.....s 22.
Inledning s 22. Den traditionella Lucidorbilden s 23. Lucidor söker tjänst, de första tillfällesskrifterna s 25. Lucidor och tillfällesskrifternas adressater s 28. 1. Skrifter för andra personer s 29. 2. Beställare, vänner s 30. 3. Adressater, knutna till rättegångarna s 31. 4. Olika bekantskapskretsar av adressater s 32. 4.1. "Fadderkretsen" s 33. 4.2. "Bergslagskretsen" s 33. 4.3. "Rådmanskretsen" s 34. 4.4. "Tullarkretsen" s 36. 4.5. "Tyska kyrkan-kretsen" s 36. 4.6. Andra möjliga bekanta s 37. 4.7. Kommentar till kretsarna s 37.

Poetik och retorik.....s 39.
Inledning s 39. Den poetiska arbetsprocessen s 39. Diktens inriktning på funktionen s 42. Den retoriska trestilsläran s 43. Principen om decorum s 44.

Poetik och tillfällesdiktning.....s 47.
Inledning s 47. Tillfällesdiktningens genretillhörighet s 48. Angrepp mot tillfällesdiktare i poetiken s 49. Den sanne tillfällesdiktaren s 49.

DEL II LUCIDORS TILLFÄLLESSKRIFTER OCH PRINCIPEN OM DECORUM

Inledning ..... s 53.

Gravskrifter, analyserade exempel ..... s 56.
Urvalet s 56. Inledning s 56. a) Laus s 57. b) Luctus s 58. c) Consolatio s 58. Lorents von der Linde s 58. Marca Christiana von Levenstein s 62. Axel Gyllenstierna s 65. Erik Slatte s 68. Elisabetha Juliana Strijck s 69. Nils Jonsson s 71. Peter Schaey s 72. Christina Hansdotter s 74. Kommentar s 75.

Bröllopsskrifter, analyserade exempel ..... s 76.
Urvalet s 76. Inledning s 76. Ribbing-Rosenhane s 79. Strijck-Ribbing s 81. Clason-Hansdotter s 83. Utterklow-Boij s 84. Trotzig-Funck s 85. Schaey s 86. Simonsson-Bratt s 88. Kommentar s 89.

Ideal och decorum ..... s 91.
Inledning s 91. Ätten s 91. Dygden s 92. a) Manliga adressater s 93. b) Kvinnliga adressater s 94. Mytologin s 95.

Formell anordning och decorum ..... s 102.
Inledning s 102. Titelsidornas utformning s 102. Flerspråkighet s 108. Versslagen s 111.

Språkliga drag och decorum ..... s 113.
Inledning s 113. "Afstympningen på orden" s 115. Språkliga konstfullheter s 118. Kommentar s 124.

DEL III GILJARENS KVAL - ETT FALL UR DEN POETISKA PRAKTIKEN

Bakgrunden ..... s 127.
Inledning s 127. Rättegångens förlopp s 127. Anklagelsen mot Lucidor s 129. Domsskälen s 130. Skandalen, dess omfattning s 131.

Gilliare Kwaal och decorum ..... s 132.
Inledning s 132. Inventio s 132. Gestaltning, kommentarer s 135. Titelsidan, övriga formella arrangemang s 137. Språk och decorum s 138.

Tradition och tendens s 140. Brotten mot decorum s 143.

SAMMANFATTNING s 147.

EXKURS s 153.

NOTER s 164.

BILAGOR: 1. Adressater, ståndsfördelning och skrifttyp - en översikt s 200.
2. Översikt över vänskrifter och kretsar s 202.
3. Komposition och konstfullheter, ett schema över en gravskrift s 204.

LITTERATURFÖRTECKNING s 210.

PERSONREGISTER s 219.

ZUSAMMENFASSUNG s 223.

INLEDNING

Begränsningar

Som undertiteln till denna undersökning - en studie i Lucidors tillfällesdiktning - ger vid handen, har en fullständig monografi över Lucidors diktning inte åsyftats. Studien behandlar enbart Lucidors tillfällesdiktning: hans gravskrifter, bröllopsskrifter och lyckönskningar. Den tar däremot inte upp de världsliga och andliga visorna och den långa Catsöversättningen Et samtaal emillan Anna och Phillis om een möös plikt.

Men också i fråga om tillfällesdiktningen har jag på en del punkter gjort inskränkningar, så att jag koncentrerat mig på det, som utgör undersökningens huvudlinje. Vad gäller det biografiska materialet kring tillfällesskrifternas adressater, har jag begränsat undersökningen till de uppgifter, som finns tillgängliga i tryckt litteratur (personhistorisk forskning och annan forskning av personhistoriskt intresse). Arkivstudier i material från tiden skulle troligen kunnat ge ytterligare upplysningar. Sådana studier har jag dock ansett föra för långt bort från det som jag sett som huvudsyftet med min undersökning. I min studie har jag endast i begränsad omfattning kommit in på frågor, som rör tillfällesskrifternas beroende av annan samtida litteratur, litterära lån, påverkningar, imitationer och översättningar. Fredrik Sandwall ger, i sin kommentar till Samlade dikter av Lucidor (Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet, IV, 1914-30), en rik belysning av dessa aspekter på Lucidors tillfällesdiktning. Jag har inte heller inom ramen för min studie ansett mig böra lägga textkritiska synpunkter på tillfällesskrifterna, utan utgått från de textgestaltningar och attributioner, som Sandwall gjort i sin Lucidorupplaga. Vidare har jag, inom ramen för undersökningen, avstått från att göra jämförelser mellan Lucidors tillfällesskrifter och andra svenska författares. I en exkurs finns dock en kort jämförelse mellan Lucidors och Samuel Columbus' tillfällesdiktning. Begränsningen i detta avseende är betingad dels av utrymmesskäl, dels och huvudsakligen på grund av brist på bearbetat jämförelsematerial. Tillfällesdiktningen från 1600-talet är ännu föga undersökt, knappast alls ur de metodiska utgångpunkter, som jag valt för min studie.

Teorier

Lucidor har av hävd betraktats som en föga samvetsgrann författare. Petrus Lagerlöfs åsikt om att Lucidor - visserligen "ett stoort ingenium" och "särdeles /---/ fallen till Poësin" - inte hade tålamod att arbeta ut det han skrev, att han "lät blifwa wid dett han först concipierade"[1], har knappast ifrågasatts, utan snarare skärpts, av skaldens senare bedömare. Vid mitt arbete med

Lucidors tillfällesskrifter uppmärksammade jag vissa regelbundenheter, som tycktes tyda på att Lagerlöfs omdöme, som det tolkats, inte gav hela sanningen om Lucidors skrivsätt. Jag fann väsentliga skillnader mellan skrifter till adressater av olika samhällsställning och väsentliga likheter mellan skrifter till adressater av likartad samhällsställning. Om Lucidor nöjt sig med att skriva ner "dett han först concipierade", så tycktes han, redan vid detta tillfälle, ha styrts av någon norm som stod i något samband med vederbörande adressaters sociala ställning. Min iakttagelse bekräftades av de överväganden, som Gustafsson i sin studie Litteratur och miljö gör om de formella skillnaderna i Lucidors tillfällesskrifter till adressater av olika stånd [2]. Med fasthållande av den gängse tolkningen av Lagerlöfs omdöme skulle man behöva räkna med, att Lucidor författade i enlighet med någon implicit norm, som spontant reglerade ämnesval, stil och språk i skrifterna till olika grupper av adressater. Det föreföll mig mera rimligt att anta, att regelmässigheterna i Lucidors tillfällesskrifter hade sin grund i en medveten strävan att uppfylla en viss norm, en norm som föreskrev, att tillfällesskrifter till adressater av olika stånd också borde utformas på olika sätt.

Den norm, som jag tyckte mig finna i Lucidors tillfällesskrifter, fann jag teoretiskt skisserad i tidens poetik. De många reglerna och föreskrifterna i poetikhandböckerna kan nämligen i huvudsak återföras på den redan i antik teori uppställda principen om decorum, en princip, som syftar till en harmonisering av det litterära verkets alla delar med varandra. Ämnet skulle överensstämma med stilen, utformningen med funktionen, verket som helhet skulle överensstämma med den ram, inom vilken det var tänkt att ingå. Reglerna utgår från denna huvudprincip och föreskriver, hur den ska tillämpas i de olika konkreta fallen.

För tillfällesdiktningens del kan man tänka sig en påverkan från decorum främst från två håll. Det ena är tillfällesskriftens genre (t ex gravskrift eller bröllopsskrift), där den retoriska stillärans regler om koppling mellan hög stil och sorgligt ämne och lägre stil och glatt ämne kan komma till uttryck. Det andra är det besjungna föremålet för skriften. Den ram, som adressatens stånd, kön, ålder och övriga villkor anger, påverkar även den, enligt principen om decorum, utformningen av tillfällesskriften.

Vid min undersökning har jag arbetat utifrån antagandet, att de iakttagna regelmässigheterna i Lucidors tillfällesskrifter står i samband med de föreskrifter, med utgångspunkt i principen om decorum, som man finner i tidens poetik. Mina resultat visar på en hög grad av överensstämmelse mellan Lucidors poetiska praxis och principen om decorum, så som den tolkas i de regler, som de poetiska handböckerna ger.

I sak bör det knappast förvåna, att Lucidor som tillfällesdiktare tycks ha ar-

betat utifrån de regler, som gällde för diktningen under hans tid och som sammanfattas i de poetiska handböckerna. Det är däremot förvånande, att denna Lucidors regeltrohet inte har uppmärksammats av diktarens många bedömare.

Uppläggning

Del I Min undersökning inleds med en rad bakgrundsteckningar, som i några fall delvis avlägsnar sig från undersökningens huvudlinje. Det gäller exempelvis den första av dessa, den biografiska bakgrundsteckningen. Skälet till att jag tagit med denna visserligen kortfattade, men å andra sidan helt refererande framställning, är det, att någon samlad och koncis resumé av de kända data till Lucidors biografi knappast föreligger.
Den andra bakgrundsteckningen ger en översikt över Lucidors produktion, tillfällesskrifterna och deras ståndsmässiga fördelning.
Den tredje undersöker Lucidors litterära marknad och diskuterar frågan om tillfällesdiktningens syften. Ett avsnitt i denna bakgrundsteckning ägnas åt en kritisk genomgång av traditionens Lucidorbild, eftersom denna traditionens bild utgör ett viktigt hinder för att se Lucidors skrifter som försök till social meritering från diktarens sida. Här finns också ett personhistoriskt inriktat avsnitt om Lucidor och tillfällesskrifternas adressater. Även detta avsnitt innebär ett visst avsteg från undersökningens huvudlinje. Men det motiveras å andra sidan genom det just för tillfällesdiktningen så viktiga sambandet mellan dikt, diktare och adressater.
Den fjärde bakgrundsteckningen belyser 1600-talsdikten och 1600-talspoetiken i dess förhållande till den retoriska traditionen.
Den femte och sista bakgrundsteckningen diskuterar poetikernas regler och dessas förhållande till tillfällesdiktningen som genre. Förutom att ge den teoretiska bakgrunden för de följande undersökningarna ger de båda sistnämnda bakgrundsteckningarna kommentarer och definitioner till de olika retoriskt-poetiska termer och begrepp, som kommer till användning i det följande.
Del II Avsnittet sätter Lucidors tillfällesdiktning i centrum. Jag söker här, med hjälp av olika metoder, att belysa de ovannämnda regelmässigheterna i Lucidors skrifter och deras förhållande till poetikernas regler och principen om decorum. Avsnittet inleds med en rad analyser av enskilda gravskrifter och bröllopsskrifter, håller fram olika konkreta drag i skrifter till adressater av olika stånd, kön, ålder o s v och ställer samman dessa drag med anvisningarna i den samtida litterära teorin. Därefter följer tre huvudsakligen generellt upplagda undersökningar av idealbildning (prisade dygder, mytologiska symbolgestalter), formella arrangemang (titelsidornas anordning, flerspråkighet, bruket av olika versslag) och språkliga drag i Lucidors tillfällesskrifter.

Del III Tredje avsnittet behandlar Lucidors båda bröllopsskrifter om giljarens kval, av vilka den senare, med titeln Gilliare Kwaal, som bekant renderade skalden åtal och fängelsevistelse. Avsnittet inleds med en presentation av rättegångarnas förlopp, anklagelserna mot skriften och domsskälen mot Lucidor. Därefter studeras, i anknytning till undersökningarna i del II, giljardikternas förhållande till reglerna och till principen om decorum. Avsnittet innehåller också ett försök till en förklaring till, hur Lucidor kunde välja ett ämne som giljarens kval för bröllopsskrifter till dessa högadliga adressater.

Min undersökning avslutas av en kort sammanfattning, grundad på undersökningsresultaten från del I och del II. I denna sammanfattning försöker jag skissera en teoretisk modell av strukturen hos den påverkan från principen om decorum, som jag iakttagit i Lucidors tillfällesskrifter.

Formella anmärkningar

I undersökningen skiljer jag mellan begreppen tillfällesskrift och tillfällesdikt. Det förstnämnda begreppet står för tillfällestrycket som helhet, det sistnämnda för de enskilda dikter, som ingår i tillfällestrycket. Tillfällesskriften I av Lucidor innehåller alltså två tillfällesdikter.

Numreringen av tillfällesskrifterna återgår på numreringen i Samlade dikter av Lucidor (SFSV IV). Noterna återfinns längst bak under de olika kapitelrubrikerna. För att undvika förväxling av noter som hör till olika kapitel, har jag genomgående använt samma talserie.

I citaten har jag inte markerat någon skillnad mellan latinsk stil och frakturstil. Vissa av de citerade arbetena iakttar skillnaden och markerar den genom kursiv eller understrykning, andra gör ingen skillnad mellan de båda stilsorterna. Jag har alltså följt författarna i den sistnämnda gruppen. Spärrad stil i citerade verk har däremot utmärkts.

I det personregister, som finns i avslutningen, upptas endast personer från 1600-talet och äldre tider.

Omslagbilden är hämtad från ett försättsblad till Helicons Blomster. Citatet vid avsnittet Bakgrunder är hämtat ur Wexionius äredikt över Lucidor i Helicons Blomster, citaten vid avsnittet om Lucidors tillfällesskrifter och principen om decorum samt vid sammanfattningen kommer från Harsdörffers Poetischer Trichter. Undersökningen om Gilliare Kwaal inleds med ett citat från en av Lucidors inlagor till Svea hovrätt.

DEL I BAKGRUNDER

Man tahlar myckit om den Tidh då L a s s e lefde/
Moot hwilken aldrig seen den seenre Tiden kom/
Om det nu redan war i Werldsens Barnedom
Ell´ sedan Arcken medh wår gambla N o a c k swäfde

Sitt Straffe-Åhr omkring; enär det och har warit
Ell´ hwem dhen L a s s e war/ så är det een gång wist/
Att mången L a s s e seen har under Tryck och Brist
Heelt annat Öde/ och een sämbre Werld förfahrit.

BIOGRAFISKT OM LARS JOHANSON

Biografiska notiser, biografisk forskning

Lars Johanson, som fick namnet Lucidor den olycklige efter den pseudonym, som han valt att använda i flera av sina tillfällesskrifter, ansågs under sin livstid som en av de främsta svenska tillfällespoeterna[3]. I en kyrkoräkenskapsanteckning från begravningen kallas han "här i Stockholm berömd Poëta"[4]. Lucidors biografi och de närmare omständigheterna kring hans författarskap tycks emellertid snart ha fallit i glömska och legendbildningen kring hans liv och död ha börjat.

Ett par anekdoter av trovärdig prägel om Lucidor återges av en samtida, Samuel Columbus, i Mål-roo eller roo-mål[5]. Ett par anekdoter om skalden finns också i Olof Celsius d.y.:s Samlingar till ett svenskt biografiskt lexikon[6]. Dessa tycks emellertid i viss grad vara påverkade av "Lucidorlegenden"[7].

Den biografiska skiss, som inleder Hansellis Lucidorupplaga[8] visar, i vilken hög grad traditionen vid denna tid (1869) hunnit blanda samman anekdotstoff, fakta och förmodanden om Lucidors livshistoria.

Först inemot slutet av 1800-talet fick legenden sina första törnar, då A.G. Ahlqvist och Birger Schöldström nästan samtidigt påträffade kämnärsrättens i Stockholm protokoll för år 1669 med handlingar från processen om Lucidors bröllopsskrift Gilliare Kwaal, samt kämnärsrättens protokoll från 13 och 15 augusti 1674 med vittnesmålen om Lucidors död på källaren Fimmelstången. Schöldström utnyttjade fynden i sin studie Lars Johansson Lucidor. En litterär studie, 1872, samt i ett par essäer[9].

1876 kom Josef Lincks monografi Om Lars Johansson (Lucidor den Olycklige). Litteraturhistoriskt utkast. Linck utnyttjar rättegångshandlingarna men tillfogar dessutom en mängd mindre välgrundat material ur Lucidortraditionen.

1896 publicerade Henrik Schück de av Ahlqvist och Schöldström påträffade rättegångshandlingarna om Gilliare Kwaal, samt handlingar kring den process, som följde på publiceringen av bröllopsskriften i Helicons Blomster 1689[10].

1898 offentliggjorde Ellen Wester två viktiga fynd till Lucidors biografi[11]. I Storkyrkans dopbok hade hon påträffat en anteckning om Lucidors dop -

först nu kunde diktarens födelseår bestämmas - och i Stockholms förmyndarekammares protokoll från år 1674 en förteckning över skaldens kvarlåtenskap, som bland annat innehåller en lista på böcker i Lucidors ägo. "Nittiotalets poeter inledde en Lucidorrenässans", påpekar Fehrman [12]. Levertin tillerkände Lucidor platsen som Bellmans föregångare [13], Heidenstam beskrev Lucidors död [14], Fröding skrev en pastisch på en Lucidorvisa [15] och Karlfeldt skrev en dikt om Lucidor [16]. Karlfeldts Lucidorintresse yttrade sig också genom en monografi över skalden, Minne af Lars Johansson (Lucidor), som först utkom 1912 [17], samt ännu en gång 1914, i en upplaga med titeln Skalden Lucidor [18]. Biografiskt ger Karlfeldts levnadsteckning knappast någonting nytt. Odokumenterat traditionsstoff behandlas med viss reservation, men studien befäster ändå den traditionella bilden av Lucidor som en poesins vildfågel, romantiskt söndersliten av ruelse och dödsångest.
Lucidors senaste utgivare, Fredrik Sandwall [19], meddelade 1926 nya fynd till Lucidors biografi, Svea hovrätts acta i målet om Gilliare Kwaal [20]. Rättegångshandlingarna, som dittills ansetts vara förkomna, innehåller en del av Lucidor egenhändigt skrivna inlagor.
1931 publicerade Schück en brevväxling mellan Olof Rudbeck och Magnus Gabriel de la Gardie om en "ung person", som inte nämns vid namn, men som Schück antar vara Lucidor [21]. Schücks antagande bekräftas genom en anteckning i Uppsala universitets konsistorieprotokoll, där man för språkmästartjänsten diskuterar "en Lars Johanson wid nampn" [22]. Om innehavare av språkmästarsysslan handlar också brevväxlingen.
Gunnar Bolin har lämnat flera viktiga bidrag till Lucidors biografi, bidrag som modifierar traditionens bild av skalden. I Nya bidrag till Lucidors biografi, 1934, redovisas en brevsamling, som ger en bild av Lucidors uppväxt, skolgång och universitetsstudier i Tyskland samt några notiser från den första tiden i Sverige. Bolin har också belyst Lucidors universitetsliv i Greifswald och Leipzig på grundval av konsistorieprotokoll från de båda universiteten [23], samt författat ytterligare några studier av biografisk typ om Lucidor: om hans vistelse i Malmö [24], om hans begravning [25], om källaren Fimmelstången [26] samt om dateringen av en dikt [27].

Biografi

Lars Johanson föddes i Stockholm 1638 och döptes i Storkyrkan den 18 oktober detta år [28]. Han var son till en Johan Erichson, som sägs ha varit kapten och skeppslöjtnant [29] och Kirstin Larsdotter, dotter till skepps-

majoren, skeppsamiralen och sist amirallöjtnanten Lars Mattsson, 1647 adlad Strusshielm. Lars Johanson hade två äldre systrar, Elisabeth och Maria, samt två yngre bröder, Olof och Erik[30].

1638 blev Lucidors morfar chef för örlogsvarvet i Alt-Stettin, vilket 1643 flyttades till Kaseburg på ön Usedom[31]. Omkring 1643 flyttade troligen också Lucidors föräldrar över till Pommern[32]. Lars och hans syskon växte upp på Kaseburg, som morfadern 1642 fått i förläning[33]. Föräldrarna dog tidigt - man vet, att båda var döda 1650. Vid Strusshielms död 1653 fanns de fyra yngsta barnen kvar i Tyskland. I Strusshielms testamente förordnas, att hans fyra "Tochterkinder" ska få dela på omkring 1600 "Reichsdaler" av kvarlåtenskapen. Den äldsta, Elisabeth, hade redan fått ut sin arvslott[34]. Strusshielms högste chef, riksamiralen Carl Gustaf Wrangel, fick uppdraget som "verordneter Vormund vndt Executor Testamenti", och han överlät åt förvaltaren på sitt pommerska gods Wrangelsburg, Joachim Edling, att ombesörja uppdraget[35].

Troligen till och med våren 1655 gick Lars med sina bröder i skola i Wollin[36]. 24 oktober 1655 skrevs Lars Johanson, under namnet Laurentius Johan Nauclerus, in vid universitetet i Greifswald[37]. Där stannade han till i början av 1659, då han flyttade över till Leipzig. I Leipzig studerade han ungefär i ett år, tills han vid adventstiden 1659 relegerades efter att ha deltagit i ett upplopp mellan pennaler och stadsvakt[38].

Under våren 1661 gjorde Lucidor en resa i Frankrike[39]. Våren 1662 var Lucidor hos systern Maria, bosatt i Borgholm och gift med hauptmannen på Öland, Lars Assersson[40]. Under våren och sommaren 1663 uppehöll sig Lucidor i Malmö, där han utan resultat försökte få ut sin och syskonens del av arvet efter morfadern, vilket ännu inte hade utbetalats[41].

På grund av Edlings vägran att lämna ifrån sig de Strusshielmska pengarna finns en rad notiser om Lucidors liv bevarade. Arvstvisten gav upphov till en brevväxling mellan Lucidors släktingar - framför allt Assersson -, Wrangel och Edling[42]. Assersson berättar i brev till Wrangel 1664 att Lucidor i maj detta år kommit till Stockholm för att söka någon befattning vid hovet eller för att få uppdrag till "wijdare perigrinerande medh vnge herrar"[43]. Formuleringen kan tyda på, att Lucidor tidigare företagit någon resa som informator, kanske den nämnda Frankrikeresan. Assersson berättar också om Lucidors bröder Olof och Erik. Båda hade tidigare bott hos Asserssons och orsakat den unga familjen stora bekymmer på grund av sitt vanartiga uppförande[44]. Olof hade, till familjens lättnad, 1662 avseglat till Holland för vidare befordran till Ostindien[45]. Erik befann sig emellertid vid denna tid, 1664, i Stockholm, där han gjort sig skyldig till flera stölder. Sedan Erik i juli 1664 häktats för stöld av ett par byxor, en plånbok och ett ärmkläde, förpassades han, på familjens önskan och ef-

ter ingripande av Wrangel, till Västindien[46].

I brevet 1664 berättar Assersson vidare, att Lucidor ännu inte erhållit något uppdrag och att han, för "sin brodhers begångne fauters skull" har underlåtit att anmäla sig hos Wrangel - detta fastän "erfarenheeten nohgsambt gifuer det sådana vnga persohner icke vthan någon högh patron emergera kunne"[47].

I ett nytt brev till Wrangel våren 1665 skriver Assersson, att Lucidor fortfarande är i Stockholm och söker tjänst, men att han "till dato ingenstedes, det migh witterliget är, hafuer kunnat vnderkomma". Orsaken härtill är, menar Assersson, att Lucidor är "obekandt", och att "sollicitanternes myckenheet" är så stor. De medel Lucidor fört med sig är slut, och han lever nu i "ytersta fattigdom och tårfftigheet"[48].

I ett brev från sommaren 1665 nämner Assersson på nytt Lucidor. Han berättar, att Lucidor ligger sjuk[49]. Lucidors "torfftigheet" och det "älende" i vilket han lever, omtalas av Assersson också i brev från juni 1666 och från mars 1667[50].

Den ovannämnda[51], av Schück påträffade, korrespondensen mellan Rudbeck och de la Gardie om en "ung person"[52], berättar, att denne varit utomlands och kommit tillbaka till Sverige igen sommaren 1668 "medh comoedianterna". Om Lucidor varit med i skådespelartruppen eller endast rest hem till Sverige i deras sällskap kan inte avgöras.

Under hösten och början av vintern 1668 var Lucidor troligen i Stockholm. Från denna tid härstammar de första bevarade tillfällesskrifterna: en från september[53], en från oktober och fyra från december 1668. De är skrivna till högtidligheter i Stockholm. Skriften från oktober och tre av skrifterna från december anges på titelbladet vara tryckta i Stockholm. De övriga har ingen uppgift om tryckort.

I brevväxlingen mellan Rudbeck och de la Gardie uppges bland annat, att den unga personen "i wintras", det vill säga vintern 1668/69, begärt lov att i Uppsala få undervisa ungdomen i "åhtskilliga språk", "wilket honom efftersletz"[54]. Lucidor uppger i december 1669, i samband med rättegången om Gilliare Kwaal, att han sistlidna vinter varit i Uppsala, där han "studenterne i språåk informerat och som een annan professor tillståndh hafft att intimera"[55].

Lucidor återvände till Stockholm den 28 juli 1669[56]. Under sommaren och hösten författade han ytterligare några tillfällesskrifter. För bröllopsskriften Gilliare Kwaal till Conrad Gyllenstierna och Märta Christina Ulfsparre den 18 november 1669 kastades han i fängelse. Målet om Gilliare Kwaal behandlades i kämnärsrätten i december 1669 och i hovrätten under våren och

försommaren 1670. Dom föll i juni 1670[57].

Under de följande åren befann sig Lucidor av allt att döma i Stockholm - bortsett kanske från någon ytterligare, kortare sejour som språklärare i Uppsala hösten 1670[58]. Hans ekonomiska villkor lättades något i april 1671, då Assersson kunde meddela Wrangel, att de Strusshielmska arvingarna äntligen fått sina pengar, "så wijda capitalet belangar"[59]. Under denna tid i Stockholm tillkom huvuddelen av Lucidors tillfällesskrifter.

Lucidor tycks, vad man vet, inte ha haft någon fast anställning i Stockholm. För sin försörjning syns han ha varit hänvisad till arvet, 400 riksdaler (förmodligen med avdrag för de medel, som han genom Assersson och andra fått ut i förskott), språklektioner och översättningar, kanske någon skrivarsyssla, samt vad tillfällesskrifterna kunde ge[60].

Den 13 augusti 1674 dödades Lucidor i en värjduell med löjtnanten Arvid Christian Storm på källaren Fimmelstången vid Kindstugatan i Stockholm[61]. Nio veckor senare begravdes han: "Fordom Wällärde, och nu mera Sahl. LARS JOHANSSONS, Philosophiae Studiosi och här i Stockholm berömd Poëtae, dödhe lekamen/ : som för någon tijdh sedan, blef uthi Stadhen i hiälstucken, och stått i Lijkhuset 9. wekors tijdh:/, wardt begrafwen på Kyrkiogården, bekom Lägerstadh denne gången, Item Båhr och Pähll, därföre betaltes i ett för alt, d. I. Novemb: 1674 --- 20: [daler kopparmynt] "[62].

Släkttavla[63]

Lars Mattsson, 1647 adlad Strusshielm, död 2 okt 1653

gift med

1. Märit, död troligen 1634.
I äktenskapet fanns flera barn.
Ett av dessa var dottern Kirstin, gift 12 juni 1633 med Johan Erichson.
Barn:

Elisabeth

Maria, född 1637. Gift 27 jan 1656 med Lars Assersson

Lars, född 1638, död 1674

Olof

Erik, född troligen 1641.

2. Barbara Jonsdotter 1636. Hon dog 21 dec 1648.
Barbara Jonsdotters äktenskap med Strusshielm var barnlöst. I ett tidigare äktenskap med Anders Nilsson hade hon fyra barn:

Nils, född 1624

Karin, född troligen 1627 och gift med 1. Jöns Olsson 2. Sven Törner

Brita, född troligen 1630 och gift med Johan Jöransson

Anna, född 1632.

PRODUKTION, STÅNDSFÖRDELNING

Bevarandet, upplagorna

Drygt tre fjärdedelar av Lucidors bevarade produktion består av tillfällesskrifter, skrifter bestående av en eller flera dikter, skrivna till begravningar och bröllop eller som lyckönskningar. Tillfällesskrifterna trycktes separat i ett häfte eller på ett blad till varje "tillfälle", i vissa fall möjligen under författarens överinseende [64]. Förläggare var antingen författaren själv eller adressaterna (bröllopshuset, sorgehuset) [65]. Det finns inalles 70 tillfällesskrifter av Lucidors hand bevarade. För drygt två tredjedelar av dessa finns originaltrycken kvar. Huvuddelen av de övriga tillfällesskrifterna har bevarats genom omtryck i samlingsverket Helicons Blomster.

Den tidigaste tryckta samlingen av Lucidordikter är det lilla häftet Lucida intervalla, som innehåller tre andliga visor och som utkom elva år efter författarens död [66].

Femton år efter Lucidors död, omkring 1 mars 1689 [67], kom Helicons Blomster/ plåckade ok wid åt skillige tillfällen utdelte af Lucidor den Olyklige det är alle de poëtiske skrifter/ som författade blefne [68] af Lasse Johanson [69]. Helicons Blomster utgavs av bokhållaren Johan Andersin, en umgängesvän till Lucidor [70], och samlingen är dedicerad till greve Erik Lindschöld och friherre Nils Gyldenstolpe. Helicons Blomster innehåller Andersins tillägnan och dedikation, en äredikt över Andersin och Lucidor av Olof Wexionius, samt följande Lucidortexter: "Brölops-Skrifter", "Lyck-Önskningar", "Grafskrifter", ett "anhang" som innehåller en lyckönskan, en bröllopsskrift och "Et samtaal emillan Anna och Phillis om een möös plikt", samt de båda avdelningarna "Wärldslige wisor" och "Andelige wisor". Samlingen avslutas med en gravskrift på italienska över Lucidor av Nils Keder. Trots den stolta titeln innehåller inte Helicons Blomster alla Lucidors dikter. Andersin har känt till och bifogat en lista på tretton titlar över saknade världsliga visor, som han efterlyser i läsekretsen.

1835 utkom ett ofullständigt omtryck av Helicons Blomster i serien Klassiska författare i svenska witterheten, II. Lucidor eller Lasse Johanson. 1869 kom Petrus Hansellis Lucidorupplaga i serien Samlade vitterhetsarbeten af svenska författare från Stjernhjelm till Dalin. X. Samlade vitterhetsarbeten af Lasse Johanson, Lucidor den Olycklige. Hanselli återger samtliga Lucidordikter

ur Helicons Blomster, ytterligare en tillfällesskrift samt en andlig och en världslig visa[71]. Hanselli har normaliserat sina förlagors text och gjort vissa omredigeringar i fråga om den formella anordningen i Lucidordikterna.

Fredrik Sandwalls textkritiska och med en gedigen kommentar försedda Samlade dikter av Lucidor i serien Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet, IV, utkom under åren 1914-1930. Samlingen innehåller hela Lucidors då kända produktion[72]. Sandwall har emellertid, i moraliskt nit, censurerat tre av bröllopsskrifternas gåtor.

För min undersökning har jag valt att utgå från Sandwalls upplaga. Några försök att komplettera Sandwalls textkritiska arbete har jag, som inledningsvis påpekades, inte gjort. Numreringen av tillfällesskrifterna i det följande går tillbaka på numreringen i SFSV.

Tillfällesskrifterna, adressater och ståndsfördelning

För mina undersökningar av Lucidors tillfällesskrifter har jag gjort en ståndsfördelning av adressaterna, redovisad i bilaga 1 och åstadkommen enligt följande kriterier.

Gruppen högadliga omfattar personer ur riddarhusets första klass, grevar och friherrar[73]. Till gruppen har jag också fört de båda engelska ambassadörer, som Lucidor besjungit.

Gruppen adliga omfattar övriga adliga personer. Jag har vid uppdelningen inte skilt på personer, födda inom ståndet, och personer som adlats, innan de hyllades av Lucidor med en tillfällesskrift. Personer som adlats efter besjungandet har däremot förts till den grupp, till vilken de hörde vid tillfället i fråga.

Gruppen präster omfattar endast två adressater: den ene präst, den andre en liten son till en präst och teologiprofessor.

Gruppen övriga ofrälse personer - i det följande i allmänhet förkortad till ofrälse - innehåller personer ur två sociala grupper. Dels finns här borgare, det vill säga burskapsägande personer[74]: grosshandlare, handelsmän och hantverkare från Stockholm och andra städer. Dels finns här så kallade ofrälse ståndspersoner, en samlingsbenämning, som vunnit hävd[75]: en yrkesmässigt ganska heterogen grupp, som hade det gemensamt, att den stod utanför den gängse ståndsindelningen. Gruppen består av företagare, främst inom bruksnäringen, icke-adliga officerare samt civila ämbetsmän av olika slag. Borgarna och de ofrälse ståndspersonerna har förts till en gemensam grupp av två skäl. Dels har det, på grund av ofullständigheten i de biografiska upplysningarna om vissa adressater, i några fall varit svårt att avgöra, till vilken av de

båda grupperna vederbörande bör räknas. Dels och framför allt har grupperna sammanförts därför att en uppdelning dem emellan socialt sett är föga motiverad. Av två söner till en borgare kunde exempelvis den ene överta faderns rörelse och bli borgare, den andre få sin försörjning i verken och bli ofrälse ståndsperson. Personer ur de båda grupperna gifte sig inte sällan med varandra. Grupperna går alltså i hög grad i varandra.
De besjungna kvinnorna har förts till makens - eller, för de ogifta, faderns - ståndsgrupp.
Följande tillfällesskrifter av Lucidor finns inte med i det ståndsgrupperade materialet:
XII, som riktar sig till magistraten i Stockholm, av det skälet, att skriften vänder sig till en hel grupp av adressater.
LXVI, LXVII, LXVIII, LXIX och LXX, som saknar titelsidor. En av skrifterna (LXX) är en namnsdagshyllning med alternativ utformning, som kan användas såväl till en Margareta som till en Cathrina. Två av skrifterna ger i texten en upplysning om adressatens efternamn (LXVI över hustru Thilman och LXVII över en Lützau). De båda övriga (LXVIII och LXIX) är anonyma. Eftersom diktmaterialet i övrigt är så pass omfattande, har jag ansett mig kunna utelämna dessa, inalles sex, skrifter, i de undersökningar där jag gör generella jämförelser mellan skrifter till adressater av olika stånd.
De återstående 64 tillfällesskrifterna fördelar sig enligt följande i fråga om dikttyp och stånd:

	Högadel	Adel	Präster	Ofrälse	Summa
Bröllopsskrifter	3	4	-	15	22
Gravskrifter	13	11	1	13	38
Lyckönskningar	2	1	1	-	4
Summa	18	16	2	28	64

Den ståndsmässiga fördelningen under produktionsåren är den följande:

År	Högadel	Adel	Präster	Ofrälse	Summa
1668	2	3	-	1	6
1669	3	-	1	-	4
1670	1	-	-	-	1
1671	4	3	1	1	9
1672	5	2	-	12	19
1673	-	7	-	8	15
1674	3	1	-	6	10
Summa	18	16	2	28	64

Antalet skrifter över högadliga och adliga personer håller sig relativt konstant under produktionsåren. Antalet skrifter till ofrälse adressater ökar däremot starkt under de tre sista åren. Nedgången i antalet skrifter under 1670 sammanhänger utan tvivel med händelserna kring bröllopsskriften Gilliare Kwaal, som skrevs i november 1669 och som renderade diktaren en halvårslång fängelsevistelse.

LITTERÄR MARKNAD

Inledning

Den totala befolkningen i Sverige - Finland under Lucidors tid omfattade c:a 1,5 - 2 miljoner innevånare. Omkring 95 % av dessa tillhörde den så kallade allmogen (bönder, torpare, tjänstefolk och övriga). Borgarståndet - den burskapsägande delen av stadsbefolkningen - omfattade c:a 2 %, de så kallade ofrälse ståndspersonerna utgjorde mellan 1 % och 2 %. Adeln omfattade högst 0,5 % av befolkningen [77].

Samhällets största kulturmecenater var staten och kyrkan. I övrigt var det endast adeln, det högre prästerskapet, det högre borgerskapet och en del av de ofrälse ståndspersonerna, som hade ekonomiska resurser nog för att kunna stöda och påverka landets litterära liv [78]. Detta privata litteraturstöd gynnade i synnerhet tillfällesdiktningen. "Vid hovet och i rika privathus förekom mer eller mindre fast anställda eller understödda poeter med uppgift att förse sina uppdragsgivare med litterär underhållning, sprida glans över deras namn, i vissa fall också att propagera för deras politiska intressen", säger Gustafsson [79]. Stödet kunde också vara tillfälligt, så att författarna betalades för enskilda skrifter, levererade till olika bemärkelse- och högtidsdagar inom familjen. Efter vad man vet, var det på detta sätt, som Lucidor honorerades. Bennich-Björkman har visat [80], att det för äldre tider inte är rimligt att definiera yrkesförfattaren som en person, som levde på de honorar eller de vinster, som de enskilda litterära verken renderade honom. Det fanns under 1600-talet ingen litteraturmarknad - i den mening vi lägger i begreppet - på vilken författaren kunde få avsättning för sina verk. 1600-talets författare kan, enligt Bennich-Björkman, i stället sägas ha levat på sin penna på det sättet, att författarskapet förr eller senare bidrog till att ge dem en anställning i ett statligt verk, inom kyrkan eller hos privata magnater. Av de 87 författare, från det som Bennich-Björkman kallar "den stiernhielmska perioden", som Hammarsköld nämner i Svenska vitterheten, fick 57 personer ämbeten inom den statliga organisationen och 20 andliga ämbeten av olika slag. Av de återstående tio författarna, bland vilka Lucidor är en, fick majoriteten anställning hos privata stormän eller uppnådde hedersämbeten utan statslön [81]. " `Litterära ´ meriter framstod enligt tidens uppfattning knappast som artskilda från de andra bevis på allmänbegåvning, boklig bildning och stilistisk förmåga som krävdes av en ämbetsman", påpekar Gustafsson [82]. På samma sätt understry-

ker Bennich-Björkmans undersökning författarskapets stora betydelse för den enskildes möjligheter till social meritering.
Mot bakgrund härav förefaller det troligt, att även Lucidor ville utnyttja sin litterära förmåga, inte bara för att med hjälp av honoraren lindra sin penningnöd, utan också för social meritering: för att göra sig känd och uppskattad hos sådana personer, som hade uppdrag, tjänster eller ämbeten att fördela.

Den traditionella Lucidorbilden

Lucidor hade, enligt Karlfeldt, ingen fallenhet för ämbetsmannabanan. Han saknade "förmåga och vilja till social uppkomst" [83]. Den traditionella bilden av Lucidor innehåller drag, som direkt strider mot antagandet, att diktaren skulle vilja utnyttja sin tillfällesdiktning för sin sociala meritering.
Det finns därför skäl att något dröja vid omdömena om Lucidor och hans diktning och att studera den sakliga grunden för dessa.
Den beskrivning, som i första hand bestämt den traditionella bilden av Lucidor, är Samuel Columbus´ båda porträtt av skalden i Mål-roo och roo-mål. Columbus´ anekdotsamling återgår delvis på Perrot d´Ablancourts Apophtegmes des Anciens [84] och berättelserna om Lucidor innehåller, som Swahn har påpekat [85], drag som är omformade efter förlagans anekdoter om Diogenes. Olsson pekar på den litterära frisering, som Columbus´ anekdoter förefaller ha undergått: "Liksom det motsvarande porträttet av Lucidor är avsett att visa cynikern är porträttet av Stiernhielm ett porträtt av stoikern." [86]
Det är knappast nödvändigt att här mer utförligt redogöra för "den under tidens gång allt frodigare mytbildningen kring den originelle poeten" [87]. Denna behandlas för övrigt ingående av Swahn i Lucidoravsnitten av hennes undersökning av den litterära kritiken i Sverige under 1700-talet [88]. I korthet kan följande nämnas. En gissning av Palmsköld gav upphov till antagandet, att Lucidor, liksom Wivallius, förfört en adlig jungfru. Att poeten sökte döva sorgen efter den olyckliga kärlekshistorien med sprit och tygellöst leverne var nya gissningar, som byggde på den första och som stödde sig på en biografisk tolkning av innehållet i Lucidors världsliga visor. Bättring ansågs Lucidor ha gjort först på dödsbädden, då han, efter det att han mottagit de dödande värjstingen, skrev sina tre psalmer i Lucida intervalla.
I Karlfeldts minnesteckning är beskyllningarna för sedeslöshet och dryckenskap visserligen utmönstrade, men knappast den aura av bohemeri och asocialitet, som traditionen omgett Lucidors bild med. Något av detta finns med också i Ny illustrerad svensk litteraturhistoria, där Lucidor karakteriseras som

"en man av stark självkänsla och ett uppflammande lynne" och där Fehrman menar, att det av Karlfeldt formade "ordet och begreppet `löskerkarl` /---/ så väl täcker en sida av Lucidors gestalt och väsen" [89].

Swahn har visat, hur omdömena om Lucidors diktning präglas av de antaganden, som man gjort om skaldens personlighet och av den kritik, som Lucidors förste bedömare Petrus Lagerlöf riktade mot hans verk [90]. Lucidors liv och diktning får illustrera "en mytisk sanning, bekräftad av stora exempel, om poeters lott i världen", säger Swahn [91]. Som Swahn har visat, går Lagerlöfs omdömen om Lucidors diktning igen hos kritiker efter kritiker. "De lärda skriver av varandra, men genom att ändra och omforma de övertagna, oprövade omdömena kan de visa sin självständighet." [92]

Omdömena om Lucidors diktning får positiva eller negativa förtecken beroende på vederbörande kritikers egen plats i den litterära traditionen. Lagerlöfs kritik mot Lucidors dikt utgår från den tidiga klassicismens ståndpunkt, enligt vilken kraven på språkets naturliga rytm, ordens rätta form och ordvalet var långt hårdare, än inom den tradition - renässanspoetikens, representerad i Sverige av Arvidis poetik [93] - inom vilken Lucidors verk tillkom [94]. Lagerlöfs omdöme om att Lucidor inte hade "patientiam att arbeta ut dett han skref" [95] tolkas som en utsaga om att poeten var slarvig, och omdömet går ständigt igen i kritiken, under 1700-talet inte sällan parat med ett avståndstagande på moraliska grunder från traditionens krogpoet [96]. Under den gustavianska epoken skattades Lucidors diktning - i enlighet med denna tids ideal - mycket lågt [97]. Med romantiken kom en annan värdering. Lucidor uppfattades, huvudsakligen på grundval av det, som tidigare ansetts som en brist hos hans diktning, som en naturskald [98].

Det nya intresse, som på 1890-talet växer fram kring Lucidors diktning, liksom den bild av skalden, som träder fram i Karlfeldts äreminne och övriga nittiotalsförfattares texter, återspeglar på liknande sätt denna tids värderingar, dess uppskattning av det romantiska, det originella och det nationella. Det är i denna syn, snarare än i de kvarlämnade Lucidortexternas vittnesbörd, som man finner grunden till Karlfeldts bild av Lucidor som "en inkarnation af det brutna geniet, litteraturhistoriens evige Ahasverus" [99], liksom till Wrangels ungefär samtida omdöme om att Lucidor ehuru "slarfvig och vårdslös i formen", dock hade "en aning om konstens högre och sjelfständiga betydelse" [100].

Traditionens Lucidorbild står alltså på ganska lösa grunder. Det finns, i den traderade bilden av Lucidor och hans diktning, egentligen ingenting, som gör det till ett orimligt antagande, att Lucidor velat begagna sig av sin tillfällesdiktning också för den sociala meriteringens skull. Bolin, som

presenterat ett omfattande, nytt material till Lucidors biografi, menar att detta avfärdar de sista resterna av någonting "vildromantiskt" kring skaldens gestalt[101] och han anser, att de främsta hindren för Lucidors sociala uppkomst inte stod att finna i hans personlighet, utan i det faktum, att Lucidor inte fann någon lämplig gynnare[102].

I följande avsnitt ska visas, hur Lucidors tillfällesdiktning från den första delen av produktionsperioden mycket väl kan uppfattas som försök till social meritering från diktarens sida.

Lucidor söker tjänst, de första tillfällesskrifterna

De biografiska uppgifterna från Lucidors första år i Stockholm, uppgifterna från rättegången om vintern i Uppsala samt förhållanden kring tillfällesskrifter från första delen av produktionsperioden tycks tyda på, att Lucidor försökte skaffa sig tjänst och att han använde sig av sin litterära förmåga, i tillfällesdiktningens form, för att nå detta syfte.

Då Lucidor 1664 kom till Stockholm var det, enligt svågern Assersson, i avsikt att söka någon befattning vid hovet eller att få uppdrag till "wijdare perigrinerande medh vnge herrar"[103]. På grund av den skam, som Lucidor kände efter brodern Eriks uppträdande, ville han inte, enligt svågern, anmäla sig hos Wrangel - detta fastän erfarenheten nogsamt ger vid handen, att personer i Lucidors ställning behöver en "högh patron" för att komma fram[104].

Lucidors första bevarade tillfällesskrifter härstammar från hösten och vintern 1668. I dessa skrifter använder Lucidor tre olika språk: svenska, tyska och latin. Vintern 1668/69 befinner sig Lucidor som språklärare i Uppsala. I juni 1668 eller 1669 - årtalet för skriften är osäkert[105] - skriver han en gravskrift över en liten son till en teologiprofessor i Uppsala (VII). I denna skrift använder han sju olika språk: latin, franska, italienska, engelska, holländska, tyska och svenska. Gravskriften lämpar sig således synnerligen väl för att visa språklärarens kunskaper inom sitt yrkesområde. Skriften kan, om den skrevs sommaren 1668, ha haft bisyftet att meritera skalden inför språklärarsysslan i Uppsala. Och om den skrevs sommaren 1669[106], kan den ha syftat till att säkra en fortsatt verksamhet som språklärare i Uppsala och till att meritera skalden för den eventuella befattning som språkmästare vid universitetet, som just då var på tal. Olof Rudbeck, initiativtagaren till den 1663 inrättade exercitieinstitutionen vid universitetet, till vilken språkmästarbefattningen hörde[107], föreslår i ett brev till de la Gardie i juli 1669[108] att den

unga person, som under vintern undervisat ungdomen i språk, ska förordnas som språkmästare vid universitetet. Som ovan nämnts, bekräftas i de nyligen utgivna konsistorieprotokollen riktigheten i Schücks gissning, att den unga personen är Lucidor[109]. Den unga personen kommer säkert, skriver Rudbeck, att anta tjänsten "uthan någon lön, kanske allenast att han må få tijttelen och fri wåning och sperans framtiden, när Staten blifwer lättat, att få nogon lön". Rudbeck meddelar vidare, att den person han skriver om brukats av honom själv som tolk "När Engelska Ambassadeuren här senast war", och att han då talat "latin, fransyska, Engelska och tyska, huru wäl kan iagh ej döma, men andra tala där om wäl"[110].

Lucidor återvände emellertid från Uppsala till Stockholm 28 juli 1669, dagen innan den unge Karl XI av den engelske ambassadören Howard skulle dubbas till riddare av Strumpebandsorden[111]. Lucidors resa till Stockholm kan ha berott på, att han, som Sandwall menar, ville betrakta festligheterna[112], men den kan också stå i samband med uppdraget som tolk vid Rudbecks samtal med ambassadören. Vid avresan från Stockholm och Sverige i slutet av september 1669 får Howard en lyckönskan av Lucidor (IX), "Lars Johann Son S.H. a.s.v." Förkortningen efter namnet uttyds "scientiarum humanarum artiumque studiosus upsaliensis"[113]. Uppsalastudentens skrift till ambassadören innehåller dikter på sju språk.

Från hösten 1669 härstammar, utom skriften till Howard, ytterligare två skrifter, de båda bröllopsskrifterna till bröderna Gyllenstierna (VIII och X). I november 1669 sattes Lucidor i fängelse för den senaste av dessa, Gilliare Kwaal. Att Rudbeck även vid denna tid hade den unga person, som han rekommenderat för språkmästarsysslan, i åtanke, framgår av ett brev från Rudbeck till de la Gardie 29 december 1669, medan Lucidor satt i fängelse i Stockholm[114]:

> Eliest i största underdånighet påminner iagh E.H. Excellens om den stackaren, som sitter inne i Stockholm, emedan E.H. Excellens loffwade aff sin höga nåd wilia skriwa Landzhöffdingen i Stockholm til at inthet nogot för sträft skulle honom öffwergå för en E.H. Excellens komme till Stockholm. Jagh förnimmer aff alla en stoor medynkan.

Inte heller i detta brev nämns Lucidor vid namn. En formulering i brevet, som inte kommenterats av Schück, knyter dock detta fastare till Lucidor och hans förhållanden. Med "Landzhöffdingen i Stockholm" kan Rudbeck knappast åsyfta överståthållaren, som var den, som formellt sett hade satt Lucidor i fängsligt förvar. Rudbeck talar här snarare om Lucidors målsägare, Conrad Gyllenstierna, som var landshövding över Finland och som vid denna tid befann sig i Stockholm[115].

Efter fängelsevistelsen och domen - i juni 1670 - upphör de biografiska upplysningarna om Lucidor. Beträffande språkmästartjänsten i Uppsala hände

ingenting under lång tid. I början av november 1669 hade konsistoriet vid Uppsala universitet beslutat, att till den dåvarande språkmästaren, fransmannen Paul Prevost, som hade befunnits vara katolik och som därför enligt bestämmelserna inte hade rätt att uppehålla tjänsten, betala ut den innehållna lönen för åren 1668 och 1669, eftersom Prevost nu skulle ge sig av från Uppsala[116]. Språkmästarsysslan, som därefter tycks ha varit vakant[117], kommer på tal igen först 30 juni 1670, då man i konsistoriet, i närvaro av rikskanslern, diskuterar staten för det kommande året. Man talar om hur exercitieinstitutionen betungar universitetets stat, men menar, att den är nödvändig för anseendets skull. Till detta svarar rikskanslern: "Medlen fehlas oss G.[ode] H.[errar] att underhålla dem med, wij måste fuller nu see hwad pungen will tola."[118] Språkmästartjänsten diskuteras nästa gång den 10 december 1670. Nu har man tydligen fått medel för att inrätta den[119]:

> Ill. Rector påminte, att det wore nödigt Consistorium wille wara betenkt om någon språkmästare, hwem der till skulle uthsees.
> En deel commenderade en Lars Johanson wid nampn, som nu nyligen har här waret, och åthskillige af adelen informerat. Andra af hh:r Professorerne mehnte att Alexander [de] Cloux, som för lång tijd sedan här ordinarius lingg. Professor waret haf:r, har waret sinnader att hijt igen komma. Här uthi blef intet wist resolverat.

Lars Johanson nämns inte vidare i protokollen. Av citatet ovan tycks dock framgå, att Lucidor också någon tid under hösten 1670 varit språklärare i Uppsala. Det är svårt att tänka sig, att formuleringen "som nu nyligen har här waret" skulle syfta på besöket i Uppsala vintern 1668/69. Språkmästare blev, våren 1671, en italienare, Blasius Teppati[120].

Som tillfällesdiktare tog Lucidor tydligen till en början hovrättens förmaning i domen, att hädanefter försiktigare föra sin penna, bokstavligen. Från 1670 finns endast en bevarad tillfällesskrift, från 14 december. Den är skriven över Karl Filip Wrangel (XI), son till Lucidors och hans syskons tidigare förmyndare, Carl Gustaf Wrangel. Sandwall menar, att "det är betecknande, att han [Lucidor] först vid Carl Philips bår finner sig kunna och böra bryta tystnaden med denna sin `Traur-Klage`"[121]. Gravskriften är en hyllning till den döde, men, ännu mera - till den dödes far. Den verkar därför också vara ett försök från diktarens sida att "komma tillbaka", att förbättra sitt genom rättegången och fängelsevistelsen förmodligen skamfilade anseende. Om denna hyllning till Wrangel gav något resultat är dock inte bekant.

Tillfällesskrifterna till den långa rad av adressater, som på ett eller annat sätt är knutna till rättegångarna[122], liksom gravskriften över Conrad Gyllenstiernas unga hustru Märta Christina Ulfsparre (XVI) från augusti 1671, bör enligt min uppfattning ses som försök från diktarens sida att förbättra sitt anseende och att, genom den sistnämnda skriften, reparera de ansträngda relationerna

till den inflytelserika familjen Gyllenstierna. Att relationerna till denna familj småningom blev bättre, tycks den beställda gravskriften över Axel Gyllenstierna (XXXI), 1672, ge vid handen[123].

Lucidor och tillfällesskrifternas adressater

I fråga om Lucidors förhållande till tillfällesdikternas adressater står å ena sidan Schücks, å den andra Sandwalls och Bolins omdömen i motsatsställning till varandra. Schück framför följande hypotes om hur det brukade gå till, när Lucidor skrev sina tillfällesskrifter[124]:

> Så snart han fick höra, att ett bröllop eller en begravning skulle äga rum, författade han en bröllops- eller begravningsdikt, lät trycka den hos Wankijf eller någon annan, fick väl genast betala den - då han näppeligen hade någon kredit - och inlämnade den så i sorgehuset eller bröllopsgården, varefter han genom någon betjänt fick sitt honorar - i det fall vi känna 10 riksdaler i karoliner.

Sandwall och Bolin anser, i motsats till Schück, att tillfällesskrifterna i de flesta fall är betingade av någon personlig relation mellan författare och adressater. Lucidor bör, enligt Sandwall[125], ha varit bekant med betydligt fler av sina adressater, än man i allmänhet trott. Sandwall diskuterar i sin kommentar flera möjliga relationer mellan Lucidor och adressaterna. Bolin säger sig vara förvissad om, att ett närmare studium av Lucidors släktförbindelser och personliga förhållanden i övrigt kommer att visa, att en stor del av Lucidors tillfällesdiktning tillkommit "ej på beställning av för skalden likgiltiga, mer eller mindre främmande personer utan som ett uttryck för skaldens personliga inställning till det besjungna föremålet för dikten."[126]
Ser man Lucidors diktning ur meriteringsaspekten kan man ställa upp ett antagande, som gör de motsatta uppfattningarna komplementära. En diktare, som ville göra sig bekant, och samtidigt vara sina vänners vän, måste rimligen arbeta på två plan. Genom att besjunga personliga bekanta betalade han dels sin tribut till bekantskapen, dels kunde han hoppas få byta tjänst mot gentjänst och längre fram kanske kunna räkna på en rekommendation eller något uppdrag. Att skriva till bekanta måste för övrigt ha varit enda tänkbara sättet för en okänd tillfällesdiktare att öka sin litterära marknad, att få uppdrag till nya skrifter till bekantas bekanta. Genom dessa kunde så nya relationer av bekantskap, av tjänster och gentjänster, växa fram. Proportionen av ofrälse bland Lucidors adressater växer, som ovan visats, med tiden. Att flera av skrifterna till ofrälse riktar sig till bekanta och bekantas bekanta, framgår av det följande. Genom att skriva till främmande personer och stämma in i hyllningskören till de högt uppsatta i samhället, kunde diktaren, om han hade lyckan med sig, få vänner och befordrare på viktiga poster i samhället.

Tillfällesskrifterna hade, tillsammans med den övriga prakten vid bröllopen och begravningarna, funktionen att visa vederbörandes makt och höga sociala anseende. I begravningsräkenskaperna[127] specificeras utgifterna för tillfällesskrifter som en post bland övriga poster: kostnader för kista, dekorationer, klockringning, procession, förtäring m.m. Men en välgjord tillfällesskrift var samtidigt, ur upphovsmannens synvinkel, att betrakta som ett slags ansökningshandling, i vilken författarens lärdom, hans litterära och språkliga kvalifikationer demonstrerades.

En uttömmande undersökning av det stora ämnet om Lucidors relationer till tillfällesskrifternas adressater är omöjlig att göra på grund av det biografiska materialets knapphändighet. Trots ofullständigheten kan dock följande utredningar om Lucidor och hans adressater bidra till att kasta ljus över frågan om arten av Lucidors marknad och hans förhållande till adressaterna.

1. Skrifter för andra personer

Lucidor har skrivit fem av sina tillfällesskrifter för andra personer, det vill säga i andra personers namn. För två skrifter är dessa föregivna författare kända. Lyckönskningsskriften till magistraten i Stockholm (XII) är enligt titelsidan författad av Johan Paul Hoffman, en bokhållare, som var anställd av staden som skriv- och räknemästare för ungdomen[128]. Lyckönskningsskriften till ambassadören Coventry (XXII) bär underskriften "Jean Prillvvitz". Denne var en tysk student, som tillhörde Lucidors bekanta och som bland annat hade hjälpt diktaren att överlämna bröllopsskriften till Christoffer Gyllenstierna[129].

I fråga om ytterligare tre tillfällesskrifter verkar det troligt att de skrivits för andra personer. "Författarna" kan dock endast mycket hypotetiskt, eller inte alls, identifieras. Gravskriften över Klerck (III) är skriven av "Triton Sturmmuth Lieut.", en pseudonym, som knappast kan syfta på Lucidor själv. Den av Wieselgren med flera anförda hypotesen, att dikten är skriven för Lucidors baneman Arvid Christian Storm, anses av Sandwall som blott en "lös gissning"[130]. Skriften över Andersen (XXXVIII) har underskriften "I.B." Man har gissat, att initialerna syftar på studenten Johan Bergh, som även han, liksom Prillwitz, förekommer i samband med rättegången om Gilliare Kwaal som en bekant till Lucidor[131]. Att också detta enbart är en gissning, fastän möjlig och till och med trolig, framhålls av Sandwall[132]. Vidare finns det en bröllopsskrift med den tillkrånglade underskriften " En som haer bekymmer som Är-ick.E. L.ite". Sandwall ser denna underskrift som en pseudonym

för Lucidor och gissar[133], att de gömda initialerna E. L. står för Lasse Lucidor, något som dock förefaller föga troligt. Lucidor blandar nämligen ingenstans samman sitt borgerliga namn och den kända pseudonymen. Han kallar sig antingen Lucidor den olycklige eller Lasse Johanson. Skriften har enligt min uppfattning skrivits för en annan person, med initialerna E.L., kanske också med förnamnet Erik, eftersom detta tycks dölja sig i underskriftens "Är-ick."

2. Beställare, vänner

I samband med trettio tillfällesskrifter anges - i titeln eller i texten - att skriften är beställd, att den överlämnas "willigst" eller "skyldigst" eller att diktaren är adressatens vän.

En upplysning om att skriften är beställd finns för inalles tolv skrifter, samtliga gravskrifter[134]. De beställda skrifterna koncentreras till produktionsperiodens senare del och de visar följande ståndsmässiga fördelning:

År	Högadel	Adel	Präster	Ofrälse	Summa
1668	-	-	-	-	-
1669	-	-	-	-	-
1670	-	-	-	-	-
1671	-	-	-	-	-
1672	2	2	-	3	7
1673	-	2	-	1	3
1674	-	1	-	1	2
Summa	2	5	-	5	12

Det är egendomligt, att inga bröllopsskrifter anges vara beställda, då man ju vet, att det främsta domsskälet mot Lucidor vid rättegången om Gilliare Kwaal var det, att han lämnat fram sin bröllopsskrift oombedd. Händelserna kring rättegången borde ha visat, att det var farligt att lämna fram bröllopsskrifter "obedin". Man kan, mot bakgrund av detta nog räkna med, att fler skrifter är beställda än de, för vilka detta uttryckligen anges i titel eller text. Så kan exempelvis vara fallet med de åtta skrifter, fyra grav- och fyra bröllopsskrifter, som i titeln anges vara "willigst" eller "skyldigst" överlämnade[135]. Lucidor kan naturligtvis också, även utan beställning, känna sig villig eller skyldig att hylla personer som han känner, eller personer, som på grund av börd eller meriter i princip ägde rätt till vars och ens skyldiga hyllning.

Skrifterna med "willigst" eller "skyldigst" är spridda över hela produktionsperioden och de visar följande fördelning:

År	Högadel	Adel	Präster	Ofrälse	Summa
1668	-	-	-	-	-
1669	1	-	1	-	2
1670	-	-	-	-	-
1671	1	2	-	-	3
1672	-	-	-	-	-
1673	-	2	-	1	3
1674	-	-	-	-	-
Summa	2	4	1	1	8

Eftersom fördelningen är så pass olik den för de beställda skrifterna, betyder nog inte "willigst" eller "skyldigst" att beställning alltid har förelegat. I inalles elva tillfällesskrifter säger sig diktaren - eller hans pseudonym - vara adressaternas vän. En av dessa vänskrifter är samtidigt beställd. I denna grupp finns sex gravskrifter, fyra bröllopsskrifter och en lyckönskan. De koncentreras, liksom de beställda skrifterna, till senare delen av produktionsperioden och de visar följande fördelning:

År	Högadel	Adel	Präster	Ofrälse	Summa
1668	-	-	-	-	-
1669	-	-	-	-	-
1670	-	-	-	-	-
1671	-	-	1	-	1
1672	-	-	-	5	5
1673	-	-	-	4	4
1674	-	-	-	1	1
Summa	-	-	1	10	11

Fördelningen av vänskrifterna tycks styrka antagandet om två marknader: en grupp av för skalden bekanta personer av lägre stånd får en ganska stor del av tillfällesskrifterna från produktionsperiodens senare del. Vännerna befinner sig främst inom gruppen ofrälse - adressaterna inom grupperna högadel och adel får inga skrifter där diktaren säger sig vara deras vän. Tendensen, att skaldens vänner befinner sig inom de lägre ståndsgrupperna, bekräftas i den undersökning, som nedan följer, om olika bekantskapskretsar av adressater.

3. Adressater, knutna till rättegångarna

Lucidor har skrivit tillfällesskrifter till flera personer med anknytning till rättegången om Gilliare Kwaal. Förhållandet är intressant så till vida som det fäster uppmärksamheten vid skaldens motiv för att skriva tillfällesdikt.

Skrifterna kan, som Sandwall menar[136], ses som ett uttryck för Lucidors tacksamhet mot ledamöterna i rätten för den ganska milda behandling han fick vid sitt mellanhavande med den mäktiga familjen Gyllenstierna. Men de kan säkert också, som ovan sagts, vara motiverade av en önskan hos Lucidor att söka utplåna det obehagliga intryck, som hans figurerande i ett brottmål måste ha gjort, genom att på detta sätt, inför de närmast berörda, visa sin lärdom och sin litterära förmåga.

Följande sex tillfällesskrifter gäller adressater som deltagit vid rättegångarna eller som är släkt med personer vid rättegångarna:

Gravskriften över Hinrich Myhrman (XXXVI), som var bisittare vid kämnärsrättens behandling av målet[137], bröllopsskriften till Gothard Strijck (XLI), som deltagit som assessor vid hovrättens behandling av målet[138], gravskriften över Strijcks syster Elisabetha Juliana (XV)[139], bröllopsskriften till Beata Rosenhane (XVII), vars bror deltagit som assessor i målet[140], samt gravskriften över Mårten Brenner (L), som ett par gånger under målet fungerade som budbärare mellan K:mt och hovrätten[141]. Till denna grupp av skrifter hör slutligen också den ovannämnda beställda gravskriften över Axel Gyllenstierna (XXXI), vars far, Georg Gyllenstierna, deltog som hovrättsråd i målet och undertecknade domen[142].

4. Olika bekantskapskretsar av adressater

Följande utredningar om tänkbara bekantskapskretsar av adressater tar sin utgångspunkt dels i det biografiska materialet kring Lucidor, dels i de olika personhistoriska upplysningar, som Sandwall ger i sin kommentar till SFSV IV. Då Sandwall gjorde sin kommentar hade han emellertid inte tillgång till Bolins viktiga biografiska undersökningar[143] och han har för övrigt inte heller fullständigt utnyttjat alla då föreliggande biografiska upplysningar om Lucidor i kommentaren. Min sammanställning av de biografiska uppgifterna och Sandwalls personkommentarer har kompletterats med upplysningar, som jag fått ur olika, personhistoriskt intressanta arbeten av olika slag: undersökningar om Stockholms borgerskap, andra typer av stockholmiana, verks- och stadshistoriker, monografier över samtida m.m. Undersökningar av otryckt material i olika arkiv skulle troligen ytterligare kunna underbygga den tendens, som jag nedan redovisar.

För överskådlighetens skull har jag valt att presentera mitt material i form av olika bekantskapskretsar. Dessa kretsar är dock ingalunda att betrakta som några avgränsade och väldefinierade grupperingar. Det förefaller snarare, som om ett närmare studium av ämnet - vilket tyvärr också skulle förutsätta fler biografiska upplysningar än dem vi nu har - till resultat skulle ge

en enda stor krets av adressater. Släktingar och bekanta till Lucidors adressater, liksom för övrigt också en del av adressaterna själva, förekommer nämligen inte sällan i två eller flera kretsar. En översikt över adressaterna i kretsarna ges i bilaga 2[144].

4.1 "Fadderkretsen"

Den av Wester[145] återgivna anteckningen om Lucidors dop har intresse också därigenom, att den tar upp namnen på några personer, som dels står i förbindelse med Lucidors senare umgänge i Stockholm, dels med tillfällesskrifternas adressater. Som faddrar uppträdde, förutom Lucidors morfar och en Jahan Persson, som jag inte senare stött på i samband med Lucidor, ytterligare två personer. Den första är "Nils Olsson, tullenärs mor"[146]. Denne Nils Olsson eller Olofsson hade tillnamnet Bohm. Han brorson Anders, som senare adlades Bohm, var far till den kapten Bengt Bohm, som Lucidor hade i sitt sällskap sista kvällen på Fimmelstången[147]. Nils Olsson släkting, kanske hans brorsdotter, Brita Larsdotter Bohm[148] var gift med Stockholmsborgmästaren Hans Hansson. Brita Larsdotters och Hans Hanssons dotter Maria Hansdotter hade varit gift med Börge Kronbärg[149], som Lucidor besjöng i en gravskrift (LI), och hennes syster Ingrid Hansdotter var gift med Albrecht Funck och mor till den Margareta Funck[150], som fick en skrift till sitt bröllop med Johan Trotzig (XXVII).

Som dopvittne förekommer vidare "Anders Boijs hustru", Maria Anthonidotter Grooth, dotter till myntmästaren och guldsmeden Anthonius Grooth och gift med Anders Henriksson Boij[151], som blev rådman och senare byggningsborgmästare i Stockholm[152]. Lucidor har skrivit bröllopsskrifter till två av Maria Grooths och Anders Boijs barn: till Ingrid Boij vid hennes bröllop med Johan Utterklow (XXIII) och till Jacob Boij vid hans bröllop med Brita Nilsdotter (LXIV)[153]. Lucidor har vidare besjungit Brita Nilsdotters syster Margareta vid hennes bröllop med Thomas Pehrman (II), även han senare rådman i Stockholm[154]. Som Sandwall påpekat har Lucidor också i en gravskrift hyllat Brita och Margareta Nilsdotters far, köpmannen Nils Jonsson (Hällberg) (LIV).[155]

De ovannämnda adressaterna tycks således forma sig till ett slags bekantskapskrets. Denna krets står i förbindelse med "bergslagskretsen" och "rådmanskretsen", kommenterade nedan.

4.2 "Bergslagskretsen"

Maria Anthonidotter Grooth, en av Lucidors faddrar[156], hade en syster Kirs-

tin, som var gift med Johan Trotzig d.ä. i Falun[157]. Deras son, även han med namnet Johan Trotzig, fick vid sitt bröllop med Margareta Funck - se ovan, "fadderkretsen" - en skrift av Lucidor (XXVII), undertecknad med en "Wän". Från samma år som skriften till Trotzig - Funck, 1672, finns ytterligare tre bröllopsskrifter med anknytning till Bergslagen. Två av dessa är även de undertecknade en vän: skriften till Jacob Brandberg och Sara Kinmund (XXVIII) och skriften till Johan Giliusson och Margareta Swaab (XXX). Den tredje bergslagsskriften, till en Schaey och hans icke namngivna brud (XXIX)[158], innehåller ett par rader som nämner "Herr Tråtzig" och "Herr Brandberg" och deras nyligen timade bröllop[159]. Margareta Swaabs förste make, Hans Hansson Brander[160], var släkt med Jacob Brandberg[161]. De olika adressaterna vid de fyra bergslagsbröllopen är alltså släktingar och bekanta. Några år senare skrev Lucidor en gravskrift över den ovannämnde Jacob Brandberg (LXV), undertecknad med en "Wänn". Lucidor har också skrivit en gravskrift över Schaeys far, Peter Schaey (XLVII)[162], i vilken han beklagar den sorg, som drabbar en vän.

Adressaterna från Bergslagen står i förbindelse med några adressater i Stockholm. Sara Kinmunds mor var av släkten Nyman från Falun[163]. Till samma släkt hörde troligen Martin Nyman[164], som fick en skrift vid sitt bröllop med Margareta Blom (XIV). Borgaren Petter Nyman i Falun hade en dotter, Sara, som var gift med Stockholmsköpmannen Thomas Andersen[165], hyllad av Lucidor i en gravskrift med signaturen "I.B." (XXXVIII). Andersens syster Elisabeth var mor till den Samuel Furubohm, som var tillsammans med Lucidor sista kvällen på Fimmelstången[166].

Kontakten mellan adressaterna från Bergslagen och adressaterna i Stockholm återspeglar de livliga ekonomiska förbindelserna mellan Bergslagen och huvudstaden vid denna tid. Flera av de mäktiga bergsmansfamiljerna kom från Stockholm[167]. Omfattande handelsförbinderser med Bergslagen hade t ex Lucidors adressater Börge Kronbärg (LI) och Thomas Andersen (XXXVIII)[168]. Anders Boij - se "fadderkretsen" - var delägare i flera bruk i Bergslagen[169].

4.3 "Rådmanskretsen"

Rådmannen i Stockholm Sven Törner förekommer på flera ställen i Lucidors biografi, Enligt brev från Assersson 1663 och 1664[170] hade Törner bistäckt Lucidors familj med lån såväl 1662, då Lucidors bror Olof sändes till Ostindien, som 1664, då brodern Erik sändes till Västindien. Enligt Asserssons brev var han själv och Törner svågrar, sedan Törner gift om sig med änkan efter postmästaren i Stettin[171]. Postmästarens änka hette Karin Andersdotter

och var dotter till Lucidors "styvmormor" Barbara Jonsdotter i hennes första äktenskap[172]. Karin Andersdotter tog, tillsammans med den dåvarande maken Jöns Olsson, som blivit postmästare i Stettin 1645[173], hand om Lucidors syster Maria efter morfaderns död. Några brev till Wrangel från Olsson[174] visar postmästarens omsorg om Strusshielms dotterbarn.

Rådman Törner, Karin Andersdotters andre make, förekommer alltså i Lucidors biografi. Han var preses i kämnärsrätten under det år, då målet om Gilliare Kwaal behandlades[175]. Han erbjöd sig som borgensman för Lucidor då målet behandlades i hovrätten[176]. Rådman Törner kan alltså på goda grunder antas ha tillhört Lucidors bekanta.[177] Det kan ha varit bekantskapen med Törner, som gav Lucidor uppdrag hos flera andra mäktiga borgarfamiljer i Stockholm. Bland Törners ämbetsbröder under hans långa tid som rådman i Stockholm finns nämligen flera personer, som besjungits av Lucidor eller som är nära släktingar till adressater:

Anders Henriksson Boij, byggningsborgmästare[178], som var gift med Lucidors fadder Maria Anthonidotter Grooth[179] och far till Ingrid Boij och Jacob Boij[180], som fick varsin bröllopsskrift (XXIII och LXIV) - se ovan "fadderkretsen" och "bergslagskretsen".

Trulles Kore, rådman[181], som fick en gravskrift (XXXIII).

Erik Rosenholm, före detta byggningsborgmästare, senare assessor i kommerskollegium[182], som fick en gravskrift (XXXII), liksom hustrun Märta Beata Stuart (LVII).

Albrecht Funck, e.o. rådman[183], som var far till Margareta Funck[184], vars bröllop med Johan Trotzig hyllades i en skrift (XXVII) - se ovan "fadderkretsen" och "bergslagskretsen".

Hinrich Myhrman, e.o. rådman, som satt kämnär vid rättegången om Gilliare Kwaal[185], hyllades med en skrift vid sin och hustruns, Catharina Hansens, begravning (XXXVI). Gravskriften är undertecknad "EN WÄN".

Joachim Lilienhoff, före detta rådman[186], som vid sitt adlande fick Lucidors första kända tillfällesskrift (I).

Daniel Caméen, rådman[187], som var morbror till den lille prästsonen Sven Edenius, hyllad med en sjuspråkig gravskrift (VII)[188].

Ytterligare några adressater står denna krets nära: Thomas Pehrman, som fick en skrift vid sitt bröllop med Margareta Nilsdotter (II) - se ovan "fadderkretsen" - och som senare blev rådman[189], samt Jonathan Figrelius, som varit kämnär[190], och som hyllades med en gravskrift (LIX). Det är möjligt, att Lucidor genom denna krets kunde knyta bekantskap med andra personer på framskjutna poster inom Stockholms borgerskap, t ex snörmakaråldermannen Elias Tehedt, som fick en bröllopsskrift (XLV).

4.4 "Tullarkretsen"

Lucidors många adressater bland tullfolk har kommenterats både av Linck[191] och av Karlfeldt[192]. Den senare skriver:

> Umgicks han med låga publikaner, kanske ock med syndare, så var han äfven hemmastadd i flera ansedda familjer; en af de öfverste publikanerna, den ofvannämnde rike generalinspektoren Flygge, var tydligen ibland hans värd, och dennes systerson Börje Carlberg, en framstående prästman af prisad vandel, var hans vän.

Om generalinspektoren över småtullarna, Crispin Flygge, varit Lucidors värd låter sig inte avgöras. I den dubbla skriften till Flygges bröllop (XVIII och XIX), som troligen från början varit en enda skrift[193], låter Lucidor sin pseudonym apostrofera bruden och de kvinnliga bröllopsgästerna, men denna skaldens närvaro vid bröllopet är nog snarast att se som litterär fiktion. Carlberg, som Lucidor i en lyckönskan (XIII) kallar sin vän, var inte systerson till Flygge utan gift med en av Flygges systerdöttrar[194]. En syster till Carlberg var gift med en morbror till den lille Sven Edenius, som fick en gravskrift (VII)[195]. En annan morbror till Edenius (eller samma) var rådman Caméen i Stockholm[196] - se ovan "rådmanskretsen". Nils Olsson, vars mor stod fadder åt Lucidor, var tullare[197]. Lucidors "styvmormors" första man hade varit tullare vid Stora sjötullen[198]. Tullare vid Stora sjötullen var också Henrich Wibbling, som fick en gravskrift (XXXIX), undertecknad "EN WÄN". Inspektor över accisen och småtullarna i Stockholm var Andreas Law, son till postmästaren med samma namn[199], som fick en bröllopsskrift (LXII). Till tullfolket hörde också Johan Matzon Zelin, uppbördsman vid Stockholms tolag, som även han fick en bröllopsskrift (LXIII). Heinrich von Brobergen, som hyllades med en gravskrift (XLVI) hade varit tullare i Norrköping och hade en son, som var tullare i Stockholm[200]. Heinrich von Brobergens sonson, skalden med samma namn (1669-1708), är för övrigt i sin diktning starkt påverkad av Lucidor[201].

4.5 "Tyska kyrkan-kretsen"

Det skulle ha varit egendomligt om Lucidor, som tillbringat sin barndom och ungdom i Tyskland, inte haft några kontakter med den stora och livaktiga Tyska församlingen i Stockholm. I det kända biografiska materialet kan dock inga sådana kontakter beläggas. Tre av Lucidors kvinnliga adressater är emellertid döttrar till olika äldste inom Tyska församlingen: Margareta Blom, som fick en bröllopsskrift (XIV) - se ovan "bergslagskretsen" -, Susanna Emmerich, som fick en skrift vid sitt bröllop med Johan Wilhelm Stamm (XXXV)[202]

och Catharina Hansen, som tillsammans med maken Hinrich Myhrman hyllades i en gravskrift (XXXVI)[203] -se ovan "rådmanskretsen" [204].

4.6 Andra möjliga bekanta

Lucidor har "Freundwilligst" besjungit borgaren i Stockholm Hans Sadewasser (XLII) samt Maria Sadewasser (LIII), som Sandwall antar vara den förstnämndes syster[205]. Enligt Hellström[206] hade "brännvinsdistillatorn Hans Saudewasser", som knappast kan vara någon annan än Lucidors adressat, en dotterson och arvinge, "bokhållaren eller skrivaren Johan Andersson". Denne Andersson kan möjligen vara identisk med Lucidors utgivare Johan Andersin, som tillhörde skaldens umgängesvänner[207].

Ett par av Lucidors adressater har också anknytning till amiralitetet och till Lucidors morfars och fars yrkesområde. Richard Klerck, som fick en gravskrift (III), troligen gjord av Lucidor för en annan person[208], var kollega till Lucidors morfar och hade samma uppgift vid varvet på Skeppsholmen som denne vid varvet i Pommern[209]. Klerck ägde för övrigt en tomt, som gränsade till rådman Törners, på Regeringsgatan[210]. Fadern till Susanna Emmerich - se ovan "Tyska kyrkan-kretsen" - som fick en bröllopsskrift (XXXV), var amiralitetsbarberare och kunglig kirurg vid flottan[211]. Mellan amiralitetet och adressaterna ur "bergslagskretsen" finns också anknytningspunkter. Johan Trotzig d.ä. i Falun, vars son Lucidor besjöng i en bröllopsskrift (XXVII), var chef för styckgjuteriet i Falun och alltså en av varvens viktigaste leverantörer[212].

5. Kommentar till kretsarna

Förbindelserna mellan olika kretsar kan grafiskt illustreras på följande sätt - antalet gemensamma adressater i kretsarna visas genom antalet heldragna förbindelselinjer, antalet gemensamma övriga personer genom antalet prickade linjer:

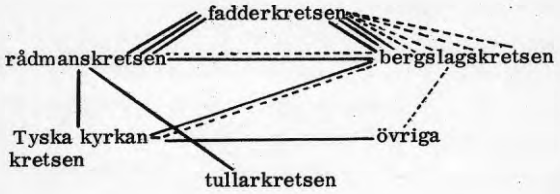

Den ståndsmässiga fördelningen av adressaterna i kretsarna är följande:

	Högadel	Adel	Präster	Ofrälse	Summa
fadderkretsen	-	1	-	5	6
bergslagskretsen	-	1	-	7	8
rådmanskretsen	-	3	1	8	12
tullarkretsen	-	1	2	4	7
Tyska kyrkan-kretsen	-	-	-	3	3
övriga	-	1	-	3	4

Som framgått av redogörelsen förekommer vissa adressater i två eller flera kretsar. Någon summering av antalet adressater inom olika ståndsgrupper kan alltså inte göras i tabellen ovan. Antalet skrifter till adressater av olika stånd fördelar sig på kretsarna enligt nedan:

	Skrifter till adressater i kretsar	Totalt antal skrifter till gruppen
Högadel	-	18
Adel	7	16
Präster	2	2
Ofrälse	24	28
Summa skrifter	33	64

Trots ofullständigheten och den delvis hypotetiska karaktären hos min undersökning ger den ändå en uppfattning om, inom vilka grupper i samhället man kan finna Lucidors bekanta. Adressaterna till vad jag ovan kallat vänskrifter återfinns också, med ett undantag (XLIV, ofrälse) i en eller flera kretsar. De allra flesta av de ofrälse adressaterna återfinns, som synes, i kretsar, knappt hälften av de adliga adressaterna och ingen alls av de högadliga adressaterna. Antagandet om två marknader, den ena bestående av vänner och bekanta personer ur lägre ståndsgrupper, den andra av främmande och högt uppsatta personer, bekräftas av ståndsfördelningen.

I samband härmed bör kanske påpekas, att Lucidors ofrälse adressater ingalunda var personer av låg status. Huvuddelen av dem tillhörde gräddan inom grupperna borgare och ofrälse ståndspersoner. Flera av borgarna är magistratspersoner. Många ofrälse ståndspersoner bland Lucidors adressater blev senare adlade. Också ekonomiskt förefaller adressaterna inom gruppen ofrälse att ha varit välsituerade. Här finns flera rika grosshandlare och bruksägare [213]. Wrangel räknar upp flera av Lucidors ofrälse adressater och övriga personer i kretsarna som ägare till hus och tomter i Stockholm[214].

POETIK OCH RETORIK

Inledning

Sambandet mellan retorisk och poetisk teori under 1600-talet har under senare tid varit föremål för stort intresse inom 1600-talsforskningen och många viktiga studier har publicerats[215]. De olika undersökningarna visar tydligt på förhållandet, att litterär teori och praktik från antiken och framåt, i huvudsak ända fram till romantiken, bygger på uppfattningen, att all språklig verksamhet, inte bara talet utan också diktkonsten, faller inom retorikens område. För litterär teori under 1600-talet är sambandet mellan retorik och poetik närmast ett axiom. En genomgående åsikt är den, att poesi och talekonst endast skiljer sig därigenom, att poesin iakttar meter och rim[216]. Då det gäller valet av ämne i poesin, ämnets disposition och den språkliga utformningen, hänvisar 1600-talets poetikförfattare inte sällan till de retoriska handböckernas utförligare framställningar[217]. Harsdörffers åsikt[218], att "Poeterey" och "Redkunst" är "miteinander verbrüdert und verschwestert/ verbunden und verknüpfet" och att "keine sonder die andere gelehret/ erlernet/ getrieben und geübet werden kan", tycks vara typisk för 1600-talets poetikförfattare.

Det nära sambandet mellan retorisk och poetisk teori hade viktiga konsekvenser för den poetiska praktiken. I det följande kommer, som ett underlag för undersökningarna om Lucidors tillfällesskrifter, några viktiga aspekter av det stora komplexet poetik - retorik att i korthet belysas: föreskrifterna för den poetiska arbetsprocessen, diktens inriktning på funktionen, trestilsläran och den grundläggande principen om decorum.

Översikten utgör en sammanfattning av tankar som förekommer i huvuddelen av de i not 215 anförda arbetena. Översikten illustreras med belysande citat ur en del av studierna samt ur samtida poetikhandböcker.

Den poetiska arbetsprocessen

"Jedes Sprachkunstwerk (opus, also die Rede oder die Dichtung) besteht aus res und verba" - så summerar Lausberg en tanke hos Quintilianus[219]. Traditionens konstans visas därigenom, att likande formuleringar går igen hos flera poetikförfattare under 1600-talet. Så säger exempelvis Opitz[220], att poesin, liksom talekonsten, uppdelas i "dinge vnd worte". Samma uppdel-

ning mellan ord och ting eller saker finns hos Arvidi[221]: "Thet Swenske Poeterij anseer endeles the Ting och Saker som Poeten medh Förnufftet fatta kan/ endeles och sielfwe Orden/ med hwilke Poeten the fattade Ting och Saker vthföra bör".

Det första steget i den poetiska arbetsprocessen kallas i retorikens begreppsspråk inventio. Opitz översätter termen med "erfindung der dinge" och ger följande definition[222]:

> Die erfindung der dinge ist nicht anders als eine sinnreiche fassung aller sachen die wir uns einbilden können, der Himlischen vnd jrrdischen, die Leben haben vnd nicht haben, welche ein Poete jhm zue beschreiben vnd herfür zue bringen vornimpt /---/.

Arvidi definierar inventio på liknande sätt, som "een diup och skarpsinnigh allehanda förbemälte Sakers vpfinnande och begrijpande"[223].

Detta finnande och "begrijpande" av saker[224] innebär emellertid inte någon lyrisk skapelseprocess av modernt, individualistiskt slag. Inventio i 1600-talspoetikens mening vilade på de detaljerade anvisningar, som inom den retoriska teorin hade utarbetats i den så kallade toposläran eller topiken. Topiken ger en systematisk översikt över på vilka orter, topoi eller loci[225] talaren eller diktaren finner sina saker[226]. Loci är "Suchformeln und in ihrer Gesamtheit ein Gedanken-Reservoir, aus dem die passenden Gedanken ausgewählt werden können", säger Lausberg[227]. Som ett exempel på, hur dessa sökformler kunde vara utformade, återger Dyck ett schema från Ciceros De Oratore[228]. Talaren vänder sig enligt Cicero vid sitt sökande först till sakens innersta väsen (definitio), till sakens delar (partitio) och till sakens namn (notatio). Därefter övertänker han olika företeelser som står i samband med det han tänker tala eller skriva om, besläktade saker (coniuncta), sakens släkte eller art (genus, partes generibus), liknande saker (similitudines), olikartade saker (dissimilitudines), motsatser (contraria) och följder (consequentia). Poetikernas redogörelser för inventio är inte sällan disponerade som liknande locischemata. Tredje boken i Scaligers mönsterbildande poetik är således upplagd på detta sätt[229]. I Balthasar Kindermanns Der Deutsche Poet /.../ (1664), som innehåller flera detaljerade kapitel om inventio[230] behandlas först sakens eller personens namn, och denna typ av inventio belyses med exempel på namnalluderande tillfällesdikt[231]. Därefter tar Kindermann upp saken i dess förhållande till mytologiska gudomligheter[232], antika människor och halvgudar[233], de livlösa tingen[234], diktaren själv och hans känslor för det han tänker skriva om[235]. Så presenteras de loci som kan hämtas från de personer, om vilka dikten handlar - retorikens loci a persona: deras öde, deras dygder och gärningar[236], platserna de lever på[237] och tiden de lever i[238]. Avslutningskapitlet i Kindermanns genomgång av inventio handlar om liknelser[239].

I den retoriska teorin förutsattes, understryker Dyck[240], att talaren var fullt förtrogen med dessa sökformler och att han kunde använda dem automatiskt. Varje locus försåg talaren eller diktaren med ett antal tankar och argument, hämtade från naturen eller från den litterära traditionen. I den poetiska praktiken förenklade man emellertid ofta den omständliga sökprocessen genom att göra egna locisamlingar, påpekar Dyck[241]. Skolmän och poetikförfattare anbefallde studenter och diktare att vid den egna läsningen samla citat, bilder, argument m.m. under bestämda titlar med tanke på den egna litterära verksamheten. Detta samlande var, säger Paulsen[242], ett viktigt inslag i skolundervisningen såväl i grekiska som i latin:

> Alles Bemerkenswerte, alles Brauchbare trägt der Schüler hinein: zuerst Namen der Dinge, nach Ordnung der Sachen; sodann die Redewendungen, in welchem von ihnen die fremde Sprache spricht, die einfachen und die künstlichen und figürlichen der Redner und Dichter; endlich Sentenzen, Proverbien, Gleichnisse, in Prosa und Versen, welche sich auf die Sachen beziehen; auch die Einheimsung bemerkenswerter Realien ist natürlich nicht zu versäumen. So wächst von Klasse zu Klasse der Schatz an 'Sachen und Worten', aus welchem die Imitation ihre Mittel nimmt.

Stiernhielm lade exempelvis under studieåren upp en sådan bevarad samling av loci communes, som termen lyder[243]. Så bör rimligen också Lucidor ha förfarit under sin studietid. Någon samling av Lucidors hand finns emellertid inte bevarad.

Det fanns vidare också tryckta verk, som diktarna kunde använda vid inventio, särskilda handböcker, som under fasta rubriker återgav allehanda tankar och argument ur den lärda och litterära traditionen: berömda uttryck, sentenser, bilder, liknelser m.m. Dessa handböcker, ofta med titlar på thesaurus, florilegium, aerarium och liknande, fungerade som uppslagsböcker vid inventio[244]. I den tyvärr ofullständiga bokförteckning, som ingår i boupptecknigen efter Lucidor[245], finns två verk av denna typ, Petrus Calvisius'(Kalwitz') Thesaurus och Matthäus Meyfarts Mellefícium Oratorium. Vid inventio kunde diktarna också använda en mängd olika samlingar av emblem, ordspråk, fabler och gåtor[246]. Förteckningen över böcker i Lucidors bibliotek, som avslutas med uppgiften "Allehanda böcker", nämner dock ingen samling av detta slag[247].

Andra steget i den poetiska arbetsprocessen var dispositio, enligt Opitz bestående i ett ändamålsenligt och konstfullt anordnande av de påträffade sakerna[248], enligt Arvidi[249] "Tingsens Affdelning och Ordning". Föreskrifterna för dispositio i de poetiska handböckerna är, som van Ingen påpekar[250], ofta knapphändiga och sparsamma.

Det tredje steget i arbetsprocessen kallas elocutio, utformningen av diktens språkliga dräkt. Elocutio definieras av Opitz som "zuebereitung vnd

zier der worte"[251]. Då diktaren hunnit fram till detta moment kunde han enligt Harsdörffer säga[252]: "Mein Gedicht ist fertig/ biss auf die Wort." I fråga om elocutio gällde det för talaren eller diktaren att uppfylla fyra huvuddygder: språklig korrekthet, klarhet, prydnad och lämplighet[253]. Harsdörffer uttrycken kraven på elocutio med följande formulering[254]: "Die gantze Rede soll verständlich/ zierlich und den Sachen gemäss seyn".

Diktens inriktning på funktionen

Sambandet mellan retorik och poetisk teori ger 1600-talsdikten en utpräglat funktionell karaktär. Fischer säger[255]:

> Konstitutiv für Ziel und Zweck beider Künste bleibt der Bezug zum Hörer oder Leser. Rhetorik beruht darauf, dass sie ihren finis an dem hat, zu dem geredet wird. Ebenso gilt für die Poesie, dass sie Sinn und Wert erst in ihrer Wirkung auf den Aufnehmenden erhält.

Davidson anför en liknande tankegång[256]:

> Where rhetoric tends to dominate thinking about poetry, the end of expression lies outside itself in persuasion, an event that takes place in the audience, not in the work.

Genom inflytandet från retoriken fick dikten samma inriktning på funktionen som talet. Talarens och diktarens uppgift var likartad, att påverka publiken och att nå denna verkan genom stilistiska medel[257]. Det finns i poetikerna också tankar om, att dikten till och med effektivare än talet kunde utöva påverkan på publiken[258].

Talets och diktens syfte var således att övertyga och att övertala - med retorikens term persuadere. Diktaren kunde använda olika metoder för att påverka publiken. Han kunde inrikta sig på att undervisa, docere, genom att redogöra för sakförhållanden och rada upp argument, han kunde vinna åhörarna genom att behaga, delectare, genom sirligt språk och välvalda bilder, och han kunde slutligen uppröra, movere, genom att själv visa upprördhet eller genom att införa patosväckande inslag i sin dikt. Som Lausberg påpekar[259], riktade sig docere främst till åhörarnas intellekt, delectare och movere till känslan. De båda på känslan inriktade metoderna sammanförs hos en del poetikförfattare under ett begrepp. Så skiljer t.ex. Harsdörffer endast mellan nytta och nöje (utile, dulce): "Des Poeten Absehē ist gerichtet auf den Nutzen/ und auf die Belustigung zugleich."[260] En lämplig variation mellan nyttigt och nöjsamt medförde, enligt den retoriska teorin, att publikens uppmärksamhet hölls fångad[261]. I poetikerna formuleras uppmaningen till variation inte sällan - liksom hos Harsdörffer ovan - med anknytning till Horatius' berömda sentens "Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci" - den når stora verkning-

ar, som blandar det nyttiga med det nöjsamma[262].
Poetikhandböckerna presenterade ett system av regler och knep som diktarna kunde använda för att påverka publiken. Eftersom syftet var påverkan, hade talet eller dikten också sociala implikationer. Själva regelsystemet betraktades dock, säger Fischer[263], av poetikförfattarna som värdeneutralt. Dikten kunde användas till såväl ont som gott. Men handböckerna ställer ett entydigt krav på diktaren: dikten ska användas i ett gott syfte, bidra till att skapa dygd[264]. Poesins uppgift är att servera lärdomar. Dess form lämpar sig väl för att locka människor att lyssna på sådant, som de annars kanske vänder sig bort ifrån. Poeten ska, med en bild som förekommer hos Buchner[265] liksom hos flera andra poetikförfattare, liksom läkaren överdra sin medicin med socker, så att patienten sväljer den med behag och begagnar den till sitt bästa. Som Hall påpekar[266], avviker Scaliger, och efter honom poetikförfattarna under 1600-talet, från Aristoteles tes, att poesins syfte var att imitera naturen, därigenom att man förlägger poesins uppgift utanför estetikens område. Den dygd, som poesin skulle lära ut, var enligt Hall[267] "the knowledge needed by the man of the world for dominion and power in society as it is constituted". Denna syn på poesins uppgift är enligt Hall också orsaken till varför tiden föredrog den romerska poesin framför den grekiska: den romerska poesin gav bättre modeller för "aristocratic conduct" och den representerade en samhällsbildning, som bättre än den grekiska överensstämde med tidens ideal[268].
Inriktningen på funktionen medförde, att diktaren också, vid avfattandet av sitt verk, hade att ta hänsyn till sin publik, dess art och sammansättning. En utgångspunkt för diskussionen av anpassningen mellan dikt och publik ger den retoriska stillära.

Den retoriska trestilsläran

Läran om de tre stilarterna hade utbildats redan under antiken och övertogs liksom det övriga retoriska lärostoffet av barockpoetiken[269]. Stillärans grundprincip är anpassningen mellan talets eller diktens ämne, dess språkliga gestaltning och dess funktion.
Man talar inte om alla ämnen på samma sätt, säger Opitz[270], och man bör därför om låga ämnen använda låga ord, om höga ämnen ansenliga och höga ord och om medelmåttiga ämnen medelmåttiga ord. "Zierlich ist", säger Harsdörffer[271], "wann man hohe Dinge mit hohen prächtigen Machtworten/ mittelmässige mit seinen verständigen/ und nidrige mit schlech-

ten Reden verträget." Stilläran har tre nivåer, som motsvarar var sin nivå i de poetiska ämnenas hierarki. Idealet består i harmoni mellan stoff och stil[272]. Till stilläran kopplades bestämda föreskrifter om talets eller diktens utsmyckning, ornatus. Den höga stilen skulle använda all upptänklig ornatus, den mellersta skulle hålla sig på mellannivå och den låga stilen skulle uppvisa ett minimum av ornatus[273]. Stilläran omfattade emellertid inte bara stoff och stil utan också den av diktens syfte bestämda metoden, påpekar Dyck[274]. Ville diktaren undervisa (docere), lämpade sig den låga stilen, ville han behaga (delectare), den mellersta, och ville han röra (movere), den höga stilen[275].
Som Dyck och Fischer har visat, fick stilläran med tiden en allmer utpräglad ståndsanknytning. Redan i antik teori hade hög stil och höga ämnen sammanställts med höga personer, låg stil och låga ämnen med låga personer. Som exempel på de båda ytterligheterna anfördes å ena sidan tragedin, vars ämne var kungar och hjältar, å den andra komedin, som handlade om socialt lägre personer. Under medeltiden började stilläran och dess ståndsanknytning att åskådliggöras genom Vergilius' verk. Den låga stilen representerades av Bucolica, den mellersta av Georgica och den höga av Eneiden[276]. Sammanförandet av de tre stånden herdar, bönder och krigare med var sin stilnivå bidrog till att stärka stillärans ståndsanknytning. Ståndsuppdelningen i medeltidssamhället motsvarades dock inte av Verglius' tre stånd, och sambandet mellan bönder och mellanstil upplöstes därför snart i den poetiska praktiken. Förbindelsen mellan höga personer och hög stil och lägre personer och lägre stil levde dock kvar och har giltighet också för barockpoetiken[277]. Den kommer ständigt till uttryck i handböckernas anvisningar. Så sker exempelvis hos Harsdörffer, då han jämförs byggmästarens husbygge med diktarens ordbygge[278]: "Ein Baumeister würde thöricht handlen/ wann er einen Burger oder Bauren einen Königlichen Palast bauen wolte". Liksom byggmästaren måste diktaren inrätta sitt verk "nach der Zeit/ Ort und Beschaffenheit der Personen".

Principen om decorum

Retorikens och poetikens lära om decorum eller aptum, lämplighet, omfattar enligt Dyck[279] "die möglichen Beziehungen zwischen dem Gegenstand und seiner Ausdrucksform, zwischen sprechender und angesprochener Person, zwischen Dichter und Publikum." Decorum grundar sig, som Hall påpekar[280], på uppfattningen, att konstens grundval är kongruens. Talets eller diktens ideal består i harmoni mellan stoff, stil, språk och syfte. Principen om decorum tycks ha samband med det redan av Aristoteles framförda kravet på sannolik-

het i det litterära verket. I motsats till historikern, som skildrar ett faktiskt förlopp, beskriver diktaren ju enligt Aristoteles "det som skulle kunna hända"[281], en handling "som en person av ett visst slag efter sannolikhet eller nödvändighet kan tänkas utföra"[282]. Kravet på sannolikhet innebär, kort uttryckt, en harmonisering av närmast psykologisk art mellan diktens personer och diktens fabel. Principen om decorum kan ses som en utvidgning av kravet på harmoni till samtliga komponenter i det litterära verket.

Principen om decorum intar en central ställning i 1600-talets poetik[283]. De flesta av poetikernas regler kan återföras på den[284]. Den reglerar som en grundprincip det poetiska arbetet från första steget till det sista. Då diktaren i inventio väljer ut diktens saker via de olika loci, inriktas hans sökande enligt principen om decorum på "dichtungswürdige" saker, säger Dyck[285]. Urvalet av saker inskränks vidare enligt decorum av den genre, som diktaren valt för sitt verk. Så föreskriver exempelvis Opitz[286], att tragedin ska handla om höga saker såsom "Königlichem willen, Todtschlägen, verzweiffelungen, Kinder- vnd Vätermördern, brande, blutschanden, kriege vnd auffruhr, klagen, heulen, seuffzen vnd dergleichen", komedin däremot om "schlechtem wesen vnnd personen", om "hochzeiten, gastgeboten, spielen, betrug vnd schalkheit der knechte, ruhmrätigen Landtsknechten, buhlersachen, leichtfertigkeit der jugend, geitze des alters, kupplerey vnd solchen sachen".

Inom tillfällesdiktningen, där adressaten var tydligt definierad och där denne utgjorde såväl diktens mottagare som dess huvudsakliga ämne, var adressatens ställning, stånd, kön, ålder och övriga villkor viktiga faktorer att ta hänsyn till vid urvalet av saker enligt decorum. Så inleder t.ex. såväl Scaliger som Pontanus i sina poetiker avsnitten om gravdiktningen med att slå fast, att just den avlidne, hans ställning och villkor, är avgörande för hur dikten bör utformas[287]. Kindermann sorterar i sin poetik upp förslagen till lämpliga innehåll i gravskrifter och bröllopsskrifter i grupper med utgångspunkt från adressaternas stånd[288].

I arbetsmomentet dispositio reglerar principen om decorum anordning och proportioner hos olika inslag i dikten. Hur detta sker visas t.ex. i Pontanus' föreskrifter för gravdiktningen. Känslosam klagan bör få stort utrymme i gravskrifter över kvinnor - jungfrur och mödrar - , eftersom sådana skrifter syftar till att framkalla läsarens medlidande, men däremot inte i skrifter över furstar, eftersom dessa skrifter inte syftar till medlidande utan till att framkalla beundran[289].

Vad gäller elocutio liggen principen om decorum bakom stilläran, kraven

på korrespondens mellan ämne och stilnivå och mellan stilnivå och utsmyckningsgrad. Den poet, som använder högt och praktfullt språk i en komedi, visar därigenom, säger Buchner[290], att han inte förstår sin konst.

Principen om decorum är således såväl ett estetiskt begrepp som ett begrepp, som sträcker sig utanför det i egentlig mening estetiska området. Decorum som kritiskt begrepp har starka sociala implikationer, understryker Hall[291]. Decorum återspeglar den samhälleliga strukturen och rycker in denna som en viktig faktor att ta hänsyn till vid utformandet av det litterära verket. Den sociala sidan av decorum blir påtaglig just i tillfällesdiktningen, eftersom tillfällesskrifternas adressater också i allmänhet är tillfällesskrifternas främsta ämne. Adressaternas samhällsställning och övriga villkor borde således, enligt principen om decorum, påverka urvalet av saker i dikten. Utformningen och utförandet av dikten påverkades vidare, enligt principen om decorum såsom den uttrycktes i stilläran, av det ämne, som dikten hade.

POETIK OCH TILLFÄLLESDIKTNING

Inledning

Att lära sig skriva dikt ingick i skolutbildningen under 1600-talet. Poesin ansågs nämligen som vältalighetens översta trappsteg[292]. Poesiövningarna fick ofta formen av tillfällesdiktning. "Die Anlässe und damit die Themen waren gegeben: Geburtstage, Hochzeiten, Namenstage, Amtsantritte bedurften des ehrenden Gedichts", säger Dyck[293]. Poetiken betraktades som en egen ars vid sidan av det traditionella trivium[294]. Poetikböckerna framstår också i utpräglad grad som handböcker i poesiskrivning, menar Clements[295]. Flera av de poetiker jag sett stämmer väl med denna Clements' beskrivning. Så skrev t.ex. Scaliger sin stora, mönsterbildande poetik som en lärobok för sonen Sylvius[296]. Handbokskaraktären framgår ofta av poetikernas titlar. Så heter exempelvis Harsdörffers poetik "Poetischer Trichter. Die Teutsche Dicht- und Reimkunst/ obne [!] Behuf der Lateinischen Sprache/ in VI. Stunden einzugiessen" och Arvidis poetik "Manuductio ad poesin svecanam, thet är /en kort handledning til thet swenske poeterij/ verss- eller rijm-konsten". I flera titlar anges, att den poetiska handboken speciellt behandlar tillfällesdiktandets konst. Så sker t.ex. i Kindermanns "Der Deutsche Poet/ darinen gantz deutlich und ausführlich gelehret wird/ welcher gestalt ein zierliches Gedicht/ auf allerley Begebenheit/ auf Hochzeiten/ Kindtauffen/ Gebuhrts- und Namens-Tagen/ Begräbnisse/ Empfah- und Glückwunschungen/.../ in gar kurtzer Zeit/ kan wol erfunden und ausgeputzet werden", liksom i Bergmanns Deutsches Aerarium Poeticum, där det i titeln sägs, att boken innehåller de nödvändiga anvisningarna "Zu verfertigung eines zierlichen und sauberen Reims/ auff allerhand fürfallenden Begebenheiten". De många anvisningarna i de olika poetikerna om, att diktaren bör lämpa ämne och stil efter de personer, som han tänker ära med sin dikt[297], visar också på, att poetikförfattarna hade tillfällesdiktarna i tankarna, då man formulerade sina föreskrifter. Tillfällesdiktningen utgjorde ju också, kvantitativt sett, huvuddelen av den litterära produktionen under 1600-talet. Antalet bevarade svenska tillfällesskrifter från 1600-talet är betydande: det finns c:a 12.000 enskilda skrifter i KB och UUB samt smärre samlingar vid övriga bibliotek[298].

Tillfällesdiktningens genretillhörighet

Mot bakgrund av den ivriga produktionen av tillfällesdikt under århundradet, och inriktningen på just denna typ av diktning i flera poetiker, kan det synas egendomligt, att flera poetikförfattare förbigår tillfällesdiktningen och dess olika arter vid sina presentationer av de olika genera carminis. Förhållandet har sin grund i den klassiska orienteringen. Opitz, och i hans efterföljd Arvidi, begränsar således sin genomgång till den klassiska och senlatinska diktningens genrer: heroisk dikt, tragedi, komedi, satyrspel, epigram, eklog, elegi, hymn, " Lyrica" eller dikter till musik, "Sylven oder wälder" samt ekodikter[299]. De beskrivna genrerna utgör ingalunda något slutet eller logiskt system - definitionskriterierna växlar ständigt. Så definieras t.ex. epigrammet genom sin korthet, eklogen genom sitt innehåll och ekodikten genom det formella arrangemanget. Vissa genrer är samlingsrubriker, såsom "Lyrica" och "Sylven". Statius´ Silvae, som gett den sistnämnda genren dess namn, var en samling tillfällesskrifter[300]. Enligt Opitz´ definition består "Sylven" av samlingar av olika slags dikter och de kännetecknas av att de är mångskiftande, liksom skogen, som innehåller olika träd. I dessa samlingar ingår sådana dikter, som "auss geschwinder anregung vnnd hitze ohne arbeit von der hand weg gemacht werden", liksom "Hochzeit - vnd Geburtlieder, Glückwündtschungen nach aussgestandener kranckheit, item auff reisen, oder auff die zuerückkunfft von denselben, vnd dergleichen"[301]. Tillfällesdiktningen som samlingsbegrepp ingick således i genren "Sylven". Men de enskilda tillfällesskrifterna och delar av dessa kunde enligt definitionerna också tillhöra flera av de övriga genrerna: de kunde utformas som epigram, handla om herdar (eklog), vara strofiska och sångbara (Lyrica) eller sorgliga (elegi). Lucidors tillfällesskrifter innehåller inte sällan flera olika dikter, som var och en för sig kan föras in under olika genrer.
Som Fischer påpekat[302], bör man emellertid, vid en genomgång av poetikerna, inte vänta sig att finna "logisch schlüssige Systeme". Tillsammans med de av Opitz anförda genrerna finner man exempelvis hos Scaliger efter "Syluae", som anges vara en samlingsrubrik, också gravskrifter och bröllopsskrifter behandlade[303]. Buchner[304] och Kindermann[305] presenterar på samma sätt först de "klassiska" genrerna, därefter också tillfällesdiktningens olika arter. Pontanus´ poetik innehåller ett långt avsnitt om gravskrifter, men ingenting motsvarande om andra genrer av tillfällesdiktning[306].

Angrepp mot tillfällesdiktare i poetiken

Tillfällesdiktningen har inte sällan av den litteraturvetenskapliga forskningen avfärdats som brödskriveri utan litterär rang. Att skriva tillfällesdikt hörde emellertid till de nödvändiga och ofrånkomliga uppgifterna för tidens diktare, säger Dyck[307]. Detta gäller även för de svenska 1600-talsdiktarna. "Överlag engagerade genren samtliga litterära begåvningar i tiden, vilket är en varning mot den underskattning, som den vanligen vederfares", påpekar Johannesson[308]. I de allra flesta av poetikerna från tiden förekommer emellertid, säger Dyck[309], häftiga angrepp mot tillfällesdiktningen och dess utövare, angrepp som tycks rättfärdiga den senare, kritiska synen på tillfällesdikten. Poetikförfattare klagar överljutt över mångskrivarna, dessa personer, som enligt Kindermann[310], utan att vara ombedda till varje bröllop, varje barndop, varje födelsedag och varje begravning skickar in sina "tiggarkåpor".

Denna kritik riktar sig emellertid, menar Dyck[311], inte mot tillfällesdiktningen som sådan. Den syftar till att framföra en elittanke. Kritiken vänder sig inte mot tillfällesdiktare i allmänhet utan mot sådana diktare, som misskrediterar den ädla poesin, inte genom att klä den i tillfällesdiktens form, utan genom brist på kunskaper och förmåga. Sådana poeter är dåliga poeter och enligt Harsdörffer[312] "nicht anders zu straffen/ als die/ welche gemeinen Brunnen vergifften/ oder andere mit Pest anstecken"[313]. Diktarna och poetikförfattarna, som ofta var samma personer, gör genom sin kritik mot mångskrivarna anspråk på att vara en elit, värd en plats vid sidan av de lärda och adeln i 1600-talets ståndssamhälle[314]. Kritikens avsikt att markera den sociala distansen mellan de sanna och de falska poeterna framgår också därigenom, att den i en del handböcker sammankopplas med ett avståndstagande från den gemena hopen, som sägs uppskatta mångskrivarnas produkter[315]. Som Hall påpekar[316], uttrycks detta avståndstagande från folket med formuleringar som går tillbaka på Horatius' "Odi profanum vulgus" - jag hatar den oinvigda hopen. Harsdörffers åsikt, att en sann poetisk dikt inte är någonting för folket utan för lärda och mer förståndiga människor[317], tycks vara typisk för poetikförfattarnas inställning.

Den sanne tillfällesdiktaren

Kraven på den sanne diktaren och tillfällesdiktaren är omfattande. Allt hans verk skulle syfta till dygd och uppfylla de normer, som samhället

uppställde[318]. Det skulle visa, att han var fullt insatt i allt det, som tillhörde den poetiska konsten i trängre mening. Häri ingick, förutom en naturlig fallenhet för poesin, också en omfattande lärdom i alla slags vetenskaper och konster, eftersom poesins innehåll ju kunde vara "alla saker"[319], samt fullständig kännedom om reglerna för poesin. Van Ingen ger[320] en belysande formel för 1600-talets diktning, en formel som också visar, var tidens sakkunniga bedömare kunde sätta in sin kritik mot de falska poeternas verk:

> Der Anlass stellt das Thema, das Thema bedingt Form und Ausdrück; der Dichter ist nur der Vermittler, der die Sache in die ihr gemässe Form kleidet.

För den sanne tillfällesdiktaren gällde det således att välja temat så, att det stämde med tillfällets art och med vederbörande adressaters ställning. Utformningen och utförandet av dikten skulle därefter anpassas efter temat, adressaterna och tillfället i enlighet med poetikernas regler och decorum. Den sanne tillfällesdiktarens verk får därigenom en generell, objektiverande prägel. Det personliga i verket reduceras till ett minimum och uttrycks främst genom graden av förmåga att gestalta temat, formen och uttrycket inom ramen för de givna reglerna.

DEL II LUCIDORS TILLFÄLLES-SKRIFTER OCH PRINCIPEN OM DECORUM

"Hier sollen aber alle Glieder dess Gedichts gleichgestaltet beysammen gefügt seyn/ allermassen eine lange Nasen zu einem kurtzen Fuss/ und eine kleine Hand zu einem grossen Haubt/ sich übel schicken würde."

INLEDNING

I det följande kommer jag med hjälp av olika metoder att undersöka Lucidors tillfällesskrifter och deras förhållande till principen om decorum, såsom den uttrycks i poetikens regler och exempel.

Poetikens regler är emellertid inte något enhetligt och lätthanterligt begrepp. Produktionen av poetiska och retoriska handböcker och andra verk av poesiteoretiskt intresse under 1600-talet var mycket stor. Poetikerna, de övriga poesiteoretiska verken och deras regelsystem har emellertid blivit grundligt belysta i två nyare studier, Joachim Dycks Ticht-Kunst. Deutsche Barockpoetik und rhetorische Tradition (1966, andra upplagan 1969) samt Ludwig Fischers Gebundene Rede. Dichtung und Rhetorik in der literarischen Theorie des Barock in Deutschland (1968). Dyck utgår i sin undersökning från drygt etthundrafemtio poetiska och retoriska handböcker och andra verk av teoretiskt intresse, de allra flesta från 1600-talet. Fischers undersökning, som också ger en noggrann genomgång av retorik och poetisk teori under antik, medeltid och humanism, behandlar omkring hundra handböcker och övriga teoretiska verk från 1600-talet. Dycks och Fischers undersökningar kan således sägas ge ett gott underlag för studiet av reglerna, en sammanfattning av det omfattande materialet. Båda undersökningarna visar för övrigt på en ganska hög grad av samsyn, åtminstone vad gäller de generella uppfattningarna om poesin, hos de olika teoretikerna[321], en samsyn, som går tillbaka på det stora beroendet av traditionen, av reglerna från den antika retoriken[322]. Av dessa antika regler ger Lausbergs omfattande, systematiskt uppställda Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft (1960), en översiktlig och samtidigt detaljerad bild. Vad gäller studiet av gravskrifterna och deras förhållande till regler och decorum har S. F. Witsteins Funeraire poëzie in de nederlandse renaissance. Enkele funeraire gedichten van Heinsius, Hooft, Huygens en Vondel bezien tegen de achtergrond van de theorie betreffende het genre (1969), varit en viktigt utgångspunkt. Witstein tar sin teoretiska utgångspunkt hos fyra poetikförfattare, Minturno, Correa, Scaliger och Pontanus. För undersökningen av Lucidors tillfällesdiktning och dess förhållande till reglerna och decorum har jag vidare själv undersökt ett antal poetiker, vilka samtliga, utom den sistnämnda, förekommer i Dycks och Fischers material: J.C. Scaliger, Poetices libri septem (1561, jag har använt andra upplagan 1581), J. Pontanus, Poeticarvm institvtionem libri III (jag har använt andra upplagan, 1597), M. Opitz, Buch von der deutschen Poeterei

(1624), A. Buchners Anleitung zur deutschen Poeterey (1665) och samme författares Poet (1665)[323], G. Ph. Harsdörffers Poetischer Trichter (del I 1650, del II 1648 och del III 1653)[324], B. Kindermanns Der deutsche Poet (1664)[325] samt svensken Arvidis Manuductio ad poesin svecanam (1651)[326].

I den ofullständiga bokförteckning, som ingår i boupptecknigen efter Lucidor[327], finns flera verk av språkteoretisk art samt ett par arbeten av thesaurus-typ[328], men däremot ingen poetik. I rättegångsmaterialet refererar Lucidor på ett ställe till Horatius' klassiska så kallade Ars poetica [329], men han nämner ingenstans någon poetik från samtiden. Den förtrogenhet med reglerna, som Lucidors tillfällesdiktning visar och som i det följande kommer att belysas, kan alltså inte återföras på någon eller några bestämda handböcker. Som Paulsen påpekar [330], stod emellertid skolutbildningen i Tyskland ännu vid mitten av 1600-talet på stadig humanistisk grund och universiteten, framför allt de i Wittenberg och Leipzig, slog vakt om den traditionella bildningen. Om universitetet i Greifswald, där Lucidor tillbringade längsta delen av sin universitetstid, meddelar Paulsen bara, att det, då det återöppnades efter reformationen, anordnades med Wittenberg som mönster[331]. Det är knappast för djärvt att förutsätta, att Lucidor, såväl under skoltiden som under studieåren i Greifswald och Leipzig, fick stifta ingående bekantskap med den klassiska och humanistiska poetik och retorik, som i så hög grad utgör basen för 1600-talspoetiken.

Att jag vid min undersökning i så hög grad valt att knyta an till den tyska traditionen beror dels på, att Lucidor ju tillbringade studietiden i Tyskland, dels på att Sverige vid denna tid kulturellt sett i hög grad var att betrakta som en tysk provins.

De båda första avsnitten av undersökningen om Lucidors tillfällesskrifter och decorum består i analyser av ett urval gravskrifter och ett urval bröllopsskrifter. Därefter följer några undersökningar på grundval av de ståndsanknutna tillfällesskrifterna om ideal och decorum och om formell anordning och decorum. Undersökningen avslutas med ett avsnitt om språkliga drag i tillfällesskrifterna.

Min undersökning syftar till att spegla olika sidor av det, som i det föregående kallats den poetiska arbetsprocessen. Analysdelarna behandlar huvudsakligen de båda arbetsmomenten inventio och dispositio, diktens saker, deras förekomst och anordning i skrifter till olika tillfällen och till adressater av olika stånd. Analyserna tar också upp den innehållsliga sidan av arbetsmomentet elocutio, de bilder, jämförelser, liknelser m.m. som förekommer i skrifter till adressater ur olika ståndsgrupper. Avsnittet om ideal och decorum gäller i första hand dikternas inventio och den innehållsliga sidan av elocutio: dik-

ternas saker, bilder, tankar m.m. undersöks och jämförs här med hjälp av generella metoder. Avsnittet om formella arrangemang och decorum gäller en sida av elocutio, behandlar titelsidornas utformning och antalet olika språk och metra i skrifter till olika tillfällen och till adressater ur skilda ståndsgrupper. Avsnittet om språkliga drag undersöker även detta den formella sidan av elocutio, den textmässiga gestaltningen i skrifter till olika tillfällen och stånd.

För översiktlighetens skull hade det kanske varit lämpligare att studera vart och ett av de ovannämnda arbetsmomenten inventio, dispositio och elocutio var för sig och i tur och ordning. En sådan undersökning är emellertid knappast möjlig att genomföra med hänsyn till de olika momentens art. De beskriver en arbetsprocess, en diktares tänkta tillvägagångssätt, då han sätter sig ner för att skriva en dikt, men de kan knappast användas vid en undersökning av den färdiga dikten. Inventio består i diktens saker och deras urval, dispositio i anordnandet av dessa, elocutio slutligen i diktens språkliga dräkt, det vill säga hela dikten, såsom den slutligen nedskrivits. Momenten innehålls i varandra och de kan inte heller vid analysen renodlas och hållas helt i sär från varandra.

Jämförelsen mellan Lucidors poetiska praxis i tillfällesskrifterna och de regler, som formulerats av olika poetikförfattare, syftar inte till att visa, att Lucidor skulle ha "följt" den ena eller den andra regelsamlingen. De citat ur olika poetiker som anförs, anförs som uttryck för en litterär tradition. Vad undersökningen gäller är Lucidordikternas förhållande till denna tradition och dess kodifiering i den poetiska teorin, inte förhållandet till enstaka poetikförfattares sammanfattningar av denna teori.

GRAVSKRIFTER, ANALYSERADE EXEMPEL

Urvalet

Mitt urval av gravskrifter har gjorts utifrån önskan att genom några exempel ge en så långt som möjligt representativ bild av Lucidors gravdiktning. Eftersom utformningen av skrifterna, enligt anvisningarna i poetiken, skulle betingas av respektive adressaters samhällsställning, kön, ålder och övriga villkor, har jag gjort urvalet så, att adressater ur så många olika kategorier som möjligt har blivit representerade. Jag har vidare, genom att ta med två gravskrifter över personer av likartad typ - manliga adressater ur gruppen ofrälse personer - försökt visa på de likheter, som kan finnas i gravskrifter över personer av ungefär samma sociala typ. Mitt urval upptar följande gravskrifter:

XXV	Lorens von der Linde, högadlig man
LXI	Marca Christiana von Levenstein, högadlig kvinna
XXXI	Axel Gyllenstierna, högadlig gosse
LV	Erik Slatte, adlig man
XV	Elisabetha Juliana Strijck, adlig kvinna
LIV	Nils Jonsson, ofrälse man
XLVII	Peter Schaey, ofrälse man
XLIV	Christina Hansdotter, ofrälse kvinna.

Inledning

I 1600-talets gravskrifter förekommer ett treledat uppbyggnadsschema. Gravskrifterna innehåller, i olika proportioner, lovprisning av den avlidne, klagan över dödsfallet och tröst åt de efterlevande. Som Esteve Forriol har visat[332], finns detta treledade schema antytt redan i den antika grekiska gravdiktningen och fullt utbildat i den romerska. Det återkommer, som Witstein visar, hos de poetiska teoretikerna under renässansen. Hos Scaliger[333] och hos Correa byggs schemat ut med ytterligare två moment: utöver lovprisningen, laus, klagan, luctus och trösten, consolatio, räknar dessa poetikförfattare också med iacturae demonstratio, exemplifiering av förlusten, och exhortatio, en uppmaning till de efterlevande[334]. Hos Pontanus, som utförligt behandlar gravskriften, finns bara de tre momenten laus, luctus och consolatio. Skillnaderna kan enligt Witstein förklaras av, att de båda extra kategorierna hos Scaliger och Correa är av föga självständig art - de kan således mycket väl tänkas ingå i luctus respektive consolatio[335].

Den avlidnes ställning tillmäts, såväl hos Scaliger som hos Pontanus, ett avgörande inflytande då det gäller hur gravskriften ska utformas, säger Wit-

stein[336]. Framför allt hos Pontanus finns detaljerade regler för socialt betingat decorum. Gravskrifterna ska skilja sig från varandra på samma sätt som de personer, som skrifterna handlar om, skiljer sig från varandra, säger Pontanus[337]. Det socialt betingade decorum kommer till uttryck framför allt i två av de tre ovannämnda huvudmomenten i gravskriften, i lovprisningen och i klagan. Tankarna i gravskrifternas tröstdelar hämtas i allmänhet ur det hinsides perspektivet, och eftersom de himmelska förhoppningarna är de samma för varje god kristen, oavsett ställning på jorden, så fanns det i dessa stycken, säger Witstein[338], få socialt betingade decorumregler att iaktta. Den centrala ställning, som Pontanus ger åt decorum, framgår, enligt vad Witstein hävdar[339], tydligt därigenom, att huvuddelen av föreskrifterna ägnas just åt laus och luctus, medan consolatio får en kortfattad behandling.

a) Laus

Lovprisningens saker är huvudsakligen de, som uppsöks genom de loci, som i retorisk teori kallades loci a persona. För dessa anför Quintilianus följande schema: släkt, nation, fädernesland, kön, ålder, uppväxt och undervisning, utseende, levnadsomständigheter grundade på yttre förhållanden (t.ex. rikedom), ställning, karaktär, sysselsättning, dygder, handlingar och yttranden samt namnet[340]. Kindermann har en liknande rad personloci[341]. För lovprisning i gravskrifter anbefaller Pontanus främst de loci, som hämtas ur ätten och ur vederbörandes dygder och handlingar[342]. Mindre lämpliga är enligt Pontanus de loci, som sammanhänger med yttre lyckliga omständigheter, t ex utseende och rikedom. Att prisa sådana företräden innebär inget sant beröm[343]. Avvisandet av dessa loci går enligt Witstein tillbaka på Ciceros föreskrifter, att lovprisning bör gälla sådant, som vederbörande själv har åstadkommit, inte sådant, som han fått genom något lyckligt öde[344].

Innehållet i loci skulle väljas i enlighet med decorum. Pontanus understryker, att man bör prisa sådana dygder, som passar med vederbörandes stånd[345], och därvid bör man förstora vars och en färdighet på sitt område[346]. Samma regel, att var och en bör prisas för sin egen art av dygd, finns också hos Kindermann[347]. Redan i de antika gravdikterna medförde kvinnligt kön hos den avlidna vissa avvikelser från det gängse schemat för lovprisning[348]. Kvinnans ställning gjorde flera av de gängse personloci mindre användbara. Även hos Pontanus görs undantag från schemat då det gäller lovprisning av kvinnor, liksom i fråga om barn, där urvalet av loci inskränks på liknande sätt. I skrifter över kvinnor och barn

kan man prisa utseendet, något som är mindre lämpligt i skrifter över män, där det ju finns så många andra företräden att berömma[349].

b) Luctus

Luctus, klagan över dödsfallet, utnyttjar liksom laus i första hand loci a persona och utformas liksom laus med hänsyn till vederbörandes ställning. För klagan finns vidare hos Pontanus också socialt betingade föreskrifter för skrifternas disposition och utförande. Då klagan gäller höga personer, bör diktaren vara återhållsam med sådana argument, som väcker känslosamhet och medlidande. Klagan över höga personer bör syfta till att suggerera värdighet, beundran och upphöjdhet[350]. I gravskrifter över kvinnor och barn är det däremot lämpligt med en hög grad av känslofull klagan[351]. Sådana skrifter är bättre, ju sorgligare de är.

c) Consolatio

Tröstens saker hämtas i allmänhet från bibeln eller andaktslitteraturen. De handlar om den dödes himmelska förhoppningar och de paras inte sällan med en uppmaning till de efterlevande att se till, att även de får en salig död (exhortatio eller memento mori). Tröstavsnitten har i allmänhet generell karaktär och de argument som tas upp, står vanligen inte i någon relation till den besjungnes samhällsställning[352].

Triaden laus, luctus och consolatio binds i gravskrifterna samman av ett tema: en predikan om alltings obeständighet, en betraktelse över människans lott i världen och i det tillkommande, en exposé över dygder och laster. Temat anges hos Lucidor ofta i gravskriftens titel. Det kan utgöra skriftens inledning eller underordnas något av de tre huvudmomenten i dikten: laus - den döde är ett exempel på de dygder, som prisas i temat; luctus - allt världsligt är obeständigt, även den besjungne har nu drabbats; consolatio - allt världsligt är obeständigt, och döden därför något gott. Också valet av tema för skriften sammanhänger hos Lucidor, som de följande analyserna kommer att visa, inte sällan med den avlidnes ställning. Kindermann ger i sin poetik flera exempel på, hur gravskrifter tematiskt kan uppbyggas, med utgångspunkt just i den avlidnes sociala ställning: gravskrifter över höga och mäktiga personer[353], över lärda[354], över barn[355], över jungfrur[356], med flera.

Lorens von der Linde, XXV

Lorens von der Linde var son till en från Holland inflyttad finansman och steg

från lågadeln upp till samhällets högsta positioner. Han deltog i trettioåriga kriget, blev generalmajor och kommendant i Stade. Han utnyttjades för diplomatiska uppdrag, blev krigsråd och riksråd och upphöjdes 1653 i friherreligt stånd. Han stod högt i gunst hos såväl Kristina som Karl X Gustaf. För den sistnämnde friade han 1654 hos hertig Fredrik av Holstein - Gottorp, varvid han enligt traditionen lär ha haft fullmakt att själv välja bland prinsessorna. Han deltog vidare i polska kriget och utnämndes 1665 till fältmarskalk[357]. Lorens von der Linde, rikskanslern Magnus Gabriel de la Gardies "gamle vän"[358], dog sextioårig 1670 och begravdes i maj 1672.

Lucidors gravskrift, "Den Rätta Adels Dygde Wääg", består av en enda lång dikt på svenska alexandriner. Den är enligt titelsidan "Efter begäran ok pliktskyldigheet enfaldeligen wijster aff Lasse Johanson A e M.A." Förkortningen efter diktarnamnet uttyds artis et martis amator, konsternas och krigets älskare[359], och den korresponderar med den dygdeväg, på vilken den rätta adeln enligt skriften når ovansklig ära.

Som Sandwall har påpekat, är den inledande delen av gravskriften en imitation efter en gravskrift "Wahrer Adel" från 1667 av Daniel Casper von Lohenstein. I ett samlingsverk trycktes Lohensteins gravskrift först 1680[360]. Lucidor bör således ha haft tillgång till gravskriften i tillfällestrycket eller i någon avskrift av detta, något som visar på hans intima kontakter med den samtida tyska diktningen. Lucidors val av förebild hos "den tyska marinismens yppigaste skald" bör enligt Sandwall ses som ett försök att "motsvara förtroendet som den höge herrens lovsångare"[361]. Beroendet av Lohenstein gäller framför allt raderna 1-109 i Lucidors gravskrift[362]. Denna, i allmänna ordalag hållna och mycket utförliga inledning är hos Lucidor, liksom hos förebilden, utformad som en adelstraktat på vers. Anknytningen till de traditionella tankarna inom adelspedagogiken framgår tydligt då man jämför Lucidors gravskrift med ett svenskt verk inom adelstraktaternas genre, Aegidus Girs' lilla lärobok Om san edelheet från 1627, som skrevs för den då nyinrättade adelsskolan på Riddarhuset, Collegium illustre[363].

r. 1-80. Sambandet mellan gravskriftens tankar och adelstraktaternas är störst i detta inledningsavsnitt. Det är inte något "slätt beröm", hävdas det i gravskriften, att kunna räkna många anor. Men gammalt adelskap innebär egentligen i sig ingenting annat, än att de efterkommande har ett högt föredöme. Föga hjälper det att föra "et brokot Skiölde märke" om inte gärningarna tolkar dess innebörd. Tanken, att adel kräver dygd, understryks ständigt i Girs' traktat. Girs anför i detta sammanhang en Juvenalisstrof, som inte bara i tankar utan också i ordval påminner om Lucidors grav-

skrift[364].

I tidens gravprocessioner visades den höga åldern hos den avlidnes ätt genom anvapnen, anfäders och anmödrars vapensköldar, som bars i en lång rad efter huvudbaneret[365]. I gravskrifter över adelsmän skulle den höga och gamla ätten på liknande sätt prisas[366]. Von der Lindes far var emellertid ofrälse född, och Lucidors ord om, att anorna betyder föga om dygden fattas, är alltså i denna gravskrift ett väl valt argument ur ett av de främsta loci för lovprisning av adelsmän, ätten.

Gravskriften beskriver därefter adel utan dygd. Flera ordspråk och ordspråksartade formuleringar lyser igenom i texten[367]. Ordspråken tillmättes i poetisk teori ett högt bevisvärde som argument[368] - de ansågs innehålla visdom i kortfattad och pregnant form. Schottel kallar ordspråken "Der Kern der Wissenschaft/ der Schluss aus der Erfahrung/ des Menschlichen Hendel kurtzer Ausspruch und gleichsam des weltlichen Wesens Spiegel"[369].

Också hos Girs belyses, på ett sätt som liknar det hos Lucidor, adel utan dygd. Girs anför i detta sammanhang en strof från Palingenius, en författare som, enligt vad Friberg har visat[370], har varit en av förebilderna till Stiernhielms Hercules - även denna dikt som bekant till stora delar en adelstraktat[371].

Först då den adlige anammar fädernas goda seder, blir han av den rätta adeln, fortsätter Lucidors gravskrift. Han blir ett föredöme för den oadlige, ty också den oadlige kan, genom dygd, bli en "sanskyld Adelsman". Detta är knappast, som Axel Strindberg menar[372], "en djärv demokratisk reflexion" av Lucidor. Den oadliges adelskap behandlas också i Girs' traktat[373]. Det finns, enligt Girs, tre slag av adel: Naturalis, Moralis och Civilis. Den första sorten tillkommer människan i förhållande till den skapade naturen, den andra den dygdige i förhållande till den lastbare, den tredje är adelskapet i bokstavlig mening. Det är tydligen det andra slaget av adelskap, Moralis, som Lucidor här syftar på.

Då nu den oädle kan vara adlig, fortsätter gravskriften, hur mycket mera adlig är då inte den, som dels är född av adel, dels beflitar sig om dygd - han är "dubbel Adlig". Så visar skriften på de båda vägar, som dygden anvisar till ärans mål och odödligheten, "Bookwett" och "skarpa Swärde". Lucidor anknyter genom de båda dygdevägarna till det klassiska hjälte- och härskarideal, som fått ny aktualitet inom renässansen och humanismen[374], och som avtecknar sig, för att nämna några exempel från skilda tider och kulturkretsat, såväl i Castigliones Il Cortegiano som i Erasmus' av Rotterdams uppfostringsskrift för Henrik av Burgund[375] och i Stiernhielms Hercules. Gustafsson påpekar, hur detta ideal av krigiska och bokliga dygder i före-

ning i den svenska 1600-talslitteraturen dels anknyter till traditionen, dels speglar den sociala utvecklingen inom landet: "den boksynte förvaltningstjänarens växande prestige och krigarättlingens samtidiga anpassning till hovmannens eller ämbetsmannens funktion"[376]. Girs' traktat, liksom för övrigt också skapandet av Collegium illustre, ligger i linje med denna utveckling[377]. Friberg understryker[378], att Girs, liksom Messenius och Rudbeckius, ställde den "humanistiska retoriken med dess dygdekult i ideologisk sold hos adeln", och att ståndet självt var medvetet om denna propagandas betydelse. Då det nya riddarhuset började bli färdigt, fick arkitekten i uppdrag att kröna huset med allegoriska skulpturer av "ridderligh mandom, dygdh och ähra sampt bokelige konster och Studier, efftter som Ridder- och Adelskap igenom sådant förnämbligast förwärfwas"[379]. Takutsmyckningen åskådliggör, säger Silfverstolpe[380], i lika delar lärdomen och krigskonsten.

Liksom i Girs' traktat och i Stiernhielms Hercules[381] understryks det i Lucidors gravskrift, att de adliga dygderna ska syfta till det allmänna bästa: "Ett Konst-huass-slipat Swärd ok Sin-klook-skurin Fiäder/ Är Stodren mellan them all Landsens Wälfärd ståår". Var och en som vill överträffa "Alcidens [Herkules] satte Måhl", bör beflita sig om dessa båda, fortsätter skriften. Friberg har visat, att just Herkules var en av adelspedagogikens viktigaste idealgestalter[382].

r. 81-132 innehåller laus, lovprisningen av den döde. Först konstateras, att den döde i allt motsvarade de beskrivna idealen. Därefter tecknas den dödes levnadshistoria. Tankarna i denna del av laus hämtas ur de personloci, som gällde uppfostran och undervisning och karaktär. Först beskrivs von der Lindes barndom: hur han, liksom Herkules, som kämpade med ormar i sin vagga, övervann alla svårigheter och gick förbi de jämnåriga i konster och vetenskaper. Liksom solen, som inte stannar i "Ett Himlens Huuss", gav sig von der Linde sedan ut på resor, ständigt "oförtruten" att lära "Frjds- ok Krjgs-Konst". Då han återkom, var det för alla uppenbart, att han "Mars vti Feld/ ok allstans Phoebus waar". Gamla tider må fritt berömma sina stora män - Scipio, Hannibal, Caesar och Pompejus - von der Linde överträffade dem alla. Lucidors liknelser är valda helt enligt decorum: Herkules, de adliga dygdernas idealgestalt, den höga solen, enligt Kindermann[383] en lämplig sinnebild för höga personer, Mars och Phoebus, krigets och vitterhetens mytologiska sinnebilder samt slutligen de stora romare, som åskådliggör de båda sidorna av von der Lindes dygder.

r. 133-151. Denna del av laus är en så kallad refutatio, bemötande av even-

tuella opponerande åsikter, en stående ingrediens i lovtalen ända från antiken[384]. Materialet till denna refutatio hämtas ur de loci, som användes för att demonstrera vederbörandes handlingar och yttranden. Representanter för olika folk får här betyga den avlidnes insatser. Tysken, polacken, kosacken och tataren kan betyga hans hjältemod. Frankrike och Holstein kan vittna om, att hans penna var ett lika gott redskap som hans värja: vad ingen värja förmådde, kunde hans penna klara av och inte ens Svada, talekonstens gudinna, skulle ha vetat att föra sitt ord så väl i en sådan sak, heter det med en hänsyftning på det berömda frieriet.

r. 152-160. Diktaren hejdar här sitt lovtal och pekar på sin egen oförmåga. Även detta grepp, som i retorisk teori kallas praeteritio[385], är stående i panegyriken. Det härstammar, enligt Curtius[386], ur det antika rättegångstalet, där det hade syftet att stämma domaren mildare, och det överfördes mycket snart till andra litteraturarter. Ingen Clio (historieskrivningens musa) har skurit diktarens penna, heter det i Lucidors skrift. Den kommer ur vingen på en "toklig-tattrand gååss". Lucidor anknyter genom sitt bildval till den emblematiska konsten. Emblematikens diktarbild par préférence var svanen. Men "rimmare" och dylika jämfördes däremot ofta med gäss[387].

r. 161-184. Gravskriften säger sig vilja lämna det utförliga lovprisandet av von der Linde åt eftervärlden. Den övergår till att i korthet relatera den dödes karriär och den understryker därvid, att von der Linde inte fötts till sina äreställen utan förvärvat dem genom egna insatser. Det krigiska modet hos den avlidne illustreras genom en beskrivning av ett fältslag, en inventio, som i poetikerna på flera ställen föreslås som lämplig då det gäller dikter över hjältar[388]. Den långa lovprisningen avslutas genom att gravskriften konstaterar, att den döde, som vunnit så många segerkronor, nu krönes av Gud med en "Stierne-Krans".

r. 185-188. De fyra raderna utgör skriftens luctus. Hela Sverige uppmanas att stämma in i klagokören över von der Linde. Sorgekörens storlek korresponderar med den avlidnes höga stånd. Klagan är storslagen, föga känslosam och kortfattad, så som det lämpade sig i en gravskrift över en hög person[389].

r. 189-196 utgör gravskriftens avslutning och exhortatio. Den dödes ära ska graveras i ceder, stål och guld och i de efterkommandes hjärtan. Alla som är av adligt blod, av hjältars sinnelag eller som har dygden kär, bör följa den dödes exempel till fosterlandets fromma.

Marca Christiana von Levenstein, LXI

Grevinnan Marca Christiana von Levenstein, maka till Gabriel Oxenstierna,

avled vid 47 års ålder 1672 och begravdes 1674 tillsammans med sin året dessförinnan avlidne make[390]. Lucidor hyllade, under pseudonymen Thanatophilander, den som älskar döden, den högadliga begravningen med två skrifter, den ena över maken, den andra över makan.

Gravskriften över Marca Christiana är helt avfattad på tyska och heter "Verewigter Tugend-Ruhm". Titelbladet är illustrerat med ett treledat emblem, utfört av Isebrandt [391]. Treledade sinnebilder tycks ha varit en relativ nyhet - Harsdörffer talar i Gesprechspiele (1646) om denna "nyligen uppfunna konst"[392].

Emblemet har klöverbladsform och visar tre bilder av solen. Den vänstra bilden föreställer en sol, som stiger över en praktfull palatsträdgård. Den mellersta bilden visar solen nära middagshöjd, över ett landskap med en åker, beväxt med riklig gröda. Ett stycke under solbanan syns ett oväder mot skyn. Den högra bilden visar en sol, som sjunker över öppet vatten. I fonden syns en bergsbrant, beväxt med torra och lutande träd. Var och en av bilderna har en överskrift, lemma. De lyder: "Was hell sich zeiget", "Durch Stürme steiget", "Sich ruhig neiget". I titelsidans text för diktaren in fiktionen, att emblemet är ristat på den dödas gravsten. Gravskriften innehåller en enda dikt om sexton strofer på jambisk meter. Huvuddelen av skriften, c:a elva strofer, ägnas åt laus. Sju av dessa strofer ger en utläggning och förklaring till titelsidans emblem. Luctus, klagan, upptar de båda inledningsstroferna samt ytterligare en strof mot slutet av dikten. Trösten, consolatio, upptar en enda strof, den näst sista. Sista strofen sammanfattar diktens emblemtema i en exhortatio, ett memento mori till de efterlevande.

Strof 1-2. Inledningen uppkallar en sorgekör över den avlidna och ger samtidigt en geografisk bestämning: Mälarens nymfer bör begråta den dödas lott. Begreppet nymf användes i tidens höviska litteratur framför allt för att beteckna unga kvinnor av högre stånd[393]. Omnämnandet av nymfernas gyllne hår och pudret från Cypern, kärleksgudinnans ö, ger associationer till den höviska och pastorala kärlekslyriken och dess beskrivning av kvinnoskönheten. Ljust och lockigt hår passar för bilder av unga och sköna kvinnor, påpekar exempelvis Harsdörffer[394] - "den förståndige målaren" avbildar däremot gamla kvinnor med svart hår. Gravskriftens beskrivning av Mälarens silvervågor och nymfernas pärletårar för tankarna till behag och dyrbarhet. Ädelstensmetaforiken i tidens kärleksdiktning hade ju, som Ziemendorff påpekat[395], inte bara beskrivande syfte, utan angav också på samma gång värdet av det beskrivna. Sorgekören och dess attribut har alltså mycket väl anpassats till den besjungna enligt principen om decorum. Beskrivningen associerar till kvinnlighet, ungdom, skönhet, höghet och dyr-

barhet. Körens klagan är anlagd på att väcka känslosamhet och medlidande, så som det föreskrivs hos Pontanus för gravskrifter över kvinnliga döda[396]. Nymferna är upplösta i sorg och företer alla de traditionella sorgetecknen: de slår sig för bröstet, strör aska i håret och kan knappast ge ljud åt sin klagan[397]. Här förekommer också det motiv, som Scaliger anger vara klagodiktens öppningsdilemma: smärtan slår de sörjande så hårt, att de inte förmår ge ord åt sin sorg, men plikten kräver av dem, att klagan ska formuleras[398]. Hos Harsdörffer påpekas också, att det är fel, om diktaren lägger sköna ord i munnen på bedrövade personer. I sådana fall består vältaligheten oftast i "übel reden"[399]. Klagan i Lucidors gravskrift paras också med ett annat motiv, som understryker den avlidnas värde och som har traditionell hemortsrätt i luctus: dödsfallet stör på något sätt den grundläggande ordningen i naturen[400]. Nymfernas klagan får Mälarens vågor att svalla högre än förr.

Strof 3-11. Lovprisningen inleds med att gravskriften fäster uppmärksamheten på den döda. Läsaren bör betrakta, hur hon ligger här döv och blind, hon som man i hednisk tid skulle ha dyrkat som gudinna, eftersom hon överträffar såväl Minerva som Juno och Venus i deras respektive dygder. Beskrivningen av den dödas dygd leder in på diktens huvudbild, jämförelsen mellan den döda och solen. Ville man göra sinnebilder av höga personer, borde man enligt Kindermann[401] hämta sin inventio från höga företeelser som solen, månen, stjärnorna eller guldet. Gravskriften beskriver, hur solen, bilden av den döda, stiger upp över vår "halb-kreiss" i gudomlig prakt, hur den lämnar sitt fosterland - Marca Christiana kom från Italien, där hennes far gått i venetiansk tjänst[402] - och stiger över "die Mitternacht", Sverige. Solen möter dimmor, åskväder och stormar på sin väg, men följer sin höga dygdebana obesmittad av "Sweflich Erdenrauch" och framgår ur prövningarna med en högre glans än förr.

I denna, i anknytning till sinnebilden utförda, lovprisning, läggs huvudvikten vid den avlidnas dygder och skönhet. Skriftens karaktär av kvinnodikt framgår därav, att inga gärningar prisas. Lovprisandet av "tillfälliga" företeräden som skönhet överensstämmer med de undantagsföreskrifter, som Pontanus ger för kvinnodikter[403].

Strof 12. Diktaren lämnar här solbilden, då den nått sin högsta höjd, under hänvisning till sin egen oförmåga att rätt kunna gestalta fullkomligheten. Detta stilgrepp, praeteritio, med hänvisning till oförmågan, är som nämnts en stående ingrediens i lovtal och syftar till att framställa det höga värdet hos diktens föremål: diktarens ord räcker inte för en beskrivning. Praeteritio har i denna gravskrift också en viktig kompositionell funktion: den möjliggör

växlingen mellan laus och luctus.

Strof 13. Strofen innehåller en rad klagorop av starkt emotionell typ, anlagda på att väcka medlidande. Fastän intensiv är klagan dock kortfattad, och den motverkar därför inte den upphöjda och värdiga bild av den döda, som målats upp i lovprisningen. Den döda har nu försvunnit från de levandes horisont, fortsätter gravskriften, och följt den, som hon hållit för sin sol, den döde maken. Bilden av kärleksparet Diana och Endymion och det poetiska greppet att förklara Marca Christianas död som en följd av hennes trofasthet mot maken överensstämmer mycket väl med decorum för en skrift över en död maka - skrifter över gifta kvinnor borde enligt Pontanus innehålla en lovprisning över trofastheten i äktenskapet[404]. Den vackra bilden gör dock våld på den historiska sanningen: Marca Christiana dog inte efter, utan före sin make. I begravningsprocessionen fick hon däremot säkert följa efter sin Endymion.

Strof 14. Strofen är en refutatio[405]. Den far ut mot alla hatiska och avundsjuka människor, som vid denna grav dock inte förmår annat, än att spricka sönder av sitt eget gift.

Strof 15. Strofen är skriftens korta consolatio. Gravskrifter över unga personer borde, enligt Pontanus[406], vara så sorgliga som möjligt. Trösten borde vara kort, för att inte ta udden av sorgen[407]. Formuleringarna i gravskriftens inledning och i strof 14 visar, att Lucidor uppfattat den avlidna som ung. Tröststrofen anknyter till motiven i lovprisningen och tar på nytt upp den avlidnas höghet, ära och rykte.

Strof 16. Avslutningsstrofen utgörs av en uppmaning till de efterlevande att betänka sin egen dödlighet under gravskriftens sinnebild. Det treledade emblemets lemma inflätas på ett konstfullt sätt i texten.

Gravskriftens anknytning till emblematiken ger den en hög grad av sinnrikhet och konstfullhet och gör den därigenom mycket lämpad för en person av högt stånd. Clements kallar[408] emblematiken för "The Philosophie of Cavalieurs" och påpekar, att konstarten av hävd associeras med personer av högt stånd, med "personnes de qualité" och "personnes de premier ordre"[409].

Axel Gyllenstierna, XXXI

Den åttaårige Axel Gyllenstierna, som begravdes i juli 1672, var son till friherre Georg (Göran) Gyllenstierna, bror till den senare så mäktige kungagunstlingen Johan Gyllenstierna[410]. Den dödes far hade varit med och undertecknat domen över Lucidor vid rättegången om Gilliare Kwaal 1670[411]. Gravskriften är beställd, "Effter Begäran i eenfaldigheet op-

teknat aff Lucidor den Olyklige". Gravskriften , med titeln "Parnassens Sorg", kännetecknas dock inte av någon enkelhet. Den är tvärtom ytterst konstfull, såsom den dödes höga stånd ju också fordrade, och den består av en lång svensk dikt på stikiska alexandriner, en tysk "Ehren und Gedächtnüs Seule" - alltså en bilddikt i form av en pelare - samt en kortare fransk och svensk epitaf.

r. 1-38. Gravskriften inleds med en uppmärksamhets- och affektskapande fråga, som inte besvaras förrän mot slutet av avsnittet: "HWi är Parnassus tyst?" Så beskrivs Parnassens förstörda utseende. Gudarnas hemvist visar alla yttre tecken på sorg och till och med källan Hippokrene, skaldernas inspiration, har sinat och droppar nu "Tåre-lijkt" ut brandsalt vatten. Apollo bär svarta sorgkläder, har spänt strängarna av lyran och sitter sorgsen med händerna under kinderna, oavvänt betraktande en "myckit klaar ok lysand Gyllenstierna" på himlavalvet. Genom sin ställning uttrycker Apollo melankoli - hans åtbörder går tillbaka på den gängse ikonografiska framställningen av denna sinnesstämning. Lucidors bild av den sörjande guden är ett så kallat stumt emblem, ett emblem, där bilden beskrivs, men inte återges grafiskt[412].Clements påpekar för övrigt[413], att renässansens poeter, i högre grad än man tror, i sina bilder utgår från samtida måleri och skulptur.

Apollos enda tröst är, fortsätter Lucidors gravskrift, att den gyllne stjärnan står tätt intill solen och fördunklar den med sitt sken. Runt Apollo befinner sig de nio muserna, alla upplösta i sorg. Det tycks diktaren, som om han i sitt öra hörde musernas sorgesång ljuda.

Inledningen ger ett gott exempel på hur Lucidor lyckats förena kravet på höghet enligt decorum för det höga ståndet med kravet på känslosamhet med hänsyn till den dödes ringa ålder. Parnassens sorg och dess verkningar på inspirationens källa och skaldekonstens gud antyder motivet med sorgens förlamande inverkan på uttrycksförmågan[414]. Diktaren har, på grund av det tillstånd, som råder på Parnassen, inga möjligheter att själv kunna fungera som sorgens besjungare. Han kan fullgöra sin uppgift därigenom, att muserna i hans ställe stämmer upp en klagosång över den döde.

r. 39-118. I musernas sorgekör förenas klagan med lovprisning. Muserna vänder sig först med förebråelser till den makt, som orsakat dödsfallet, den grymma ödesgudinnan Atropos. Anklagelser mot döden är ett stående motiv i klagan, påpekar Witstein[415]. Pontanus har också anvisningar på detta tema[416]. Muserna använder en rad utrop och retoriska frågor, som gör klagan starkt affektladdad. De berömmer den döde, som redan i "Barneskona" varit "gråå" av dygder och förstånd. Detta motiv, som hos Curtius kal-

las puer senex, är vanligt just i skrifter över döda barn[417]. Museрna övergår så till den dödes höga och gamla ätt och hans rikedom och stannar vid hans sinnelag och begåvning. Lucidors gravskrift framskrider alltså enligt de olika loci a persona (ätten, rikedomen, karaktären, uppfostran och undervisning)[418]. Museрna uppehåller sig särskilt vid den dödes snabba och utmärkta minne och de liknar honom vid en mängd minneskonstnärer från antik och nyare tid. (Ett tydligt tecken på gravskriftens "lärda" karaktär är musernas marginalhänvisningar till litteratur över dessa berömda minneskonstnärer.) Den dödes fullkomlighet medförde emellertid, fortsätter gravskriften, att han inte ville stanna på den ofullkomliga jorden. I sitt förakt för världslig fåfänglighet var han ett föredöme för sådana, som är långt äldre än han. Hans död bör därför begråtas av alla.

r. 118-124. Raderna innehåller en kort consolatio, som börjar mycket oförmedlat, som så ofta i Lucidors gravskrifter. Den abrupta övergången mellan klagan och tröst liknar, och kan kanske återföras på, ett schema, som återfinns i psaltarpsalmerna. Här förekommer liknande, abrupta övergångar, kanske som reaktion på någon av prästen samtidigt utförd kulthandling, som vände klagan i tillförsikt[419]. Den mycket korta tröstdelen i dikten överensstämmer med föreskrifterna hos Pontanus om gravskrifter över unga personer. Sådana skrifter skulle göras så sorgliga som möjligt, och trösten borde därför vara kort[420].

Pontanus föreslår i sin poetik att man ska göra korta dikter, epitafer, i gravskrifterna, och säger att de ska utformas så, att de förefaller vara ristade på den avlidnes gravsten[421]. Den tyskspråkiga bilddikten och den franska epitafen i Lucidors gravskrift över Gyllenstierna är av denna typ. Fehrman säger[422], att det ibland förekom, att en del av gravskriften ristades på minnesstenen över den döde eller placerades på begravningsvapnet och medfördes i processionen. Så tycks dock inte ha skett i detta fall.

Den tyskspråkiga pelaren inleds på klassiskt sätt med en uppmaning till läsaren att stanna och ta del av stenens budskap. Sådana talande gravstenar förekommer i gravdikten från äldsta tid. Pelaren består av fyra tättryckta strofer som rekapitulerar alexandrindiktens laus och som uppmanar läsaren att tänka på sin egen död. I pelarens fot ombeds läsaren fortsätta sin vandring och betänka det han läst.

Den franska epitafen saknar läsarhänvändelse. Men även här rör det sig om en fiktiv inskrift, en talande gravsten. I denna grav vilar, säger epitafen, ädelheten, begåvningen och klokheten, en åldrig visdom, som inte blev mer än åtta år.

Den svenska epitafen har formen av ett epigram och anknyter till gravskriftens öppningsbild, den gyllne stjärnan som överträffar solen. Genom sin "nedergång" i graven har den döde stigit upp till ovansklig klarhet i himlen.

Erik Slatte, LV

Adelsmannen och översten vid infanteriet Erik Slatte begravdes 1673. För begravningens datum har trycket ett tomt utrymme, "then Octob." Utelämnande av datum förekommer inte i någon av Lucidors övriga tillfällesskrifter men tycks i allmänhet inte ha varit ovanligt[423]. Gravskriften heter "Åminnes-Steen" och sägs vara rest "Efter Begäran i eenfaldig hast" av pseudonymen "LUCIDOR then Olycklige". Liksom i fråga om ovan behandlade skrift (XXXI), svär den noggranna och konstfulla kompositionen av skriften mot uppgiften att den tillkommit i hast. Uppgiften bör nog snarast uppfattas som en artighet, en markering av den egna ringheten, från diktarens sida.

Gravskriften består av två svenska dikter: en alexandrindikt samt en bilddikt i form av en gravurna, den senare, enligt den poetiska fiktionen, "ristad" på Slattes gravsten.

r. 1-16. Den omvända invokation, som inleder dikten, anslår tonen i den starkt antitetiskt uppbyggda inledningen. Melpomene, sorgdiktningens musa, jagas på flykten. Sorgen är redan tillräckligt stor. De sörjande förmår inte längre tala - endast med suckar och gråt kan de uttrycka sin sorg.

r. 17-83. Diktaren ber i stället Clio, historieskrivningens musa, att skynda till hans hjälp. Bättre än klagan passar här beskrivningar av dåd och dater, utförda med "liudand Röst" och med "o-utsläcklig Skrift". Som sig bör i en gravskrift över en hjälte och krigare jagas alltså den känslosamma klagan bort och intresset koncentreras på den heroiska och historiska sidan av den dödes insatser. Det lovtal, som därefter följer, utnyttjar de flesta i teorin anbefallda <u>loci a persona</u>: ätten, uppfostran och undervisning, karaktär, samt, sist och utförligast, gärningarna. Innan skriften går in på den dödes bedrifter, uppkallas Fama, ryktets gudinna, till diktarens hjälp. I samband med prisandet av Slattes hjältedåd i det "kalla Norrie" ger skriften en livfylld och målande bild av ett fältslag. Den beskriver, hur luften förmörkas av "Eld ok Röök", hur blykulor och "Jern-Lodh" faller som regn, hur huvuden, armar och ben far iväg åt olika håll. Mod och styrka är lämpliga ämnen för lovprisning av hjältar, säger Pontanus[424]. Mitt i faran log dock Slatte "tusendfält åth Döden", fortsätter gravskriften. Men den döde var inte bara en soldat i strid, utan också en "Höfwids-Man i Rådh".

Tyngdpunkten i lovprisningen ligger alltså på de martialiska dygderna, men Slatte tillerkänns också, som den adelsman han var, fredliga artes. Lovprisningen avslutas med en jämförelse ex contrariis (med motsatser). Slatte var inte en sådan, som "dijssar Tobacks-Röök" vid ölkannan och skryter med falska bedrifter. Så gör diktaren en praeteritio och ber sin Clio att tiga - inte heller hon kan ge lovprisningen tillräcklig kraft. Det utförliga berömmet lämnas åt eftervärlden. Nu förbyts den dödes jordiska ärekronor av gräs, av eklöv och av lager mot den högsta kronan, den som Gud ger åt dem som följt hans bud[425].
r. 84-88. är skriftens consolatio. Slattes hustru och barn bör låta sig dödsfallet "wäl behaga", eftersom det är Guds vilja. Gud ska vara deras make, fader och tröst.
Inskriftsdikten, i form av en urna, har titeln "Grift-Runer". Den inleds med en uppmaning till vandraren att stanna och läsa, och den avslutas med en konstfull omvändning av dessa inledningsrader. Urnan summerar alexandrindiktens laus och framhåller därvid ätten, dåden och det eviga minnet. Den innehåller också en exhortatio: de efterlevande bör tänka på, att allt som föds måste dö.
Gravskriften är ett gott exempel på en skrift över en krigare i enlighet med decorum. Avvisandet av det känslosamma, det korta inslaget av luctus, koncentrationen på de krigiska bedrifterna och dessas hågkomst i historia och rykte - allt samverkar till att ge en upphöjd och heroisk bild av den döde.

Elisabetha Juliana Strijck, XV

Elisabetha Juliana Strijck, som dog 1671 vid några och tjugo års ålder, var syster till hovrättsassessorn Gothard Strijck, som deltagit i behandlingen av målet om Gilliare Kwaal 1670 och som ett par år senare själv fick en bröllopsskrift av Lucidor (XLI)[426]. Gravskriften sägs vara "willigst framställt" av pseudonymen "Teophilander then Döödlige ock Odödlige" och den har titeln "Oundwijklige Dödens Öde". Såväl pseudonymen som överskriften slår an gravskriftens tema om dödens oundviklighet och människans dubbla bestämmelse: kroppens död och själens eviga liv.
Gravskriften består av två avsnitt på stikiska alexandriner, samt, mellan dessa, en trokeisk, fyrstrofig dikt i psalmton. Denna dikt ingår som en självständig andlig visa i Petrus Brascks översättning av De la Serres Söte döds tankar (1686)[427], utan författarangivelse, men tryckt strax efter en av Lucidors andliga visor[428]. För visan ur gravskriften över jungfru Strijck ger

Brasck en melodihänvisning: "Siunges som: Herre Gud min Fader kiär"[429]. Det är alltså möjligt, att denna del av Lucidors gravskrift - liksom eventuellt övriga strofiska inslag i tillfällesskrifterna - var avsedd att sjungas. Sylwan påpekar, att strofiska dikter till någon känd melodi förekommer i tillfällesskrifter redan tidigt under århundradet[430].

r. 1-20. Gravskriften inleds med en rad utrop, som kallar människorna fram till den dödas bår. Vid denna kan man lära, att allt är fåfängt: gods, höghet, fägring och ära. Den döda jämförs med en ros, som härjats av nordanvinden i sin bästa blomning. Hos Pontanus finns anvisningar om, att diktaren ska strö blommor över döda jungfrurs gravar[431] och jämföra unga döda med blommor[432]. Motivet med blomman, som härjats av stormen, är vanligt i tidens poesi och det används flera gånger av Lucidor i gravskrifter över flickor och kvinnor.

r. 21-44. Tesen om allt världsligts förgänglighet illustreras här genom en berättelse om antikens sju underverk och deras öde, ett motiv, som enligt Fehrman[433] introducerades i den svenska poesin just av Lucidor. Tesen illustreras vidare genom exempel från djurens liv, hämtade ur Plinius' Historia naturalis[434]. Liksom världen, det stora "Alt",förgås också människan, "thet lilla Alt". Jämförelsen mellan mikrokosmos och makrokosmos, som uttrycker människans centrala plats i universum, stammar ursprungligen från Platons Timaios[435]. Bilden används mycket ofta i tidens litteratur.

r. 45-72 . Avsnittet handlar om människors försök att undkomma förgängelsen. Gravskriften räknar upp en rad av tidens universalläkemedel, och konstaterar, att inget hjälper mot döden. Det gör inte heller "Trismegisti Steen", som alkemisten, en "klook-lijk Took", försöker finna, fast den är obefintlig. Sandwall ger följande kommentar[436]:

> det är intressant att se, hur L. tydligen är med i den opposition, som nu från 1600-talets midt så småningom uppträder och skapar den moderna, på iakttagelse och experiment fotade moderna kemien/---/.

Gravskriftens beskrivning av människans fåfänga försök att undfly döden summeras i satsen, att allt är intet. Satsen illustreras med ett stumt emblem, en bild av ett vanitasstilleben, så som det brukade framställas i tidens bildkonst[437]: "Een Krona ok Rijkz Staaff/ Een Plog ok Heerdekiäp/jämlijkes i een graaff".

r. 73-112. Så fäster diktaren på nytt uppmärksamheten vid den avlidna i det att han övergår till lovprisningen, laus. Han berömmer hennes stånd och dess dubbla adel genom Mars' och Pallas' dygder, hennes förstånd och hennes dygd (loci ur ätten och ur karaktären). Därefter prisas den avlidnas skönhet. Skönhetsbeskrivningen går i den höviska herdestilen och den sammankopplas, på ett slående och kusligt sätt, med en förgängelsebetraktelse. Den kontrastteknik, som Lucidor använder, odlades, som Fehrman påpekar[438] av de tyska diktar-

na ur den så kallade andra schlesiska skolan, och den drevs till mästerskap av Lohenstein[439]. Den dödas ögon, som med sin glans kunde släcka "Venus-Stiernan", ligger nu "vthan Skijn i Dödensmörka huus". Öronen, som så gärna lyssnat till Guds ord, är nu "hörsel-löös" och vet inte vad maskarna gör, läpparna av korall, rosor och rubin är "döö-blåt öfwer klädd' ok hafwa mist sitt Skijn", och så vidare. Den dödas själ är emellertid salig hos Gud, och kroppen ska uppstå igen efter hans bud, avslutar diktaren. Den därpå följande strofiska dikten formar sig till en exhortatio. Dikten har ingen direkt tillfällesprägel. Den handlar om, att människan bör betänka, att hon är ett intet, en gäst på jorden. Säll är den, som inrättar livet så, att världens "sorg-förtreet" vänds i fröjd hos Gud.

Gravskriftens avslutande alexandrinparti innehåller tröst, samt ännu en uppmaning åt de efterlevande. Den döda är inte hjälpt med sorg. Hon lever i glädje och frihet. De levande är trälar i världen och väntar sin död.

I gravskriften över jungfru Strijck för alltså Lucidor in ett tema av generell karaktär, temat om allt världsligts förgänglighet. Det stora utrymmet, som temat får, kan bero på att det gäller en kvinnoskrift. De traditionella loci för lovprisning erbjöd ju ett begränsat material, då det gällde en skrift över en kvinna. Pontanus anbefaller ju också, som ovan nämnts, att man ska prisa skönheten i skrifter över kvinnor, på grund av bristen på övriga lämpliga loci[440].

Nils Jonsson, LIV

Gravskriften över lärftskrämaren i Stockholm Nils Jonsson den 12 augusti 1673 är helt avfattad på svenska och består av en lång alexandrindikt, en strofisk tröstdikt på kortare jambisk meter samt en jambisk inskriftsdikt. Gravskriften heter "Äre-Roser" och diktaren använder pseudonymen "LUCIDOR Then Olycklige"[441].

r. 1-76. Skriftens långa och konstfulla inledning består av tre huvudavsnitt. Det första beskriver, hur växter, träd, fåglar, djur och fiskar på olika sätt drabbas av död och förgängelse. Det andra inskärper, att samma lag är satt för människan, även om hon blomstrar som rosen, är stark som eken, sjunger och gläds som fågeln, gömmer sig i skogen som djuren eller i vattnet som fisken. Det tredje avsnittet beskriver döden och de olika exemplen anförs ännu en gång som bevis på hans allmakt.

r. 77-120. Efter den allmänt hållna inledningen övergår gravskriften så till

lovprisningen av den döde. Först behandlas den dödes släkt och födelsebygd och dessa loci får, i denna skrift över en borgare, en utformning med en udd mot adeln och dess anspråk på försteg på grund av blodet. Jonsson räknade inte sin ätt "från många hundra Släkter", trots att hans stam, som alla andras, "räkt' ifrån Adams tijdh". Detta argument mot adelns bördsanspråk går igen i tidens adelskritiska litteratur och det framförs och motbevisas i Girs' adelstraktat[442]. Så prisar Lucidors gravskrift den dödes sinnelag och bedrifter. Argumenten väljs, i enlighet med decorum, med noggrann anknytning till stånd och sysselsättning. Ordspråken från tiden hade inte mycket gott att säga om köpmännen. Ett omdöme som "Krämer habens für ein rechtmässigen gewinn/ dass sie sich mit ander Leut schaden bereichen"[443], tycks vara typiskt. Lovprisningen av Jonsson får också närmast karaktären av en refutatio, ett bemötande av åsikter av samma typ som ordspråkets. Den döde var ingen "Korne buuk" som bedrog folk. Han gömde inte undan säd och lät folk svälta, till dess dyrtid kom på. Till sitt hjärtelag var han i stället "spaake Lammen lijker/ Aff huilkes leenste Ull/ Han bleeff mäd Äran rijker". Som brukligt är i Lucidors gravskrifter avslutas laus genom att diktaren hejdar sig och säger, att han inte rätt kan beskriva den dödes pris. Han vill förbigå detta, och han nöjer sig med att konstatera, att den döde alltid varit fridsam och redlig. De sörjande bör låta tårarna skölja bort sorgen, ty den avlidne hade i världen "All mans Ynst" och får nu hos Gud "ett äwigt Gått".

Den strofiska dikten är gravskriftens tröst- och uppmaningsdel. Liksom dikten i gravskriften över jungfru Strijck (XV) har den allmän karaktär och liknar en självständig andlig visa. Den döde har nu fått "rätt Lijfw"! Världen är "Falskheet ok ondsko" och de döda har det bättre än de levande. Gud kommer att upphöja de levandes själar till sig, så att de blir lika denna himmelsros. Inskriftsdikten, epitafen, utvecklar "benhusdemokratiens förkunnelse"[444], de tankar, som uttrycks exempelvis i ordspråket "Arm ok rijk/ giör Döden lijk"[445]. Epitafen inleds med en läsarhänvändelse. I denna grav ligger "ingen gammal Präst", ingen "RiddersMann" eller hjälte, men en som övervann sig själv genom kärlek till Gud och nästan. Hans far var bonde, själv var han borgare. Han lever nu i himlen "Präst/ Riddar/ KiöpMan/ Bonde lijk".

Peter Schaey, XLVII

Peter Schaey hade invandrat från Holland. Liksom så många av sina landsmän bosatte han sig i Bergslagen och deltog i utvecklandet av den svenska järnhanteringen. Schaey blev handlande och rådman i Arboga, ägare till Oppbåga bruk

och faktor vid Jäders kronobruk[446].

Gravskriften, som är avfattad på svenska, består av en alexandrindikt och en strofisk dikt på annan jambisk meter. Titeln, "Hiärtans Sorg/ Ok Siäla-Tröst", korresponderar med denna tudelning av själva skriften. Diktar-pseudonymen är även här "Lucidor Then Olycklige".

r. 1-32. Även denna gravskrift inleds med en beskrivning av dilemmat att vilja tala, men inte kunna på grund av sorg. Denna gång är det emellertid inte Parnassen, som förvägrar diktaren sin hjälp. Sorgen sägs i stället vara personlig, grundad i diktarens egna känslor. Diktaren säger sig vara vän med den avlidnes son, vilken han för övrigt också, året innan, hyllat med en bröllopsskrift (XXIX). Diktaren beskriver sin egen reaktion på sorgebudet, som han fått bekräftat genom ett brev från den yngre Schaey. Beskrivningar av talarens eller diktarens egna känslor ansågs redan i antik teori som ett verksamt medel för att väcka affekt också hos läsaren eller åhöraren[447]. Gravskriften berättar vidare, att diktaren redan hade planerat nästa tillfällesskrift till familjen Schaey: en glädjedikt till ett barns födelse. Han hade redan samlat "Stoft" att skriva om och han hade tänkt pryda vaggan med en lagerkvist. Men nu vänds glädjen i gråt och lagern i cypress. I stället för "Glädie-Rijm" kommer"Lijke-Klagor". Kindermann föreslår en liknande inventio som den i Lucidors gravskrift då man ska besjunga en död brud. Man bör i detta fall, säger Kindermann, skriva, att man påbörjat en glad bröllopsskrift, som man nu måste förvandla till en sorglig liksång[448].

r. 33-36 är ett kort luctus-avsnitt, som konstaterar, att sorgen är på sin plats, men att dödsfallet ändå är Guds vilja.

r. 37-76. Avsnittet innehåller laus. Den dödes gudsfruktan, rättvisa och dygd beröms, liksom hans trohet och tjänstvillighet mot "Swea" och kungen och hans hjälpsamhet mot nästan. Beskrivningen av dygderna understryker Schaeys mellanställning i samhället: hans "Öfwer-Män" prisar honom, hans underlydande sörjer honom som en herre och far.

r. 77-84 innehåller tröst och en uppmaning till de efterlevande. Även i denna gravskrift är övergången till tröstavsnittet abrupt - här introduceras det genom ett utrop.

Den strofiska dikt, som avslutar skriften, är även den en consolatio. Dikten har psalmton och saknar tillfällesprägel. Den ansluter sig, liksom för övrigt också de strofiska dikterna i skrifterna över jungfru Strijck (XV) och över Jonsson (LIV), till tröstetalsgenren, även den med rötter i antiken. Tröstetalets uppgift var, säger Witstein[449], att avvända de sörjandes uppmärksamhet från den egna smärtan genom att lyfta upp sorgen till

en allmän nivå. Just detta sker i dessa strofiska dikter. Dikten i skriften över Schaey talar om den kristnes förhållande till döden och understryker, att denne måste förlita sig på Gud.

Christina Hansdotter, XLIV

Christina Hansdotter från Örebro, som dog vid 54 års ålder 1673, hade blivit änka för andra gången redan 1657[450]. Gravskriften heter "Klag ok Tröst Skrift" och består av en enda lång dikt på svenska alexandriner, innehållsligt och typografiskt uppdelad i en klago- och en tröstdel. Gravskriften sägs vara "Wänwilligst i hast opsatt" och diktaren skriver här under sitt borgerliga namn, "LASSE JOHANSON".

r. 1-20. Inledningen består av en serie frågor. Varför klagar hela Örebro, varför ljuder "Klokkors röst mädh sörgligt bing/bang/bong", varför strömmar tårarna? Man bör inte förundra sig, fortsätter gravskriften, ty hela Örebro sörjer den döda. Harsdörffer säger[451], att klockan som symbol har betydelsen uppenbarandet av dygder. Det är också dygderna, som i fortsättningen blir diktens ämne.

r. 21-40. Avsnittet ägnas åt en beskrivning av den döda, där lovprisning och klagan blandas. Som man kan vänta sig i en skrift över en kvinna, är det karaktären och inte gärningarna, som sätts i centrum. I denna skrift över en änka nämns visserligen också, i motsats till vad som var fallet i de övriga analyserade kvinnoskrifterna, en del gärningar. Dessa är dock samtliga av den karaktären, att de lämpar sig för en mor och en änka. Den döda var ett mönster av alla dygder. Sorgen är därför allmän. Mest klagar dock de, som nu måste sakna hennes barmhärtighet: de fattiga, som hon fött och klätt, fångarna, som hon hjälpt och de sjuka, som hon botat och tröstat. Alla klagar de och ropar "Ah! at wår Hielp ok Tröst/ ah! at wår Moor är dödh!"

r. 41-60. Raderna är de fattigas, sjukas och fångnas klagan och lovprisning av den döda. Argumenten och tankarna varierar innehållet i föregående avsnitt, och kören avslutas med samma utrop.

r. 61-76. Så klagar de oskylda, fortsätter gravskriften. Hur mycket mer bör då inte den dödas barn, släktingar och vänner klaga? Pennan förmår inte beskriva sorgen, ty den övergår all skrift. Liksom i gravskriften över Schaey (XLVII) talar diktaren här om att den som är drabbad av sorgen har svårt för att själv rätt uttrycka den[452]. Det finns många, säger diktaren, som skriver klagodikter medan hjärtat ler, men själv är han inte av den arten.

r. 77-100 är gravskriftens tröstdel. Sorgen bör upphöra, ty allt som sker, sker efter Guds vilja. Gud tar vård om alla fattiga, fångna och sjuka och han trös-

tar dem han tuktar, om de har en rätt förtröstan. De efterlevande bör inte gråta över den döda, utan över världens nöd.

Kommentar

Som analyserna har visat, skiljer sig gravskrifterna över personer av olika stånd, ålder, kön och sysselsättning ganska avsevärt från varandra då det gäller inventio. Skillnaderna visas dels genom valet av loci för skriften, dels och huvudsakligen, genom de saker, som hämtas ur loci.
Skillnaderna gäller exempelvis den ram, till vilken sorgen relateras. I skrifterna över de båda högadliga adressaterna von der Linde och Gyllenstierna talas det om hur sorgen drabbar fosterlandet och ödelägger den antika parnassen. Gravskriften över adelsmannen Slatte betonar den dödes historiska betydelse. Gravskrifterna över de båda ofrälse personerna Jonsson och Schaey anknyts däremot till de bådas yrkesområden. Lovprisningen betonar Jonssons ärlighet i handel och Schaeys trohet mot sina överordnade.
Gravskriften över den högadliga Marca Christiana von Levenstein får, liksom de båda andra högadelsskrifterna, en vid och storslagen ram därigenom, att den skildrar den döda under sinnebild av solen. Skriften över Marca Christiana liksom skriften över den adliga jungfru Strijck anknyter till den höviska herdediktningens konvention. Höviska drag finns däremot inte med i skriften över den ofrälse Christina Hansdotter.
Skrifterna över kvinnliga adressater skiljer sig från skrifterna över manliga adressater därigenom, att de inriktar sig på att prisa dygder, inte gärningar.
Gravskrifterna över personer av olika stånd skiljer sig också från varandra genom valet av sorgekör. I skriften över von der Linde gråter hela Sverige, i skriften över Gyllenstierna klagar skaldekonstens gud och de nio muserna. I skriften över Slatte är det Clio och Fama, som för ordet. Gravskriften över Christina Hansdotter har däremot en klagokör, som består av fattiga, fångna och sjuka.
Gravskrifterna skiljer sig också i fråga om diktarens personliga attityd visavi de besjungna. Om diktarens egna känslor är det knappast tal i gravskrifterna över höga personer. Diktarens egen sorg är däremot ett viktigt motiv i gravskriften över den ofrälse Schaey. Den egna attityden hos diktarna tas upp också i skriften över Christina Hansdotter.
Skillnaderna mellan skrifterna över personer av olika villkor beror på att skrifterna har anpassats efter dessa villkor. Analyserna visar, hur denna anpassningsprincip, decorum, tydligt kommer till uttryck i gravskrifterna.

BRÖLLOPSSKRIFTER, ANALYSERADE EXEMPEL

Urvalet

Strävan vid urvalet har varit att ge en någorlunda representativ bild av Lucidors bröllopsdiktning. Bröllopsskrifterna är emellertid innehållsmässigt långt mer heterogena än gravskrifterna. Det är alltså svårt att välja ut typiska skrifter. Ståndsfördelningen vad gäller bröllopsskrifterna är också mindre jämn än för gravskrifterna. Den finns bara tre högadliga bröllopsskrifter - två av dessa är de båda skrifter till bröderna Gyllenstierna, som närmare kommer att behandlas i del III. Antalet bröllopsskrifter till adliga adressater är fyra, medan de ofrälse adressaterna har fått femton skrifter. Urvalet har därför också gjorts så, att den speglar den ståndsmässiga fördelningen av bröllopsskrifterna:

XVII	Ribbing-Rosenhane, högadliga
XLI	Strijck-Ribbing, adliga
XLIX	Clason-Hansdotter, ofrälse
XXIII	Utterklow-Boij, ofrälse
XXVII	Trotzig-Funck, ofrälse
XXIX	Schaey, ofrälse
XXXVII	Simonsson-Bratt, ofrälse

Inledning

Liksom gravdiktningen har bröllopsdiktningen sitt ursprung i den antika litteraturen. Den utvecklades, säger Gaertner[453], ur de körsånger, som vid de grekiska bröllopen sjöngs av gästerna till brudparets ära. Genren odlades också i den romerska poesin, t.ex. av Catullus, och den tillfördes, säger Olsson[454], flera nya, in i 1600-talet bestående drag av de senlatinska författarna. Statius tycks ha varit den förste, som använde mytologiska berättelser, med Olssons term conter, i bröllopspoesi - ett bruk som Lucidor flitigt odlar. Statius har infört också ett annat tema, som blev mycket omtyckt i 1600-talets bröllopsdiktning: skildringen av kärlekens allmakt i naturen. Hos Claudianus finns exempel på en bröllopsskrift, till vilken fogats ett antal skämtdikter - ett tidigt exempel på ännu ett bruk, som blev vanligt under 1600-talet[455].

Bröllopsdikten levde kvar som form, men knappast som tillfällesdikt vid bröllop, under medeltiden[456]. Den blev, säger Tufte[457], under inflytande av kyrkans allegoriska tolkning av bibliska bröllopsdikter som Höga visan, "a Christian devotional poem". Men även i dessa dikter, om Kristi bröllop med kyrkan eller jungfru Marias med människosjälen, lever många drag från den antika

bröllopsdiktningen kvar[458].

Genrens intensiva blomstring under 1600-talet har t.ex. Castrén tydligen velat se som en effekt av reformationen, den nya värdering, som Luther gett äktenskapet[459]. Denna förklaring är inte tillfyllest, menar Olsson[460]: blomstringen börjar redan före reformationen och den finns också i icke-reformerade länder. Olsson pekar på humanismens antikintresse som en orsak till bröllopsdiktningens renässans. Ett symptom på detta intresse, och säkerligen också, som Tufte hävdar[461], en bidragande orsak till bröllopsdiktens popularitet, är det faktum, att ett av de längsta kapitlen i Scaligers inflytelserika poetik[462] ägnas åt bröllopsdiktningen. De historiska förklaringarna till genrens blomstring kan kompletteras med sociala. Poesins uppgift som ornament till makt och ställning medförde, att just beställningpoesin kom att spela en viktig roll, antingen den, som tillfällesdiktningen riktade sig till bestämda adressater eller som den religiösa och politiska dikten propagerade för någon bestämd syn hos de makthavande i samhället[463]. Som Johannesson påpekar[464], hade ju panegyriken huvudfunktionen i seklets litterära aktivitet och utgjorde också litteraturens ekonomiska grundval. Till denna panegyriska diktning hörde också i hög grad bröllopsdiktningen.

De antika bröllopsdikterna återgav inte sällan bröllopsceremonins olika steg och de sjöngs troligen i samband med olika avsnitt av ceremonin[465]. Den erotiska frispråkigheten i de gåtor, som ibland avslutar bröllopsskrifterna hos Lucidor och andra diktare från 1600-talet, kan vara en rest av detta traditionella schema: i bröllopsskriftens avslutning hade man nått fram till ceremonins avslutning, den sexuella föreningen mellan de båda kontrahenterna. Erotisk frispråkighet i bröllopsdiktens avslutning finns exempelvis hos den senlatinske författaren Ausonius i hans Cento Nuptialis[466], liksom hos flera diktare från humanismen och renässansen: Johannes Secundus, Tasso, Marino och Ben Jonson[467].

Scaliger beskriver bröllopsskrifternas innehåll i sex steg[468]. Del 1 ska beskriva brudgummen och hans dygder och dess avsikt är att få bruden att vekna. Syftet kan också nås genom att diktaren framställer bröllopet som en effekt av Venus´ eller Cupidos makt över paret. Del 2 ska innehålla lovprisning av brudparet, del 3 ska lova de nygifta en lycklig framtid, del 4 kan innehålla höviska skämtsamheter. Här ska poeten gå fram med varsamhet, enligt Scaliger, särskilt så han syftar på bruden. Han kan dock ge antydningar om det kommande "kriget" och segern. Del 5 ska innehålla löften om avkomma och del 6 ska uppmana till sömn - inte för brudparet, men för de övriga.

Som inledningsvis påpekats, är Lucidors bröllopsskrifter tematiskt mera skiftande än gravskrifterna. Det sammanhänger med, att de fasta inslagen i bröllopsskrifterna är mindre preciserade till innehållet och mindre utrymmeskrävande än motsvarande inslag i gravskrifterna. Också lovprisningen av diktens adressater får mindre utrymme. Det gällde ju inte här, som i gravskrifterna, att ge ett uttömmande äreminne över en person.

Lucidors bröllopsskrifter handlar oftast om bakgrunden till bröllopet, om orsakerna till kärleken mellan kontrahenterna. Bröllopet framställs därvid gärna som något ofrånkomligt, en följd av universella krafters handlande med människan. Krafterna representeras ofta av Olympens gudar. Dessa finner sig av ett eller annat skäl föranlåtna att blanda sig i människornas åligganden - med bröllop som resultat. Men bakgrunden till bröllopet kan också framställas som en naturlag. I skrifter till bröllop om våren låter Lucidor ofta temat handla om kärleken i naturen, en kraft, som i lika mån driver växter, djur och människor att para sig och komma samman. En antropocentrisk syn på naturen, karakteristisk för tiden[469], ligger bakom dessa naturbilder. Lovprisningen av adressaterna blir sällan ett självständigt moment i bröllopsskrifterna. Den inflätas i stället i skriftens tema. Inte sällan beror de olympiska gudarnas intresse för brudparen på, att en eller annan gudinna har blivit svartsjuk på brud eller brudgum på grund av dessas skönhet och dygder. Gudarnas svartsjuka förorsakar således, direkt eller indirekt, att bröllopet kommer till stånd. Önskningarna om en lycklig framtid, barn och bröd, finns hos Lucidor i allmänhet i bröllopsskriftens avslutning. Där erotiska gåtor förekommer, placeras dessa allra sist i skriften.

Det finns hos Lucidor en tydlig skillnad i stilnivå mellan gravskrifter och bröllopsskrifter. Skillnaderna kommer till uttryck såväl i urvalet av saker i dikten som i tonläget och i graden av språkliga konstfullheter. De fyra lyckönskningsskrifterna är stilistiskt inte någon enhetlig grupp. De tre hyllningsskrifterna (I, IX och XXII) anknyter snarast till gravdiktningen, eftersom de innehåller en hög grad av laus, den fjärde, till en präst som lämnar Stockholm för sin unga hustru i Värmland (XIII), lånar tematik och stilläge från bröllopsdiktningen. Skillnaderna i stilläge mellan gravskrifter och bröllopsskrifter bottnar i den traditionella kopplingen mellan hög stil och sorgligt ämne och lägre stil och glatt ämne (stilläran). Som Tufte påpekar[470] är också bröllopsdiktningen traditionellt sett i högre grad förbunden med komedin än med tragedin. Bröllopsdikter av olika slag finns ofta i sista akten av komedier. Några explicita föreskrifter om stilnivån i bröllopsdikten, i förhållande till den i gravdikten, finns emellertid inte i de poetiker jag undersökt. Kindermann talar dock om tre olika slag av "Fabel" i dikten, korresponderande med var sin stilnivå. Till den mellers-

ta av dessa, "Lust-Fabel", räknar han bröllopsdiktningen[471]. Det finns i de undersökta handböckerna inga formulerade regler om, att också bröllopsdikter till personer av olika stånd, kön, ålder och sysselsättning ska skrivas på olika sätt. Möjligen ansågs detta så naturligt, att det inte särskilt behövde påpekas - anpassningen till adressaterna var ju en följd av decorum, som ses som en grundprincip i tidens diktning. Kindermann ordnar i enlighet härmed de olika exemplen på bröllopsdikter i grupper med hänsyn till adressaternas ställning. Först behandlas skrifter till "Vornehmen und Standes Personen", därefter skrifter till "andra förnäma personer" och skrifter till "lärda personer"[472]. De skillnader mellan de återgivna exemplen på dikter, som kan iakttas, tyder på, att man även i fråga om bröllopsdiktningen tog hänsyn till socialt decorum. Skrifterna i den första gruppen har således en ståtligare iscensättning än de i den andra och tredje. Liksom för gravskrifterna gällde det, som exemplen ger vid handen, att olika slag av adressater skulle prisas för sin egen lämpliga art av dygd, den som tillkom dem med hänsyn till deras ställning. Så berömS brudarna för skönhet, brudgummarna för skicklighet och ära. Bröllopsskrifterna till lärda personer innehåller anspelningar på flit och studier.[473]

Ribbing-Rosenhane, XVII

Lucidors bröllopsskrift till friherre Erick Ribbing och Beata Rosenhane, dotter till riksrådet Schering Rosenhane och brorsdotter till Gustaf Rosenhane, vilka båda figurerar i debatten om vem som döljer sig bakom pseudonymen Skogekär Bergbo[474], har titeln "Kärleekz-Frucht och Dygdens - Skördand". Bröllopet har en förhistoria, som står i bjärt kontrast till de kärlekstankar, som framförs i Lucidors skrift. Den lärda och vittra Beata Rosenhane, som försökt sig på både svensk, fransk och italiensk vers[475], hade, som Nilsson påpekar[476], en inställning till äktenskapet, som i mycket påminde om drottning Kristinas. Då Beata Rosenhane, som avvisat många friare, nu hade hunnit bli 33 år, fick hon av sin mor veta, att det var på tiden att hon gifte sig. I ett brev till brodern Bengt ber hon 1671 om råd, huruvida hon ska acceptera ett aktuellt giftermålsanbud. Hon skriver, att hon i hela sitt liv hyst motvilja mot äktenskapet, då hon vet, att få män har förmåga att hysa "en trogen och varaktig kärlek". Men eftersom det är "en allmän regel, att en flicka under alla förhållanden måste gifta sig, om hon också riskerar att blifva olycklig", så har hon vänt sig till brodern för att få råd[477]. Broderns svar bör ha varit positivt. Bröl-

lopet stod den 29 augusti 1671.

Lucidor använder i sin skrift pseudonymen "Liliamellus then oförtrutne". Skriften sägs vara "Plichtwyrdigst lämpat", något som skulle kunna tyda på, att den varit beställd eller åtminstone, att diktaren känt sig stå i någon tacksamhetsskuld till brudens eller brudgummens familjer. Beata Rosenhanes bror hade varit assessor vid rättegången om Gilliare Kwaal omkring ett år tidigare. Det kan ha varit denna kontakt med familjen, som fick Lucidor att uppvakta vid bröllopet[478].

Skriften till Ribbing-Rosenhane är Lucidors tredje och sista högadliga bröllopsskrift. Diktaren har, att döma av skriftens utformning, dragit nytta av de lärdomar, som han fått vid rättegången om den högadliga bröllopsskriften Gilliare Kwaal. Skriften till Ribbing-Rosenhane saknar varje antydan till skämt och burleskeri. Den är högaktningsfull och hövisk i tonen och fastän den är kort, innehåller den tre dikter på tre olika språk.

Den första dikten är svensk och innehåller tre strofer på jambisk meter. Den inleds med en bild, som symboliserar tiden för bröllopet. Autumnus, höstens gud, framställs sittande på sin gröna tron, prydd med blad och blommor. Bilden, ett stumt emblem, återgår på bilden av Bacchus-Hösten[479]. Bacchus' vinlöv och murgröna har bytts mot rosor i Lucidors skrift, för att ge en allusion till brudens namn. Dikten beskriver därefter, hur två ädla hjärtan nu förenat sig på den dygdeväg, som deras förfäders ära stakat ut. De nygifta uppmanas att plantera sin "Kiärleekz-Fruckt/ I Dygdens Skördeandh". Deras lön ska vara "Godt Ryckes Ceder aff liuff luckt", barn, lycka och framgång. Cedern symboliserade enligt Harsdörffer[480] "Beständigkeit und Daurung".

Nästa dikt består av en strof på latinska distika. De nygifta jämförs med den sol, som strålar över den efterlängtade bröllopsdagen. Den dygd, som framgår ur de nygiftas förening, kommer, säger dikten, att förmörka solen och lysa i evighet. Solen ansågs, som ovan nämnts, som en lämplig sinnebild för höga personer[481].

Den tredje dikten är fransk och innehåller två strofer. Den första ger en kort utläggning av den höviska kärlekslära: kärleken är den pol, kring vilken jorden roterar, och inget är så starkt och så behagligt, som två älskande. Andra strofen är byggd på namnallusioner. Brudgummen har valt ut en ros, som älskar honom, ty han är hennes "COSTE". ,Coste", på nutida franska "côte", revben, härleds, som Sandwall visar[482], via det tyska "Rippe" ur brudgummens efternamn. Med dessa härledningar och deras association till den bibliska skapelseberättelsen vill diktaren uttrycka, att de två är ett och kärleken ofrånkomlig och fullständig.

Den språkliga och metriska variationen i skriften, den mytologiska öppningsscenen, lovprisningen av kontrahenternas ätt och dygd och anknytningen till den höviska kärleksdiktningens "högaristokratiska värld"[483], allt samverkar

till att ge skriften en upphöjd, vördnadsfull och samtidigt elegant prägel.

Strijck-Ribbing, XLI

Gothard Strijck, som i februari 1673 gifte sig med Christina Ribbing, var assessor i Svea hovrätt och hade deltagit i målet om Gilliare Kwaal[484]. Lucidors bröllopsskrift anges vara "skyldigst öfwersänt". Två år tidigare hade skalden besjungit Strijcks syster, Elisabetha Juliana, i en gravskrift (XV). Att Lucidor fått kontakt med dessa sina adressater genom rättegången verkar troligt[485], helst som skriften till Strijck-Ribbing för tanken till rättegången genom att som tema ha en process.

Bröllopsskriften heter "APOLLOS Domm Emillan Themis ok Frigga" och är skriven av pseudonymen "En åhörare i Parnasso". Diktarens inventio överensstämmer väl med decorum, eftersom brudgummen ju var jurist. Att rättegången i dikten utspelas inför himmelskt forum är också lämpligt: adressaternas höga stånd skulle enligt decorum motsvaras av en viss upphöjdhet hos ämnet för dikten. Stilistiskt sett verkar dock denna skrift ligga lägre än skriften till Ribbing-Rosenhane. Den har inslag av skämt och den är delvis ganska personlig i tonen.

Skriften är helt avfattad på svenska och består av två skilda delar. Första delen berättar om rättegångsförhandlingen och innehåller en inledning, gudinnornas anklagelser och svaromål, domen samt en avslutning. Hela rättegångsberättelsen är avfattad på stikiska alexandriner. Andra delen av bröllopsskriften utgörs av en strofisk dikt på annan jambisk meter.

r. 1-20. Inledningen turnerar på ett skickligt sätt en formel, som man känner igen från Lucidors gravskrifter. Muserna förvägrar diktaren sin hjälp, och då han försöker sjunga på egen hand, åstadkommer han bara missljud. Av Mercurius får diktaren veta, att Parnassen saknar kraft. Mercurius tar själv ordet och befriar därmed diktaren ur hans skrivdilemma.

r. 21-68. Det är inte, som i gravskrifterna, sorgen som har förlamat Parnassen, utan en tvist mellan Themis och Frigga om "Lagh/ ok Giftermål". Gudinnorna har svårt att finna en oväldig domare, som kan slita deras tvist. Jupiter befaller emellertid med sin "Dunner röst" att Apollo ska bege sig till Parnassen för att avgöra tvisten. De stridande gudinnorna liksom resten av "Guhd hopen" samlas på Parnassus och Apollo kallar fram Themis för att avlägga sitt klagomål.

r. 70-85 läggs i Themis' mun. Rättvisans gudinna inleder med att påpeka, att rättvisan är bar och inte behöver smink och "illkonst krokot taal". Orden påminner om en vändning, som Lucidor själv begagnat i en inlaga till

hovrätten vid rättegången om Gilliare Kwaal. Han skriver där, att "sanningen [är] bahr, ok oskuld ey någon ohrdkåpa höwer"[486]. Eftersom brudgummen satt med i rätten kan anspelningen vara medvetet gjord. Themis´ ord går ut på, att Frigga från henne stulit ett troget hjärta och att hon därför må dömas för "Tiufnad eller Rååη".

r. 86-102 innehåller Friggas svar. Hon kommer leende fram och börjar med att smickra domaren. Hon ifrågasätter därpå Themis´ rätt till det omstridda hjärtat - Themis har själv en gång stulit det från Bellona, krigets gudinna. Frigga har nu gjort på samma sätt och anser sig oskyldig.

r. 104-111 är Themis´ "Gien-Swar". Themis erkänner, att hjärtat tidigare tillhört Bellona, men att hon vänt det till sig, eftersom det var bättre lämpat för misskund än för grymhet. Nu har Frigga emellertid ställt till, att hjärtat tjänar två herrar, och den som tjänat två tjänar ingen väl.

r. 113-148. Frigga svarar, att Themis´ ord dikteras av avundsjuka. Frigga har aldrig tänkt locka någon ur Themis´ tjänst. Hon har bara fullgjort sin uppgift att främja rättvisa, fred och dygd. Hon har därför planterat "Een uhrminsgammal Stam̄" från främmande land[487] vid Mälaren. Men Morta, dödsgudinnan, har nästan helt förött den. Bara en huvudkvist, Gothard Strijck, finns kvar. I hans själ har Frigga tänt kärlek mot en mö "aff älste Adel rijker", som överträffar kärleksgudinnan själv i fägring och dygd. Friggas svar ger, på samma gång som det underordnas diktens tema, brudparets lov genom de tre personloci ätten, utseendet (bruden), och karaktären.

Parternas inlagor, raderna 70-148, återger tidens juridiska praxis. Liksom vid rättegången om Gilliare Kwaal avlämnar käranden först en anklagelseskrift (libell), som följs av en svarsskrift (exceptio) från den anklagade. Därpå tar käranden till orda i en replik och svaranden i en duplik[488].

r. 149-169. Apollo ger genom sitt minspel båda gudinnorna "gått hopp". Så läser Mercurius upp domen . På "Stora Iovis wägnar" dömer Apollo, att båda gudinnorna ska ha lika stor rätt över Strijck. Themis ska råda över honom om dagen, Frigga om natten. Brudparets "Frukt" ska delas lika mellan båda: manlig frukt ska tillkomma Themis, Apollo och Pallas, kvinnlig ska tas om hand av Frigga och Diana. Så kommer Strijcks ätt att i framtiden bekläda de högsta äreställen.

r. 170-173. Så länge processen pågick, sjöng inga sånggudinnor och Hippokrene kunde inte rinna "i Pennan" . Men så snart domen fallit, jublade gudarna och önskade brudparet all lycka.

Den avslutande strofiska dikten i bröllopsskriften har titeln "Huld-Gudinnornes Sam̄-Sång" och den är Helicons lyckönskan till det nygifta paret. Museрna öns-

kar brudparet många "Fruckter", lovar lagerkröna brudgummen och omge brudsängen med blommor. De säger, att Astrild och Lucina, födslogudinnan[489], gläder sig över, att brudparet går "dyt som man huillöst huilar", och de spår, att man inom ett år kommer att få en ny liten Strijck.

Clason-Hansdotter, XLIX

Bröllopsskriften till Melcher Classon, "Förnämlig Kiöp- ok HandelsMan här i Stockholm" och jungfru Catharina Hansdotter den 15 juni 1673 har titeln "Astrilds Befalnings-Brefw". Befallningsbrevet är riktat till "alla Möö-Pigor/ Änkior ok gifftgille Gummor". Brevet sägs vara "Öwersänt ok samma Tijd upläsit/ Aff Then som bäst kunde läsa i Brölops Lage".
Skriften, både den inledande dikten på stikiska alexandriner och den avslutande, erotiskt tvetydiga gåtan[490], går helt i den skämtsamma stilen. Liksom andra skämtsamma bröllopsskrifter av Lucidor, exempelvis de svenska dikterna i bröllopsskrifterna till bröderna Gyllenstierna (VIII och X) och de gåtor, som förekommer i flera skrifter, riktar sig denna skrift alltså till kvinnorna vid bröllopet.
I bröllopsskriftens alexandrindel anknyter Lucidor till de giljarkvalstema, som han tidigare behandlat i skrifterna till bröderna Gyllenstierna. Sedan Astrild av sitt råd och sina vänner fått veta, hur vråga kvinnorna ställer sig till minsta försök till närmande från giljarnas sida, har han beslutat utge ett befallningsbrev. Så snart en ung karl försöker med kyss eller klapp eller "hambla Näwen kring", blir nämligen kvinnorna som galna, ropar med "högt Liud" att karlen måste ha "Wurm/Maskar eller Maln" i hjärnan. Ber då karlen om ursäkt och försöker förklara sig, heter det "draa/ rätt änd' i Swane-Stall". Kvinnorna ställer sig stolta som "et Tyskt Soo-Swiin" och begabbar allt, som giljarna tar sig för. De ger dem "Lyt' ok Ökenampn", kallar friaren "Gurkefiälng" och "Hummelstöör". Astrild befaller därför, på denna högtidsdag, att kvinnfolket ska ställa sig "så ann/ som sig rätt böör ok ägnar", vid vite av att inte bli gifta. Ingen kvinna får längre skåda "någon Hunn (som säges) effter Håre"[491]. De bör "giöra god Beskeed/ mäd ärlig Wänligheet". Till mönster bör kvinnorna ta dagens unga brud och välja en till sin vän, antingen det är "Gubb' / Änkling/ eller Swänn". Då ska Gud skydda från fiender, ge barn och bröd och till slut en salig död.
Gåtan riktar sig till "alla Kysk-Sinte och Dygdälskande Möör". Den handlar om en sak som alla brukar, som jungfrurna sticker ut och in, som aldrig blir nött eller trött och som är bäst när den är hård. Den oskyldiga lösningen - en knappnål!

Såsom framgår, skiljer sig denna ofrälse bröllopsskrift starkt från de ovan analyserade högadliga och adliga skrifterna. Den är dock inte typisk för Lucidors ofrälse bröllopsskrifter i gemen: så enkel, så skämtsam och burlesk tillät han sig sällan vara. Skriften innehåller inga höga tankar eller motiv, lovprisningen av bruden är mycket kortfattad och brudgummen prisas inte alls. Tonen är personlig, och språket, speciellt då det talas om kvinnornas sätt mot friarna, förefaller talspråksartat.

Utterklow-Boij, XXIII

Vice lagmannen över Värmland Johan Utterklow och jungfru Ingrid Boij, som i februari 1672 fick bröllopsskriften "ASTRILDS Skall-Gång" av pseudonymen "SILVANUS", hör till de adressater, som kan antas ha tillhört Lucidors bekanta.

Bröllopsskriften är uppbyggd som en mytologisk conte, ett grepp som Lucidor använder sig av i flera bröllopsskrifter, framför allt till adressater ur gruppen ofrälse. Som Windfuhr påpekar[492], var nya "Venus- und Cupido-Fabeln" omtyckta i den tyska bröllopspoesin, där de odlades av bland andra Weckherlin, Stieler och Hofmannswaldau.

I den mytologiska berättelsen utnyttjar Lucidor omväxlande stikiska alexandriner och stikisk trokeisk vers. De trokeiska avsnitten är uppdelbara i strofer vid satsslut - det kan alltså tänkas, att den stikiska formen beror på något missförstånd mellan diktare och boktryckare. Skriften avslutas med en daktylisk lyckönskan. Hela bröllopsskriften är avfattad på svenska.

r. 1-14. Inledningen berättar om, hur diktaren på vandring vid Parnassens fot finner en pappersrulle. Strax därefter möter han Mercurius, som ser "heel sorglynt" ut.

r. 15-193. Mercurius berättar, att han kommer från Jupiters sal, där gudarna samlats för att Jupiter ska döma om deras "Klag-Beswär" - en juridisk anspelning som anknyter till brudgummens yrke. Mercurius har sänts iväg med nyheter till Helikon, men på vägen har han tappat sitt "Protocol". Diktaren ger Mercurius pappersrullen och får som tack följa med upp genom luften till Olympen. Där betraktar diktaren, gömd i en vrå, gudarnas förehavanden. Jupiter sitter i tankar, Juno ser sig svartsjukt omkring, Saturnus snarkar, Venus "fåhlas", Pallas läser, Bacchus dricker, Mars står sysslolös och Vulcanus röker tobak. Astrild tar fram "Koger/ Boga/ Skäckta"och lovar ta med diktaren ut på jakt. Mercurius berättar, att Astrild går ut på uppdrag av Diana och Fröja för att hämnas. På jorden finns det nämligen en kvinna, som överträffar de båda gudinnorna i skönhet och kyskhet.

r. 93-136. Avsnittet berättar om hur Astrild far omkring på berg och i dalar, tills han till sist finner ett spår och ropar: "ha" - "thet är en VTTER-KLO". Astrild skjuter och med tredje pilen träffar han en utter mitt i hjärtat. Diktaren ser, hur hjärtat sätts i brand. Uttern kastar sig i vattnet för att släcka elden, men fastnar i en boj (namnallusion!) vid stranden, vid vilken ett skepp, "Fullkomligheet", ligger förtöjt. Då utterklon fastnar i "Boian" fattar även denna eld. Astrild bärgar båda i land och lämnar diktaren.

r. 137-154. Diktaren vänder sig till brudparet - den som vill veta mer om Astrilds jakt bör fråga detta. Säll är den, som bär sådana bojor som brud och brudgum, bojor som betyder frihet, som skyddar från olycka och som värmer "Mehr än femton dubbelt Boy Ok alt Wijn hoos Frantz de moy".

r. 155-162 innehåller en avslutande lyckönskan. Gud må skydda de nygifta från faror och ge dem ett lyckligt liv.

Bröllopsskriftens hela handling bärs upp av namnallusioner. Lucidor har funnit huvudparten av diktens saker genom ett av personloci, namnet. Något förbryllande ur kompositionssynpunkt är den långa inledningen med besöket i gudasalen, som föregår jaktberättelsen. Den anknyter visserligen på ett ställe kortfattat till brudgummens yrke och ger en lovprisning av bruden, men den är knappast motiverad med hänsyn till hur berättelsen sedan utvecklar sig.

Trotzig-Funck, XXVII

Johan Trotzig, inspektor "öfwer Stora Koppar-Bergs Koppar-Räntan", var kusin till Ingrid Boij, bruden i den ovan behandlade dikten. Hans brud, Margareta Funck, var dotter till en rådman i Stockholm. Även detta brudpar tycks ha tillhört Lucidors bekanta.

Bröllopsskriften har titeln "Astrilds Grufwe-Gång" och signaturen lyder "En Wäll önskand Wän". Skriften, som sägs vara "I flygande hast vpteknad", är helt avfattad på svenska och består av två, innehållsligt och typografiskt avgränsade, stycken på alexandriner. Även denna skrift är en mytologisk berättelse. Miljön för dikten har valts med hänsyn till brudgummens yrke och skriften är skickligt tillrättalagd genom träffande namnallusioner.

r. 1-56. "HA/Ha! hwad höör iag nytt/ om Astrilds nya Reesa?" börjar diktaren, och kastar sig därmed, i motsats till i föregående skrift, direkt in medias res. Ni vet ju alla, säger diktaren till bröllopsgästerna i Falun, var Stora Kopparberget är beläget. Dit fick Astrild lust att resa och se, hur "then Swenske Venus födes". För att den konstfulla allusionen ska stå klar

för var och en, tillfogas i en fotnot följande: "Venus ♀ är hoos Chymistren Koppar." Astrild kom fram till kopparberget, klev ner i gruvan "Ok hijskna åt thes Gaap". Han famlade sig fram till "en hög fahrlig Oort" nere i gruvan, där vattnet dröp på hans lilla skalle, han föll framstupa i en vattenhåla och skrapade skinnet av näsan. Så plaskade han fram till "Gruwe-Pumpen" och pumpade för sitt liv, men utan att få slut på vattnet. Men då kom lyckligtvis "en Man som Gruwan åtte" och räddade Astrild. Gruvägaren tog med sig den lille guden upp i den kammare, där masugnen brann och där en stor eld syntes "F u n k a". Då Astrild torkat, betraktade han en stund hur kopparen framställdes. Enligt Hildebrand[493] är Lucidors framställning här föga sakkunnig. För att visa sin tacksamhet mot räddaren spände så Astrild sin båge och sköt så att det "F u n k a" en pil mitt i bruksherrens bröst: "Så giör iag Eer til Träll För thet j giord mig frij (sad´Astrild) ok fahr wäll."
r. 57-72. Med en rad utrop prisar dikten så det "sälla Träldoms Ook" som herr Trotzig fått att bära, "En Dygdfullkommen Möös troobundne Hierta". Kärlekens "frija Fängselband" binder både honom och henne och gör två till ett. Himlen må höra bönen om välsignelse över de nygifta och låta "Dygd-Plantor" växa upp omkring dem.

Schaey, XXIX

Den fiktiva tidning, "Nyeste Nya Extraordinarie Aviser", som Lucidor med "Then Flygande/ Farande/ Gående/ Stående/ Ridande/ Bidande ok serdeles Simmande Postilion" lät översända till "ett mykkit Hederwärd Bröllop/ som war i Fahlun den 16. Julij Anno 1672" under pseudonymen "Postmästaren vti Parnasso", har på titelsidan ingen uppgift om brudparets namn. Ur de nyheter från Falun, som tidningen förmedlar, kan man emellertid dra slutsatsen, att brudgummen hette Schaey. Och av texten i gravskriften över Peter Schaey knappt ett år senare (XLVII) framgår, att brudgummen var son till Peter Schaey och vän till Lucidor. Sandwall antar, att brudgummen hette Wilhelm Schaey, faktor vid Arboga bruk[494].
Sandwall säger, att Lucidor troligen var den förste svenske diktare, som firade ett bröllop med en fiktiv tidning[495]. Klemming meddelar emellertid om en sådan tidning redan från 1645, en tillfällesskrift med anledning av drottning Kristinas myndighetsdag[496]. Efter Lucidors tid användes fiktiva tidningar ganska ofta i bröllopsskrifter[497].
"I denna tidningarnas barndomstid klädde sig gärna nyhetspressen i poetisk dräkt", säger Sandwall[498]. 1650-65 utkom Jean Lorets versifierade La Muze Historique;

i Hamburg utkom Grefflingers Nordischer Mercurius, som följdes av Anders Bordings Danske Mercurius 1666-77, en tidning på alexandriner, som enligt Sandwall har "alldeles samma uppställning" som Lucidors bröllopsskrift[499]. Förutom tidningsavsnittet på alexandriner består bröllopsskriften av en daktylisk lyckönskningsstrof och av en fransk, stikiskt tryckt men strofiskt uppdelbar dikt.

r. 1-4. Raderna påkallar bröllopsgästernas uppmärksamhet: "GO Wänner weet I hwad?", vill ni veta något nytt, så leta inte i "Almanak, Courant, Aviser, ell Gazett" utan lyssna här.

r. 5-9 innehåller nyheter "Vtur Turki", där en "stooran Bassa"[500] har gjort uppror mot sultanen.

r. 10-14 berättar "Vtur Poln" att polackerna inte längre fruktar turkiskt anfall. Vågar sig turken dit, kommer polacken att svära 'Sabito Skurvvisin".[501]

r. 15-19 förmäler från Rom, att påven blivit helt "Ertz-Catholisk" och att kardinalerna numera vägrar att rida som bonden hos oss, i klövsadel. Sandwall menar, att orden om kardinalernas ridsätt är en reminiscens "från skildringarna av påvens lysande intåg i den heliga staden efter påvevalet år 1670".[502]

r. 20-24 innehåller "Lisabona":s klagan över att det inte malts någon malt under året och att maskarna ätit upp en mängd salt.

r. 25-29 talar om att man i Spanien kan få gott köp på "Skomakare Lästar" men att "Lusitanske Hästar" är dyra på grund av den östanvind, som i flera år blåst från väster. Som Sandwall påpekar, har notisen om hästarna hämtats från Plinius' Historia Naturalis, där det sägs, att Lusitanias hästar är västanvindens barn[503].

r. 30-42 innehåller en rapport "Uhr Holland" med flera politiskt relevanta och aktuella notiser. Utförligheten hos meddelandet från Holland kan ha samband med, att brudgummens far invandrat från detta land. I Holland står det illa till, fastän allt inte är sant som folk ljuger, står det i Lucidors tidning. Mesta folket dör av "Fransoser", som finns i varje hus i Utrecht. Många har också nästan sprungit ihjäl sig framför "SkänkenSkans". Lucidors uppgifter är färska. Utrecht intogs av fransmännen endast c:a tre veckor före bröllopet i Falun, och Schenchenschans föll i juni[504]. Från Holstein har holländaren emellertid fått både "Gewürts" och andra läkemedel för att bota den franska sjukan. Som Sandwall påpekar, syftar "Gewürts" på fältmarskalken Paul Würtz, som dock inte lyckades rädda Holland från fransmännen[505].

r. 43-51 berättar "Uhr Tyskland" att österrikarna frukar att bli holländarnas like, men att man lagt "Tålff Tusend Tyske Män" på "Reinströms Gränsen", för att med blypiller och "Kwastebad" söka "Purgera" franska sjukan.

Uppgiften finns, som Sandwall påpekar[506], i Bordings tidning från maj månad.
r. 52-56 omtalar från England att nyheterna är få och att man ger akt på flottan och röker tobak.
r. 57-59 meddelar, att "Wår Granne Danske Man" sitter stilla och ynkar sig.
r. 60-62 omtalar från "Muscow" att man är glad över att turken inte kom dit.
r. 63-67 berättar "Utur Frankrijke" att man där har lätt för att få knektar och ryttare - man skakar bara ner dem "utaf somma Trän som slika Frukter bär".
r. 68-72 förmäler från Stockholm, att man där ständigt håller bröllop.
r. 73-93 innehåller nyheter från Falun. Där finns en magnet, som från Stockholm drar till sig en annan magnet, på samma sätt som förut "Herr Tråtzig" och "Herr Brandberg"[507] från Falun dragits till Stockholm. Så stor är kärlekens makt, den som ingen skald, inte ens Orfeus, tillräckligt kan prisa. Diktaren vill därför sluta sin skrift med en ursäkt för, att han inte kunnat åstadkomma bättre rim på denna högtidsdag. Vad han skrivit är "Gästren til een Lust/ Ok ey aff ondo giord" - ett påpekande, som Lucidor kanske fann nödvändigt att göra med hänsyn till händelserna efter Gilliare Kwaal. Nyheterna från Falun avslutas med en bön om att Gud må ge de nygifta lycka.
r. 94-103, den daktyliska strofen, innehåller ännu en lyckönskan.
r. 104-127 är den franska dikten. Dess tema är kärlekens krig, ett senantikt tema[508], som speciellt odlades av Marino[509] och av Plejadens diktare[510], och som blev vanligt i 1600-talets bröllopsdiktning. Kindermann anbefaller temat för bröllopsskrifter[511]. I Lucidors skrift utvecklas det, efter den erotiska gåtans modell, som ett recept på, hur man tillverkar soldater.

Simonsson-Bratt, XXXVII

Bröllopsskriften till landssekreteraren i Skaraborgs län Johan Simonsson och jungfru Christina Jacobsdotter Bratt är skriven till ett bröllop i Mariestad 20 oktober 1672. Pseudonymen "En som haer bekymmer som Är-ick. E. L.ite" tycks tyda på, att Lucidor gjort bröllopsskriften för en annan, föregiven författare[512].
Bröllopsskriften består av en strofisk dikt på jambisk meter och en kort, tvådelad gåta. Den inventio, som Lucidor begagnar i den strofiska dikten, påminner om en av dem, som Kindermann anbefaller för bröllopsskrifter i sin poetik[513]. Har man lovat skriva till ett bröllop kan man, enligt Kindermann, i dikten ursäkta sig och säga, att man av ett eller annat skäl inte har kunnat uppfylla sitt löfte. Man ställer därför in sitt diktande och hoppas, att andra poeter istället

ska besjunga bröllopet med vackra dikter. Och så avslutar man med en kort lyckönskan. Kindermann exeplifierar förslaget med en dikt av Andreas Tscherning, som dock, bortsett från det allmänna temat, inte har några likheter med Lucidors bröllopsskrift.

r. 1-72. Man kan "undra på" att diktaren försöker skriva vers, börjar bröllopsskriften, då det finns så många "Griller" som stör hans "rimme-roo". Han hade tänkt skriva till bröllopet, men pennan duger ingenting till. "Bachus Folk" bullrar omkring honom, och det finns "mången Holk" som kan störa hans rimlust. Han hade tänkt skriva om huruvida turken eller polacken är den störste, "Huarom så många gahla", han hade tänkt avhandla det som händer och har hänt, behandla den rike Mogul och Kinas rikedomar. Men hans penna "kastar Ankar", hans "bleka bläk" droppar sparsamt, tiden räcker inte till och han själv räds för "bann". Ett vill han bara säga, och det är att bruden inom ett år kommer att få en "liten Jahnson" och brudgummen "En Bratt". Han ber, att allt ska lyckas väl och att han själv, som "gammal uti gåhl", ska få smaka "Barne Foten", den välfägnad, som bjöds kring vid barnsölet[514], och få dricka barnsängsskålen. Så vänder sig diktaren till Gud med en bön om, att bruden snart må få "älskhoghs lönen" och brudparet allt gott. Dikten avslutas med en begäran till möfolket vid bröllopet: diktaren vill framställa en gåta. Den av flickorna som blir "wredh" måste först ge gåtans lösning.

r. 73-78. Gåtan frågar, vad det är, som genast dör och sloknar, men som ändå bär fram frukt. Lösningen: en kyss.

Kommentar

Bröllopsskrifterna är genom den tematiska variationen svårare att jämföra med varandra än gravskrifterna. Man kan dock även för bröllopsskrifterna peka på skillnader mellan dikter till adressater av olika samhällsställning. Framför allt skiljer sig den högadliga bröllopsskriften till Ribbing-Rosenhane från de övriga genom sin värdiga och allvarliga ton och sina konstfulla och höga bilder. Samtliga övriga bröllopsskrifter innehåller skämt och raljeri i olika proportioner. Längst i detta avseende går den ofrälse bröllopsskriften till borgarparet Clason-Hansdotter. Skillnaderna visar sig också i fråga om utförligheten hos lovprisningen i bröllopsskrifterna. Störst utrymme får lovprisandet i den högadliga skriften till Ribbing-Rosenhane. Någon utförlighet har den också i den adliga skriften till Strijck-Ribbing. En ståndsanknytning av skrifterna finns också därigenom, att temat, såväl den adliga skriften som i flera av de ofrälse, knyts till brudgummarnas yrken.

Överlag är dock ståndsskillnaderna i Lucidors bröllopsskrifter mindre tydli-

ga än i hans gravskrifter. Huvudorsaken härtill är, att bröllopsskrifterna i långt mindre utsträckning än gravskrifterna ger direkta beskrivningar av adressaterna, deras leverne och deras dygder.

IDEAL OCH DECORUM

Inledning

Undersökningsmaterialet i följande avsnitt utgörs av Lucidors ovan ståndsanknutna tillfällesskrifter[515]. Avsnittet behandlar utformningen av några av de loci, som diktaren enligt handböckernas anvisningar kunde använda, då han ville lovprisa sina adressater. Första avsnittet undersöker hur ätten prisas i skrifter till adressater av olika stånd. Andra avsnittet behandlar dygderna och undersöker, vilka dygder som prisas i skrifter till manliga och kvinnliga adressater av olika stånd. Det tredje och sista avsnittet handlar om hur Lucidor använder mytologi i skrifter till adressater av olika stånd. Diktens saker och deras förhållande till mytologiska personer och företeelser var ju - som ovan diskuterats - även det ett led i det poetiska arbetet, i inventio. Som nedan kommer att visas, spelar det mytologiska elementet en viktig roll, då det gäller idealbildningen i skrifterna.

Ätten

Om förhållandet mellan ätt och dygd uttalar sig ett tiotal av Lucidors tillfällesskrifter. Temat behandlas mycket ingående i den ovan analyserade gravskriften över von der Linde (XXV). Gravskriften ansluter sig i huvudsak till de värderingar av ätten och dygden, som finns i adelstraktaterna. Den person, som har blodets adelskap, och som dessutom utmärker sig genom "konst" och "krig", är dubbelt adlig. Liknande tankar finns i gravskriften över jungfru Strijck (XV): den är av tredubbel adel, som utmärker sig genom blodets adel, ättens krigiska dygder och egen klokhet. Tankarna om ättens förhållande till dygden behandlas också i ett par skrifter till adlade personer. I lyckönskningsskriften till Lilienhoff (I), som överlämnades vid själva adlandet, sägs det, att den adel, som kommer endast av blodet, överträffas av den, som skapas genom den enskildes "Recht" och "Tugend". Värderingen av ätten anpassas således efter adressatens egen situation. I gravskriften över Rosenholm (XXXII), vars familj tidigare varit adlig, som sjunkit till prästestånd och som på nytt, genom den avlidnes insatser, upphöjts till adel, betonas däremot ättens och blodets kraft. Fast den döde var av prästsläkt, så satt den ädla ätten i blodet. Naturen ger inte

bort den rätt, som dygden en gång har vunnit. En ädel örn kan inte kläcka en "reddan Dufwa" ur sitt ägg. Precis samma bild, med örnen och duvan, finns i Girs' traktat och hos Harsdörffer[516].

Förhållandet mellan ätten och dygden behandlas också i fem skrifter till ofrälse personer. I dessa finns kritik mot adelns anspråk på försteg på grund av blodet - de anspråk, som uttrycks hos Girs då han säger, att till adelns privilegier hör, att "altijdh" anses vara "medh större dygd och vprichtigheet begåfwad än elliest en annan."[517] Så sker exempelvis i den ovan analyserade gravskriften över Jonsson (LIV):

I WästerGöters Land war Hann bå born ok kläkter/
Män räknd' ey sinn Ätt/ från många hundra Släkter/
(Som thenne tijden görs) mäd en Löy-wärdig ijdh
Fast Hoon (tross någon anns) räkt' ifrån Adams tijdh.
Hans Fader war (fast om utaff thet ringsta Stånde)
En ärligh DanneMan ok Sweries Rijkes Bonde /---/.

På liknande sätt konstateras i en annan ofrälse gravskrift (XXXIII) att den avlidne varit av "rätt ährlig Slekt fast Faer hans war en Bonde". Hans företagsamhet kontrasteras med den passivitet, som sägs utmärka "Huettbröds Barn" - dessa sitter hemma i spisvärmen och bidrar föga till landets förkovran. Gravskriften XLVI är skriven över en man, som i ungdomen måst lämna det adliga ståndet. Han var, står det i gravskriften, av äldre ätt än många, "som stoort skryta Ok ropa på sinn Ätt". I bröllopsskriften LXIV är ståndshögfärden en av odygderna som gisslas, och i gravskriften XXXIX påtalas tidens vrånga sed att döma dygd och last efter ståndet, att anse att "Adlens Last är Dygd/ män Dygd/ Last hooss en Bonde". Tillfällesskrifternas uttalanden om ätten och dess värde anpassas alltså genomgående efter vederbörande adressats egen sociala situation. Diktaren väljer, i överensstämmelse med decorum, sina argument ur locus "ätten" med hänsyn till den besjungnes ställning. Den sociala innebörd, som begreppet decorum hade, kommer i detta sammanhang tydligt till uttryck.

Dygden

Då diktaren ville prisa den besjungnes dygder skulle han, enligt föreskrifterna, för var och en välja ut sådana dygder, som var lämpliga med hänsyn till dennes ställning. Conrady, som undersökt dessa föreskrifters giltighet och genomslag i 1600-talets nylatinska diktning, påpekar att ståndstillhörigheten är en avgörande faktor då det gäller vilka dygder de omskrivna personerna sägs inneha[518]. I de enskilda analyserna av grav- och bröllopsskrifter av Lucidor har visats, att även han i hög grad anpassar de prisade dygderna efter adressatens stånd och samhällsställning. Den tendens, som man kunde se i de analyserade skrifterna,

är genomgående i tillfällesskrifterna.

a) Manliga adressater

Lucidor har skrivit tjugoen gravskrifter över vuxna manliga adressater. Tjugo adressater prisas för dygder med anknytning till ståndet och den sociala situationen i övrigt. Dygderna i gravskrifterna över män är socialt relaterade också därigenom, att de anknyter till de besjungna männens samhälleliga verksamhet. Lovprisningen i gravskrifterna över män gäller sådana dygder, som till sitt föremål har fäderneslandets nytta eller ära, ordningen och välståndet i riket, handelns förkovran och liknande.

De båda ridderliga dygderna, Apollos och Mars' dygder, "konst" och krigisk skicklighet, prisas enbart i gravskrifter över adressater som kommer ur adligt stånd, högadliga och adliga personer. Båda dygderna tillsammans förekommer endast i skrifter över män som är <u>födda</u> inom adligt stånd. Samtliga adligt födda adressater inom grupperna högadliga och adliga prisas för både "konst" och "krig". Att detta inte är en tillfällighet, utan snarare ett utslag av principen om decorum, visas därav, att två av adressaterna inom den adligt födda gruppen, båda döda i unga år och åtminstone den ene vad man vet helt utan krigisk läggning, prisas för vad de skulle ha kunnat åstadkomma på konstens och krigets område, om de fått leva.

De fem adlade manliga adressaterna prisas för endera, eller, i ett fall, ingendera av de båda adelsdygderna. Valet av dygd hänger samman med arten av de insatser, för vilka vederbörande blivit adlad. Tre av adressaterna hade fått sin upphöjelse främst genom intellektuell förmåga och bokliga lärdomar. De prisas följdriktigt för "konst". En adressat hade adlats på grund av krigiska meriter - han prisas för "krig". Den adlade adressat, som inte prisas för någon av de båda adelsdygderna, hade fått sin adelsvärdighet genom insatser på det ekonomiska fältet.

I dygdeprisningarna i gravskrifterna över manliga adressater avgör vederbörandes stånd storleken av den sfär, i vilken de prisade dygderna har relevans. För dygder som gäller riket som helhet och förhållandet till andra länder, klokhet i statsangelägenheter, rådvishet och statsmannaskap, prisas samtliga fyra högadliga adressater och tre av de sex adliga. För gärningar till landets eller till Stockholms fromma prisas de resterande tre adliga adressaterna och sju adressater ur gruppen ofrälse. Tre av de återstående fyra ofrälse adressaterna beröms för dygder med anknytning till det egna yrkesområdet, redlighet och ärlighet i handel . Endast i en ofrälse gravskrift, över en borgare, nämns inga socialt relaterade dygder. Detta sammanhäng-

er troligen med skriftens kompositionella karaktär: den är en växelsång mellan den döde och hans barn. Någon plats för lovprisning av verksamhet utanför familjen finns knappast inom den kompositionella ramen.

Den starka betoningen av samhälleligt relevanta dygder i gravskrifterna över manliga adressater har samband med det innehåll, som begreppet dygd har i renässanslitteraturen. Som Hall har påpekat, är dygd ett begrepp med starka sociala implikationer: "the knowledge needed by the man of the world for dominion and power in society as it is constituted"[519].

I dygdeprisningarna i gravskrifterna över män betonas den samhälleliga karriärens prisvärdhet. Skrifterna tiger alltså alls inte med t.ex. det faktum, att adressaten inte alltid haft den höga ställning, som han hade vid sin död. Karriären prisas i skrifterna över sex av de sju adressater, som hade höjt sig över sitt stånd: från adel stigit till högadel, från ofrälse stånd till adel och från bondestånd till borgarstånd.

Till de manliga dygder som prisas i gravskrifterna hör också lärdom och "Bookklokheet". Ganska stort utrymme ges åt olika praktiska insikter, något som ligger i linje med de nya bildningsidealen i tiden: inriktningen på statsvetenskaper, moderna språk och reala discipliner[520]. Fyra av de adressater, som bytt stånd, prisas för de praktiska insikter och färdigheter de skaffat sig under sina resor. Två av adressaterna beröms för språkkunskaper.

Dygden "gudsfruktan" tycks ha varit en dygd som togs till, när övriga dygder inte gav tillräckligt material för lovprisning. I gravskrifterna över högadliga och adliga män är det sålunda mycket ovanligt, att den döde prisas för gudsfruktan. Här fanns det tydligen så många andra, mindre självklara, dygder att berömma. Gudsfruktan prisas däremot i det stora flertalet av skrifter över manliga adressater av ofrälse stånd.

b) Kvinnliga adressater

De manliga dygderna avhandlas främst i gravskrifterna och dessa har därför lagts till grund för undersökningen av de manliga dygderna. Kvinnliga dygder prisas såväl i gravskrifterna över kvinnor som i bröllopsskrifterna. Den sistnämnda skriftgruppen är nämligen nästan genomgående formulerad ur mannens -brudgummens synvinkel och beskriver därför främst hur kvinnan bör eller inte bör vara. Samma förhållanden råder för övrigt, som Nilsson påpekat[521], också i tidens avhandlingar om äktenskapet.

Dygdeprisningarna i gravskrifterna över kvinnor visar överlag mindre variation än dygdeprisningarna i gravskrifter över män. Problemet med att finna lämpliga saker, då man skulle prisa kvinnor, avspeglas i Pontanus föreskrifter[522], att

man, då man skulle prisa kvinnor, också fick ta till sådant, som egentligen inte innebar "sant beröm", t.ex. skönhet. Socialt decorum är mindre givande som undersökningsbegrepp i skrifter över kvinnor än i skrifter över män. Detta sammanhänger otvivelaktigt med kvinnans ställning. Oavsett ståndet var hennes verksamhet riktad inåt, mot hemmet, mannen och familjen. Hennes roll koncentrerades till den sida av samhällslivet, som begränsades av Hustavlans "närestånd"[523]. Såväl ogifta som gifta kvinnor var omyndiga, endast änkor var myndiga[524]. De dygder, som prisas i gravskrifterna över kvinnor, har knappast alls någon anknytning till världen utanför hemmet. Enda undantaget finns i en gravskrift över en änka (XLIV), som prisas för sin verksamhet bland fattiga, fångar och sjuka. De dygder, som prisas i gravskrifterna över kvinnor, är i frekvensordning skönhet, förstånd, kyskhet, godhet och vänlighet. Endast i fråga om de båda först nämnda dygderna finns iakttagbara skillnader, som tycks stå i samband med ståndet. Endast i gravskrifter över högadliga och adliga kvinnor prisas skönheten, men inte i skrifter över ofrälse kvinnor. Detta skulle kunna vara en tillfällighet, som beror på skrifternas ojämna ståndsfördelning. Det finns endast tre skrifter över ofrälse kvinnor, men åtta över högadliga och fem över adliga kvinnor. En liknande tendens vad gäller skönhetsprisning finns emellertid också i bröllopsskrifterna. Samtliga tre högadliga brudar prisas för sin skönhet, två av de fyra adliga men endast två av de femton ofrälse brudarna. Den sociala snedfördelningen av denna egenskap hos de kvinnliga adressaterna kan sammanhänga med, att de höviskt-galanta idealen slagit igenom med större kraft i de högre ståndsgrupperna och att adressater ur dessa grupper därför ansågs böra få denna typ av beröm.
Också dygden förstånd prisas endast i gravskrifterna över kvinnor av högadel och adel. Bröllopsskrifterna nämner endast mycket sporadiskt denna dygd, och några tendenser kan därför inte bekräftas. Även här kan dock socialt decorum ha spelat in. Det var bara kvinnor av högre stånd, som fick någon boklig bildning. Enligt decorum borde därför lämpligen bara dessa prisas för förstånd.

Mytologin

Lucidors tillfällesskrifter innehåller, liksom övrig diktning från 1600-talet, en mängd mytologiska bilder och anspelningar. Bakgrunden till det ivriga bruket av mytologi står att finna i, att den antika diktningen hade innehållit mytologi. Den moderna dikt, som skulle imitera den gamla, borde därför

även den innehålla mytologi.

Bruket av mytologi i de tjugotvå ståndsanknutna bröllopsskrifterna är ganska jämt fördelat under produktionsperioden:

	1668	1669	1670	1671	1672	1673	1674	Summa
Antal skrifter under året	1	2	-	4	7	4	4	22
Mer än tre mytologiska begrepp	-	2	-	2	4	2	1	11
Tre eller färre mytologiska begrepp	1	-	-	1	2	2	2	8
Mytologi saknas	-	-	-	1	1	-	1	3

Samtliga lyckönskningar, fyra stycken, innehåller mytologi. Två av dem, från 1669 och 1672, har rikligt med mytologiska bilder.

Bruket av mytologi i de trettioåtta ståndsanknutna gravskrifterna är mindre jämnt fördelat över produktionsåren:

	1668	1669	1670	1671	1672	1673	1674	Summa
Antal skrifter under året	4	1	1	4	11	11	6	38
Mer än tre mytologiska begrepp	3	1	1	2	5	1	-	13
Tre eller färre mytologiska begrepp	-	-	-	-	4	5	2	11
Mytologi saknas	1	-	-	2	2	5	4	14

En viss nedgång i bruket av mytologi kan konstateras beträffande de båda sista åren, 1673 och 1674. Den kan vara en tillfällighet. Men den kan också sammanhänga med den debatt om de mytologiska ämnenas lämplighet i kristen diktning och kristna diktares verk, som hade initierats under 1500-talet och som fortsatte under 1600-talet. En kort redogörelse för denna debatt kan därför vara på sin plats.

En av de diktare, som först tog upp frågan, var Du Bartas[525]. Som Olsson har visat, intar Spegel i Guds Werk och Hwila en inkonsekvent hållning visavi mytologin[526]. Castrén menar[527], att man inte bör ta de svenska 1600-talsdiktarnas invändningar mot mytologin alltför seriöst:

> Icke häller i Sverge saknas protester mot hednaväsendet. Stundom finner man dem, då det så lämpar sig i versen, hos samma författare, som annars flitigast synda i denna väg.

Liknande förhållanden råder i den samtida tyska litteraturen - så använder t.ex. Rist mytologi i sina dikter, men avvisar den i företalet till en diktsamling[528]. Mytologins vara eller icke vara diskuteras också i poetikerna. Opitz ställer sig positiv till bruket av mytologi och diskuterar till och med, om de grekiska

och romerska gudanamnen ska översättas eller ej[529]. Harsdörffer har ett avsnitt om "Heydnische Götter" i andra delen av sin poetik.[530] I tredje delen säger han, att han avstår från att behandla detta ämne, eftersom mytologi är olämpligt i kristen dikt[531]. Kindermann inleder sin poetik med en diskussion i frågan och drar slutsatsen, att kristna poeter kan få använda mytologiska namn just därför att de betraktar dessa som namn och ingenting annat[532]. Längre fram ägnar han omkring sextio sidor åt en genomgång av olika mytologiska företeelser, som kan brukas i dikt[533].

I Lucidors gravskrifter från de första åren finns ganska halsbrytande sammanställningar av mytologiskt och kristet stoff. I skriften över Wrangel (XI) är det den antika dödsgudinnan Atropos som håller det tal, som för fram de kristna tankarna i skriften. I talet sammanförs kristet och mytologiskt stoff: den döde är säll som fått lämna världen för himlen, där han nu kan kyssa Jesus och bereda sin far en plats vid Herkules' sida. Liknande sammanställningar är inte ovanliga i de tidigare skrifterna. Det sista inslag av denna typ, som jag noterat, finns i en gravskrift från 1672 (XXXIX). Där berättar musan Melpomene, att den döde är hos Gud.

Endast i en av Lucidors skrifter finns, som Castrén har påpekat[534], något som kan likna ett ställningstagnade mot mytologin (i XXVI). De negativa uttalandena om Frigga och Helena i den eljest med mytologi fyllda skriften är ett sätt att säga, att den döda övertrumfade dessa - det gäller här mindre att avskaffa mytologin än att övertrumfa den.

Den nedgång i bruket av mytologi i Lucidors gravskrifter som kunde konstateras för åren 1673 och 1674 paras med en samtidig uppgång i bruket av olika kristna eller kristet färgade motiv och tankar. Visserligen förekommer det kristet färgade inslag - parallellt med de mytologiska - under hela produktionsperioden, tankar som exempelvis att den döde är säll i himlen och att de efterlevande bör se dödsfallet som ett memento mori. Men i skrifterna från de båda sista åren uttrycks oftare och mer tydligt än förut sådana tankar som att dödsfallet är Guds vilja, att Gud ska läka de sår han tillfogat de sörjande, att Gud alltid gör det rätta även om människorna inte förstår det och att Gud luttrar de sina i korsets skola. Här finns också, mera ordrikt än förut, beskrivningar av den dödes saliga tillstånd i himlen och av den himmelska staden. En ovilja att blanda samman de båda stoffkretsarna, den kristna och den mytologiska, betingad antingen av den pågående debatten eller av en - eventuellt genom debatten skärpt - käns-

lighet för deras oförenlighet kan ligga bakom detta sammanträffande.

De mytologiska namnen i Lucidors skrifter är oftast av antikt ursprung och brukas mest i sina latinska former. Mot Opitz' förslag[532b] använder Lucidor ofta latinska böjningsformer av gudanamnen, t.ex. Jupiter - Jovis. Där nordiska gudanamn förekommer, hålls de på intet sätt skilda från de antika. Som Nordström påpekat[533b], förekommer detta slags sammanblandning av nordiska och antika gudanamn även hos Stiernhielm. Hos Lucidor kan exempelvis Astrilds mor heta Venus, Frigga förekomma i sällskap med Saturnus o.s.v. I bröllopsskrifterna förekommer fyra nordiska gudomligheter, Astrild, Frigga, Oden och Tor. I lyckönskningarna förekommer Astrild och i gravskrifterna Frigga och Tor.

Mytologin har huvudsakligen två funktioner i Lucidors tillfällesskrifter. De mytologiska inslagen kan vara rent dekorativa och ha samma funktion som övriga bilder i skriften. Ett exempel på dekorativ mytologi ger följande soluppgångsskildring: "DI helle Morgenröot zoh' ihre Rosen-Wangen Vor Febus Wagen her" (XIX). Mytologiska begrepp och gestalter kan också få symbolisk funktion, som sinnebilder för dygder, moraliska eller etiska idéer. Så sker exempelvis, då Lucidor om von der Linde säger "At han Mars vti Feld/ ok allstans Phoebus waar"(XXV).

Även här bidrar naturligtvis de mytologiska elementen till skriftens prydnad, men på samma gång får de en symbolisk funktion vid lovprisningen och ingår på detta sätt i idealbildningen i skriften.

Lucidor använder mytologi på olika sätt i gravskrifter och bröllopsskrifter. I gravskrifterna skildras mytologins gestalter och företeelser i överensstämmelse med den stilistiska karaktären hos genren, det vill säga i en allvarlig och högstämd ton. I bröllopsskrifterna omtalas däremot ofta de mytologiska företeelserna på ett burleskt sätt, i skämtsam ton och utan någon veneration från diktarens sida. Den burleska verkan nås hos Lucidor ofta på liknande sätt som hos tidens franska burleska poeter - t.ex. Saint-Amant och Sorel - genom att författaren använder naturalistisk teknik för att beskriva sådant, som vanligen brukar betraktas på upphöjt avstånd[534b]. Ett tydligt exempel på detta manér ges i Lucidors bröllopsskrift XXIII. Skillnaderna i attityd till mytologins gestalter hänger inte bara samman med stilen i de båda arterna av tillfällesskrift utan också med den funktion, som de mytologiska inslagen har i bröllopsskrifter och gravskrifter. I bröllopsskrifterna är den dekorativa funktionen den vanligaste. I gravskrifterna har de mytologiska inslagen främst symbolisk funktion. Mytologiska bilder används i gravskrifterna exempelvis för att symbolisera olika dygder hos de besjungna eller för att understryka intensiteten i luctus - hela Olympen sörjer den döde.

Anknytningen mellan adressaterna och de mytologiska gestalterna eller mellan tillfället (dödsfallet) och det mytologiska elementet bidrar även den till, att mytologiska bilder med symbolisk funktion beskrivs på ett respektfullt sätt. Detta kan ses också i bröllopsskrifterna, i de få fall, där symboliskt bruk av mytologi förekommer. Då det är fråga om att jämföra adressater med gudar, försvinner den skämtsamma tonen och gudarna behandlas med respekt.

De olika attityderna till mytologin i bröllopsskrifter och gravskrifter får konsekvenser för bruket av mytologi i skrifter till adressater av olika stånd. I bröllopsskrifterna, med deras mytologiska skämtsamheter, finns inga påtagliga skillnader i bruket av mytologi till olika stånd:

	Högadliga	Adliga	Ofrälse	Summa
Antal skrifter till gruppen	3	4	15	22
Mer än tre mytologiska begrepp	2	2	7	11
Tre eller färre mytologiska begrepp	1	1	6	8
Mytologi saknas	-	1	2	3

I gravskrifterna är däremot den ståndsmässiga fördelningen inte lika jämn:

	Högadliga	Adliga	Präst	Ofrälse	Summa
Antal skrifter till gruppen	13	11	1	13	38
Mer än tre mytologiska begrepp	7	4	1	1	13
Tre eller färre mytologiska begrepp	1	5	-	5	11
Mytologi saknas	5	2	-	7	14

Då mytologin används med respekt, för att illustrera sorgens verkan eller för att symbolisera dygd, tycks den alltså ha varit en lämplig ingrediens framför allt i skrifter över personer av högt stånd. Bortser man från det dekorativa bruk av mytologi, som förekommer också i gravskrifterna, och undersöker de utarbetade symboliska mytologiska motiven, blir ståndsskillnaderna ännu tydligare. Lucidor utnyttjar huvudsakligen två typer av mytologiska motiv med sådan symbolisk funktion: "antikens gudar sörjer den döde" och "jämförelser mellan den döde och gudar". De båda motiven finns, var för sig eller tillsammans, i inalles fjorton av de trettioåtta ståndsanknutna gravskrifterna:

	Högadliga	Adliga	Präst	Ofrälse	Summa
Gudarna sörjer	5	1	-	1	7
Jämförelser med gudar	6	4	1	-	11

Jämförelserna med gudar är även de att se som dygdeprisningar, eftersom gudanamnen brukades som ett slags poetisk stenografi för olika dygder. Urvalet av gudar sker enligt decorum. Var och en jämförs med de gudar, vilkas dygder bör tillkomma dem med hänsyn till stånd, kön, ålder och sysselsättning.

De båda adliga dygderna "konst" och "krig" tillhör och uttrycks genom gudarna Apollo och Mars. Med Apollo jämförs två högadliga och en adlig man samt en högadlig gosse (XI, XXV, IV och XXXI). Med Mars jämförs två högadliga och tre adliga män (XI, XXV, III, IV och LV). Pallas´ dygd var förståndet. Gudanamnens karaktär av dygdestenografi visas tydligt därav, att denna gudinna får tjäna som jämförelse både då det gäller kvinnor och då det gäller män. Med Pallas (Minerva) jämförs en adlig man (LV), en högadlig gosse (XXXI) samt två högadliga och en adlig kvinna (VI, LXI och XV). Venus stod för skönheten - med henne jämförs två högadliga och en adlig kvinna (VI, LXI och XV). Amor, kärleksguden, symboliserade också skönhet hos barn, Adonis´ dygd var ynglingaskönheten. Med Amor och Adonis jämförs den döde gossen av prästestånd (VII). Med Themis, rättvisans gudinna, jämförs en högadlig kvinna (VI). Juno stod för kyskheten. Med Juno jämförs en högadlig kvinna (LXI). Med Svada, talekonstens gudinna, jämförs en högadlig gosse (XXXI). Muserna var inbegreppet av alla vittra dygder: med dem jämförs en högadlig och en adlig man (XI och IV).

De kristna och kristet färgade inslagen i Lucidors gravskrifter visar inte, såsom de mytologiska, ståndsrelaterade frekvensskillnader som kan återföras på decorum. Detta sammanhänger troligen med, att de kristet färgade inslagen främst förekommer i gravskrifternas tröstavsnitt, i consolatio, den del av skrifterna som behandlade det för alla kristna lika, de himmelska framtidsutsikterna. I detta sammanhang finns det knappast, menar Witstein[535], några socialt betingade decorumregler att iaktta. Endast en av de ovannämnda kristna tankarna visar bestämd ståndsanknytning: tanken att Gud luttrar de sina i korsets skola. Den förekommer i fem gravskrifter, som samtliga är skrivna över ofrälse personer. Som Lindquist påpekar[535b], finns det i 1600-talets bönböcker en tradition om, att det timliga goda, rikedom, hälsa och framgång, kunde ses som tecken på, att Gud övergivit en människa. Ju större en människas kors och vedermöda var, desto större var också hennes kristna fullkomlighet. Lycka i världen ansågs av korsfromheten som tecken på fördömelse efter döden. Denna syn kan förklara, varför luttringstanken endast förekommer i Lucidors skrifter över ofrälse, inte i skrifterna över personer av högre

stånd.

Ett par andra, kristet färgade eller till det kristna perspektivet anknytande tankar i gravskrifterna bestäms av decorum i den meningen, att de utformas med hänsyn till den avlidnes ålder. I fyra skrifter över unga döda sägs det, att Gud tar till sig den han älskar mest, och i en skrift, att den dygdige dör först. I tre skrifter över personer, som levat länge, heter det, att den Gud älskar, den ger han ett långt liv.

FORMELL ANORDNING OCH DECORUM

Inledning

1600-talets tillfällesskrifter var, som Johannesson uttrycker det, "adressatens och släktens representation gentemot samhället, ett officiellt dokument med exakt besked om ceremoniens plats och förlopp, ofta också om adressatens ställning, härkomst, förmögenhet, utbildning, antecedentia o.s.v. Den motsvarade på detta sätt våra tidningars familjesidor."[536]

För denna representation var det inte bara innehållet i skriften, diktens saker, språket och stilen, som hade betydelse. Representativt värde kunde givetvis också tillmätas an rad andra faktorer av i vid bemärkelse formell karaktär: skriftens tryck och format, papperskvalitén, förekomsten av illustrationer, titelsidornas uppbyggnad, antalet främmande språk och antalet olika metra i skriften, kort sagt, alla möjliga yttre arrangemang, som bidrog till att göra skriften ståtlig och konstfull. Det är rimligt att anta, att även dessa faktorer står i samband med decorum.

Vid min undersökning av formell anordning och decorum har jag begränsat mig till tre av de ovan uppräknade faktorerna: titelsidor, språk och metra. Begränsningen till dessa tre beror på, att originaltrycken för nästan hälften av Lucidors tillfällesskrifter numera är förkomna. Enbart i fråga om dessa tre faktorer kan man alltså utgå från samtliga, ovan ståndsanknutna, tillfällesskrifter.

Titelsidornas utformning

Den likgiltighet för social ställning, som Columbus påtalar hos den svenske Diogenes i en av anekdoterna i Mål-roo eller roo-mål, har, som föregående undersökningar visat, inte något stöd då man ser till den innehållsliga utformningen av Lucidors tillfällesskrifter. Också skrifternas titelsidor tycks vara utformade[536b] med stor omsorg och noggrant iakttagande av vederbörande adressaters sociala status. Titlarna är i allmänhet mycket utförliga. De anger, utom vederbörandes namn, titel, eventuella egendomar och yrke också tid, plats och övriga omständigheter kring den ceremoni det gäller, såsom framgår av de återgivna exemplen på titelsidor från en gravskrift över en adlig kvinna och en bröllopsskrift till ett ofrälse brudpar.

På titelsidorna får Anna Hedwig Örensted alltså epitetet "Wälborne", Elias Tehedt kallas liksom Anna Hane "Ehreboren". Vad gäller dessa bördsepitet föl-

Döds Tankar/
När
Wärldens Förgängligheet
Widh nu Högsalige
Fordom Ädle ok Wälborne Fruus/
Frw ANNA Hedwig Örensteds/
Til Skottorp / Krusenhoff ok Hoffgård:
Kongl. May. Högbestelte Secreterares
Ädel ok Wälborne Herrens
Herr JOHAN Rehnskiölds/
Till Grybenau/ Hohenwart ok Steensättra/
Förr Hiertälskade / nu Siälsörlande Huusfruus/
I Hög/ Förnem ok Folkrijkt Lijkföllies Närwaru Sorgprydde
Graff-sättning/ i Stockholm den 8. December
Anno 1672.
Öfwersinnades/
Enfaldeligen affattade aff
L. D. O.

****

Lyk-önskande Brölops Rijm
När
Kongl. May:tz Troo-Tienare ok Hoff Snörmakare/ sampt
Ålderman uthi det Lofl. Snörmakare Embetet här i Stockholm/
Ehreboren/ Aktat ok Konstrijke
Mäster ELIAS Tehedt/
BRUDGUMME.
Sampt
Den Ehreborne ok mykkit Dygdesamma Jomfru/
Jomfru ANNA Hane/
Den Ehreborne/ Aktat ok Wälförstän dige
Herrn JOHANN HANES/
Förnämlig Köp- ok Handelsmans Eiskelige K. Dotter.
BRUDH.
Hederligen sammanwigdes i Stockholm den 9. Maij Anno 1673.
Wälmeent upsatte aff
En Wän.

****

Titelsidorna till SFSV XL och XLV, återgivna efter Helicons Blomster.

jer Lucidor noga den gängse titulaturen. Högadliga adressater kallas högvälborna. Här finns några undantag: två grevar och en grevinna får den förkortade, förmodligen likabetydande formen högborna. De båda engelska ambassadörer, som jag räknat till den högadliga gruppen, får inga bördsepitet. Adliga adressater kallas välborna. Bördsepitet saknas för

en adressat bland de adliga. Adressater, som tillhör gruppen ofrälse, kallas äreborna. I tre skrifter saknas bördsepitet för ofrälse adressater. Det kan vidare nämnas, att en kvinna av högadel, som gifter sig med en adelsman, tilldelas bördsepitetet välboren i enlighet med brudgummens stånd (LII).

Inte bara bördsepiteten utan också övriga personepitet i titlarna visar ståndsanknytning. Inga högadliga, men samtliga adliga adressater kallas ädel. Detta gäller även den ovannämnda, högadliga bruden till en adelsman. Epiteten förnäm, välbetrodd, välförståndig och aktad eller välaktad förekommer uteslutande i samband med manliga adressater av ofrälse stånd. Förnäm och välbetrodd tycks höra samman med olika sysselsättningar och adressatgrupper. Så förekommer förnäm om sju adressater, samtliga borgare, och välbetrodd (högbetrodd) om tio adressater, samtliga ofrälse personer i statstjänst.

Uteslutande kvinnligt är epitetet dygdesam. Även detta förekommer endast i samband med adressater av ofrälse börd.

Också den ceremoni, till vilken skriften är gjord, omtalas i titlarna med olika panegyriska epitet, t.ex. "Sorg-prydde" eller "Hög-hederlige". Den språkliga formuleringen av uttrycken varierar starkt från skrift till skrift och uttrycken är därför svåra att jämföra med varandra. En jämförelse mellan de i uttrycken ingående värde- och förstärkningsorden visar på ståndsskillnader. "Hög" förekommer således om ceremonin i åtta av de tretton högadliga gravskrifterna och i nio av de elva adliga, men endast i en av de tretton gravskrifterna över ofrälse personer. "Heder", det vanligast förekommande värdeordet i de uttryck som beskriver bröllopen, är däremot rikast representerat i skrifterna till ofrälse brudpar. Det förekommer i en av de tre högadliga bröllopsskrifterna och i sju av de femton bröllopsskrifterna till ofrälse personer.

I titelsidornas underskrifter förekommer inte sällan formuleringar, som tycks ha funktionen att förringa diktarens insats och skriftens värde och markera distansen mellan diktare och adressater. I sammanlagt tolv titlar anger Lucidor, att skriften i fråga är "enfaldeligen" avfattad. En av dessa skrifter innehåller fyra olika dikter, en tre olika dikter, fem två olika dikter. Fyra av skrifterna innehåller konstfulla bilddikter, två gravstenar, en pokal och en urna. En av skrifterna innehåller dikter på tre olika språk. De övriga begagnar enbart svenska. Vad längden beträffar överstiger medelvärdet för de tolv skrifterna medelvärdet för samtliga tillfällesskrifter av Lucidor. Uppgiften om att skrifterna är enfaldeligen avfattade - angivelsen kunde givetvis också ha bibetydelsen utan förkonstling, uppriktigt - har alltså föga täckning i själva utförandet. Den ståndsmässiga fördelningen visar en viss proportionell övervikt för skrifter till högadliga och adliga adressater:

	Högadliga	Adliga	Präster	Ofrälse	Summa
Antal skrifter till gruppen	18	16	2	28	64
"Enfaldeligen"	3	5	-	4	12

En grupp om tolv skrifter - en del av dessa ingående i gruppen ovan - anges på titelbladet vara avfattade i hast. I samband med åtminstone en dikt, bröllopsskriften Gilliare Kwaal (X), vet man, att Lucidor hade mycket bråttom[537]. I titeln till denna skrift finns dock ingen uppgift om att den skrivits i hast. Det framgår däremot av en uppgift i texten. Ett par skrifter av dem som sägs vara skrivna i hast är motiviskt och formellt relativt enkla (XVIII och XX). Men de övriga skiljer sig inte i fråga om konstfullhet från andra tillfällesskrifter av Lucidor. Två skrifter innehåller fyra olika dikter, en skrift innehåller tre dikter, tre skrifter innehåller två dikter och de övriga sex vardera en dikt. Två av skrifterna innehåller bilddikter. En av dem använder fyra olika språk. Inte heller uppgiften i hast verkar alltså i de flesta fall motsvaras av synbara brister i skriftens utförande. Den ståndsmässiga fördelningen av skrifterna i hast visar dock inte på några ståndstendenser: uppgiften finns i två skrifter till högadliga, fyra skrifter till adliga och fem skrifter till ofrälse adressater, samt i en skrift till en präst.

Det sparsamma materialet till Lucidors biografi ger inte underlag för slutsatser om Lucidors faktiska skrivtider. Hasten behövde dock inte ha varit så stor i de flesta fall. Då det var fråga om skrifter till obekanta brudpar bör diktaren åtminsone ha kunnat utnyttja tiden mellan lysning och bröllop för sitt författande. Tidens begravningsseder gav också gott utrymme för skrivande av gravdikter. Högreståndsbegravningarna slukade, säger Karlson[538], "en hel liten förmögenhet!" Hade man inte medel nog, förvarade man den döde i något gravvalv till dess man hade möjlighet att kosta på sig "den ståt, som tradition och social ställning fordrade". Också om man var tillräckligt rik, tog tillrustningarna ändå sin rundliga tid. I 1686 års kyrkolag infördes, för att begränsa dröjsmålen med begravningarna, en bestämmelse om, att den döde fick stå obegravd högst ett halvt år[539].

För tjugofem av de ståndsanknutna grav skrifterna kan tiden mellan dödsfall och begravning framräknas med hjälp av Sandwalls personkommentarer och titelsidornas tidsuppgifter. Genomsnittligt ligger det för dessa tjugofem skrifter dryga sex månader mellan dödsfall och begravning. Medianvärdet är 3,5 månader[540]. Fem av de tolv skrifterna med uppgiften i hast på titelbladet ingår i denna grupp. Genomsnittstiden mellan dödsfall och begrav-

ning är för dessa skrifter fem och en halv månad.

Sextiofyra av de sextiofem tillfällesskrifterna med bevarade titelsidor ger längst ner en författaruppgift: författarens pseudonym, signatur eller borgerliga namn. Trettioen av dessa skrifter är underskrivna med pastoralt klingande pseudonymer med anknytning till de tyska språksällskapens och de litterära herdeordnarnas namnskick[541]. Den vanligast förekommande pseudonymen är Lucidor den olycklige. Den förekommer femton gånger: tolv gånger helt utskriven, tre gånger förkortad till "L.D.O." eller "L.C.D.R. D. O-L." En skrift har pseudonymen Lucidor med tillnamnet "der Mitleidende".

De övriga, inalles sexton gånger förekommande, pastorala pseudonymerna är rikt varierade. Två gånger förekommer vardera Liliamellus den oförtrutne och Tanatophilander. En gång vardera förekommer "Triton Sturmmuth", "Lilius Blumen Freundt", Asthold skaldkär den olycklige, "Celinus der Betrübte", Laurinus den sorgbundne, "Adelfinus der Klagende", Theophilander den dödlige och odödlige, "Philaretus der Tugendliebende", den semperlustige Clarimond, "Cupidinis Geheimb-Schreiber AMINTOR", "Bluminus der Seufzende" och Silvanus. Pseudonymen Lucidor den olycklige, som med tiden tydligen fick en alltmer utpräglad egennamnskaraktär ökar i frekvens under produktionsperioden. Övriga pastorala pseudonymer förekommer dock i störst antal under periodens tidigare del:

	1668	1669	1670	1671	1672	1673	1674	Summa
Antal skrifter under året	6	4	1	10	19	15	10	65
Pastorala pseudonymer	5	-	1	7	1	-	2	16

Fördelningen av de pastorala pseudonymerna i skrifterna på adressater av olika stånd visar en sned fördelning:

	Högadliga	Adliga	Präster	Ofrälse	Summa
Antal skrifter till gruppen	18	16	2	28	64
Pastorala pseudonymer	8	5	-	3	16

Fördelningen tycks sammanhänga med socialt decorum: den höviska herdestilens värld var traditionellt den aristokratiska[542]. Ett viktigt faktum i sammanhanget är emellertid också det, att Lucidors tidigare tillfällesskrifter har proportionellt fler adressater ur de båda högre stånden än hans senare.

Nio tillfällesskrifter är underskrivna av pseudonymer av ett annat slag, oftast av skämtsam typ: Postmästaren uti Parnasso, en lapp i Stockholm, en som har

bekymmer som är icke lite, en åhörare i Parnasso, den som bäst kunde läsa i bröllopslaget, en jägare, alla jungfrurs träl i sommar, skrivna av den som skrev dem. Här finns också den allvarligare "En Mäd-Söriande"[543]. Dessa underskrifter förekommer vardera en gång. I motsats till de pastorala ökar de i frekvens under produktionsåren:

	1668	1669	1670	1671	1672	1673	1674	Summa
Antal skrifter under året	6	4	1	10	19	15	10	65
Blandade pseudonymer	-	-	-	-	3	2	4	9

Fördelningen på adressater av olika stånd visar en tendens, motsatt den för de pastorala pseudonymerna. Dessa, huvudsakligen skämtsamma, underskrifter är proportionellt fler i skrifter till adressater av lägre stånd:

	Högadliga	Adliga	Präster	Ofrälse	Summa
Antal skrifter till gruppen	18	16	2	28	64
Blandade pseudonymer	-	2	-	7	9

Tretton tillfällesskrifter anger författarens borgerliga namn, utskrivet i sin helhet eller förkortat till initialerna. Till gruppen kan man också räkna en skrift av signaturen "Johan Elasson" - för tidens anagramvana läsare var tolkningen säkert inte något problem - samt en skrift med underskriften "L.", som kan betyda Lars eller Lucidor. Varken den kronologiska eller den ståndsmässiga fördelningen visar några påtagliga regelbundenheter. Skrifterna med författarnamnet är ganska jämnt fördelade på olika stånd och år.

Titelsidornas underskrifter har i de flesta fall valts med anknytning till adressaternas namn och skrifternas innehåll, alltså i enlighet med decorum. Några exempel: "Lilius Blumen Freundt" lyckönskar herr Pötter till adlandet under namnet Lilienhoff (I). "Triton Sturmmuth" besjunger en amirals död och framställer livet som en sjöfärd (III). Liliamellus beskriver vårens blomsterprakt (XIV), Silvanus vandrar i inledningen omkring i skogen (XXIII), Bluminus begråter en ung flickas död under bilden av en blomma (XXI). "Cupidinis Geheimb-Schreiber AMINTOR" rapporterar från Parnassen (XIX). Postmästaren i Parnasso ger, liksom postmästaren i Stockholm vid denna tid[544], ut en tidning (XXIX). En lapp i Stockholm uppträder som spåman (XXXV), en jägare berättar om Astrilds jakt (LXII) och alla jungfrurs träl beskriver de mångahanda bojor, som människan måste bära (LXIV). Också signaturernas tillnamn eller bestämningar står i samklang med skrifter-

nasinnehåll. Den dygdälskande berättar om, hur dygden misskänns på jorden (XVI), den dödlige och odödlige skriver om kroppens död och själens eviga liv (XV). Sorgesamma bestämningar, som den olycklige, den suckande, den medlidsamme o.s.v., förekommer i femton gravskrifter. Emot principen om decorum finns sorgliga bestämningar också i två skrifter med glatt ämne, de båda bröllopsskrifterna till bröderna Gyllenstierna (VIII och X). I den åtalade skriften ansågs bestämningen så pass anmärkningsvärd, att den föranledde en kommentar vid rättegången[545]. I bröllopsskrifterna efter rättegången vaktar sig Lucidor tydligen för detta brott mot decorum. Den bekymmersamt klingande underskriften "En som haer bekymmer som Är-ickE. L.ite" är visserligen av samma art, men förefaller vara uttänkt för att dölja ett namn[546]. Underskriften "L.D.O." i en bröllopsskrift från de senare åren (LII) bryter visserligen mot regeln, men behöver fördenskull inte ses som ett brott mot decorum. Lucidors signatur var vid det laget så känd, att den troligen uppfattades som ett egennamn.

Flerspråkighet

Lucidors språkkunskaper väckte samtidens beundran. I ansökan om privilegium för Helicons Blomster[547], skriver Andersin, att man ännu inte vet någon svensk, som är "utj så många fremmande Språk" "till een sådan perfection verserat"[548]. Av rättegångshandlingarna framgår, att Lucidor sysslade med språklektioner och översättningar. Han undervisade i språk i Uppsala, han skulle ge Johan Bergh lektioner i italienska[549] och han hjälpte Jacob Forbus "medh translaterande vthi hans rättegånghz saker"[550]. Dagarna före Gyllenstiernas bröllop höll Lucidor till hos "pålske Doctaren"[551], kanske även här i översättningsärende. Lucidor begagnar en polsk svordom i en bröllopsskrift (XXIX), men visar annars i skrifterna inga kunskaper i detta språk. Vid rättegången säger sig Lucidor ha besökt "Engelandh,Italiaen och Franckrijket"[552]. Resan till Frankrike finns belagd genom Bolins forskningar[553]. För övriga resor har man bara uppgifterna från rättegången.

Den bokförteckning, som ingår i boupptecknigen över Lucidor[554], vittnar om diktarens språkintressen. Den innehåller följande språkvetenskapliga eller för språkintresset signifikanta titlar:

"Manuale Lapponij"[555]
"Wallis Grammat. Anglica."[556]
"Smetij Prosodia"[557]
"Dilherij Atrium Ebraica"[558]
"Clenardi Grammatica"[559]

"Beccherij Character"[560].

Det sist uppräknade verket kallas i nyutgåvan från 1962 "Ein Programmierungsversuch aus dem Jahre 1661" och är en handbok i hur man genom tal och tecken, som åsätts betydelselika ord i de skilda språken, med hjälp av lexikon och index genom ett slags primitivt datasystem kan översätta till och från alla klassiska och moderna huvudspråk.

Bokförteckningen innehåller vidare skönlitteratur och facklitteratur (matematisk, politisk, logisk, retorisk, geografisk, filosofisk och religiös) på svenska, tyska, latin, italienska, franska och engelska.

Som Olsson påpekar[561] var latinet länge det dominerande språket inom tillfällesdiktningen. Folkspråken kom in långt senare än för andra genrer, i England med Sidney, i Frankrike med Marot och Plejaden, i Tyskland kring mitten av 1500-talet. Den äldsta svenska tryckta bröllopsskriften är från 1578. Det dröjer emellertid, säger Olsson[562], fram till 1640-talet, innan svenska tillfällesskrifter börjar bli vanliga. Under 1600-talets första hälft användes tyskan mycket ofta i bröllopsskrifterna, även då både författare och adressater var svenskar[563]. Som Johannesson påpekar, finner man från denna tid ytterst få översättningar av tysk modelitteratur till svenska. Det beror, menar Johannesson, på att tyskan inte var ett främmande språk på samma sätt som exempelvis franskan eller italienskan. Det förekom inte heller någon undervisning i tyska vid svenska skolor och universitet[564].

Fyrtiofyra av Lucidors inalles sjuttio tillfällesskrifter är avfattade på svenska. Tio skrifter är skrivna på tyska. En skrift är avfattad på latin. I övriga femton skrifter blandar Lucidor från två till sju olika språk. Dessa skrifter är de följande:

Skrift nr	Svenska	Tyska	Franska	Latin	Italienska	Holländska	Engelska	Antal språk
VII	x	x	x	x	x	x	x	7
IX	x	x	x	x	x	x	x	7
XII	x	x	x	x	x	x		6
VIII	x	x	x	x	x			5
XXVI	x	x	x	x				4
LVIII	x	x	x	x				4
XVII	x		x	x				3
VI	x	x		x				3
XXXI	x	x	x					3
LVI	x			x				2
LIX	x			x				2
I		x		x				2
X	x		x					2
XXVIII	x		x					2
LXVIII		x	x					2
Summa:	13	10	11	11	4	3	2	

Tretton av de femton flerspråkiga skrifterna i tabellen på omstående sida ingår i det ståndsanknutna materialet: fem av de sex skrifterna på fyra språk eller flera, samtliga trespråkiga skrifter samt fem av de sex tvåspråkiga. De fördelar sig på stånd enligt följande:

	Högadliga	Adliga	Präster	Ofrälse	Summa
Fyra språk eller flera	4	-	1	-	5
Tre språk	3	-	-	-	3
Två språk	1	1	-	3	5
Antal skrifter till gruppen	18	16	2	28	64

Lucidor besjunger visserligen proportionellt fler adressater av högre stånd under första delen av produktionsperioden[565] och de flerspråkiga skrifterna är därför också proportionellt fler under de första åren. Den tendens, som kan spåras i tabellen ovan, att flerspråkighet i skrifterna står i samband med adressater av högsta stånd, kan emellertid inte uttömmande förklaras genom kronologiska samband. Även i sena skrifter får adressaterna av högsta stånd fler skrifter med flera språk än adressaterna av lägre stånd. Ståndstendensen förstärks, om man tar med också skrifterna på ett enda utländskt språk. Skriften på latin och nio av de tio skrifterna på tyska gäller adressater i det ståndsanknutna materialet. De flerspråkiga skrifterna (skrifterna på två eller flera språk i tabellen ovan) och de utländska visar en fördelning, som står i tydlig kontrast till den som gäller för skrifterna på enbart svenska. Av de sistnämnda finns fyrtioen med i det ståndsanknutna materialet:

	Högadliga	Adliga	Präster	Ofrälse	Summa
Flerspråkiga skrifter	8	1	1	3	13
Utländska skrifter	6	3	-	1	10
Svenska skrifter	4	12	1	24	41
Antal skrifter till gruppen	18	16	2	28	64

Klara skillnader i bruket av flera språk eller ett enda främmande språk finns framför allt mellan grupperna högadliga adressater och ofrälse adressater. Också valet av främmande språk för tillfällesskriften tycks på något sätt sammanhänga med adressaternas stånd. Detta gäller framför allt franskan och kan kanske stå i samband med detta språks höviska och aristokratiska karaktär. De nio skrifter med franska inslag, som förekommer i det ståndsanknutna materialet fördelar sig enligt följande: sju skrifter har högadliga adressater, en skrift riktar sig till en präst och en har en adressat ur gruppen ofrälse.

Antalet språk i skrifterna, utländskt språk i skrifterna och kanske också valet

av språk, står alltså tydligen i samband med socialt decorum. Den språkliga variationen och de främmande inslagen har tydligen ansetts tillföra skrifterna större glans och sinnrikhet. Genom den formella variationen och konstfullheten blev skriftens värde högre och den överensstämde därigenom bättre med det höga ståndet hos den besjungne.
I fråga om språken i skrifterna kan givetvis också för Lucidor, språkläraren och översättaren, sociala meriteringssynpunkter ha spelat in. Genom att på detta sätt visa sin skicklighet i främmande språk i tillfällesskrifter till högt uppsatta personer, kan Lucidor ha velat fästa de mäktigas uppmärksamhet på sina eminenta språkliga kvalifikationer, i hopp om att få någon tjänst eller något uppdrag.
Språkvalet i skrifterna tycks inte stå i samband med adressatens nationalitet eller förväntade språkkunskaper. En av de engelska ambassadörerna får visserligen en skrift med engelska inslag. Men ingen av de skrifter, som innehåller dikter på holländska är t.ex. riktade till någon av de holländska invandrare, som finns inom gruppen ofrälse. Med tanke på den förväntade språkliga bildningen hos adressaterna är den ojämna fördelningen av skrifter på främmande språk mellan ståndsgrupperna högadel och adel anmärkningsvärd. Adelns språkkunskaper bör knappast nämnvärt ha understigit högadelns. Hade språkkunskaperna varit utslagsgivande, borde man snarast ha funnit en stor andel flerspråkiga skrifter till adressaterna av ofrälse stånd. Denna grupp innehåller ett flertal invandrare, många handelsmän med internationella kontakter och en stor grupp universitetsutbildade personer.

Versslagen

Den stikiskt uppställda alexandrinen är basversmåttet i Lucidors tillfällesdiktning. Alexandrinen började uppträda i de svenska tillfällesdikterna först kring 1645, och den förde till en början en hård kamp med den av Stiernhielms auktoritet stödda hexametern. Alexandrinen blev omkring 1675 det dominerande versmåttet i tillfällesdiktningen, efter Lucidors exempel[566].
Sjutton av Lucidors tillfällesskrifter består av en enda alexandrindikt. Tio skrifter består av en enda dikt på jambisk eller trokeisk meter, strofiskt uppbyggd. Den största gruppen av skrifter, inalles fyrtiotre, visar prov på olika kombinationer av versslag och versmått. Här finns alexandriner, jambiska och trokeiska strofiska dikter, hexameterdikter, distika och bilddikter - gravstenar, urnor, pokaler m.m. En skrift är gjord så, att trycksidornas text fått korsform. Lucidor har inte några dikter med antika metra - hexa-

meter, distikon - på moderna språk[567].

Om de strofiska inslagen i Lucidors tillfällesskrifter säger Sylwan[568], att Lucidor i bröllopsskrifterna använder mest jambiska strofer, i gravskrifterna mest trokeiska. I fråga om bröllopsskrifterna bekräftas Sylwans uppgifter av mina iakttagelser: här finns ungefär dubbelt så många strofiska dikter på jambisk meter som på trokeisk. I fråga om gravskrifterna bör uppgiften hos Sylwan modifieras: här finns lika många skrifter med inslag på jambisk som med inslag på trokeisk meter. Den tendens, som Sylwan pekar på, att trokén tydligen ansågs som ett sorgligare versmått än jamben, bekräftas alltså även av Lucidors tillfällesskrifter, men ingalunda på ett så entydigt sätt, som Sylwan låter förstå. Hos Harsdöffer diskuteras frågan om val av versmått i dikter med sorgligt ämne[569]. Harsdörffer föreslår såväl trokeisk vers med blandade korta och långa rader som jambisk kortradig vers. De avbrutna raderna i den trokeiska strofen får det att verka, som om suckar kortade av talet. Men även jamber passade alltså bra till "Trauerhändeln". Harsdöffer fäster således tydligen större avseende vid versmåttets psykologiska effekter än vid dess rent formella status. Det är ingalunda uteslutet, att inriktningen på decorum i Lucidors tillfällesskrifter kan ha medfört olika slag av versbehandling i glada och sorgliga dikter. Frågan om jamb eller troké verkar dock vara ett för grovt instrument för att ge klara utslag härvidlag. Det är emellertid möjligt, att man kan påvisa skillnader t.ex. ifråga om ljudmålning, växling mellan radlängder och liknande.

Det finns i de sextiofyra ståndsanknutna skrifterna inga tydliga belägg för, att valet av versmått i skriften står i samband med adressaternas stånd. Möjligen kan valet av alexandrin respektive strofisk dikt i skriften ha samband med adressatens kön. Betydligt fler av de skrifter, som består av en enda strofisk dikt, riktar sig till kvinnor än till män. Några andra samband mellan val av versmått och adressater har jag emellertid inte kunnat iaktta.

Antalet begagnade versmått i skriften verkar däremot stå i visst samband med adressaternas stånd. Tretton av de fjorton skrifter, som innehåller fler än tre olika metra, ingår i det ståndsanknutna materialet. De fördelar sig på stånd enligt följande:

	Högadliga	Adliga	Präster	Ofrälse	Summa
Antal skrifter till gruppen	18	16	2	28	64
Fler än tre metra	6	2	1	4	13

Den tendens, som kunde konstateras för flerspråkigheten i skrifterna - ju högre stånd, desto konstfullare skrift - tycks gälla också för antalet metra. Tendensen är dock i detta fall inte lika tydlig.

SPRÅKLIGA DRAG OCH DECORUM

Inledning

Då diktaren i arbetsmomentet inventio valt ut diktens saker och i dispositio anordnat dessa på lämpligt sätt, kunde han enligt poetikförfattarna säga: "Mine Vers äre färdige/ at intet fattas meer än blåtta Orden".[570] Om förhållandet mellan diktens saker och det språkliga utförandet i 1600-talsdiktningen har Fricke en belysande formulering[571]:

> Das Inhaltliche ist gleichsam die dürftige Schnur; erst dadurch, dass nun mit bedachtsamen juweliershaften Wählen eine Perle und ein Edelstein nach dem anderen darübergestreift wird, entsteht der Schmuck, das Kunstwerk.

Diktens språkliga utformning, dess elocutio i retorikens begreppsspråk, skulle enligt den antika teorin uppfylla fyra huvuddygder: grammatisk korrekthet (latinitas t.ex.), klarhet (perspicuitas), prydnad (ornatus) och lämplighet (aptum, decorum)[572]. De antika kraven på elocutio upprepas i 1600-talspoetiken. Språket i dikten ska följa grammatikens regler och orden ska ha sin naturliga placering i versen[573]. Som språklig norm sätter Buchner "bruket" hos ärbara, förståndiga och förnäma människor[574]. Den svenske diktaren bör, enligt Arvidi[575], följa språkbruket i Mälarlandskapen. Huvuddygden klarhet innebar, att diktens ord skulle vara entydiga[576] och inhemska[577]. Poeten borde skapa nya ord där lämpliga ord inte fanns och därmed utveckla sitt modersmål[578]. Huvuddygden prydnad, hos Opitz "Dignitet" och hos Arvidi "Anseende", åstadkoms genom troper och figurer[579]. För bruket av troper och figurer hänvisar poetikförfattarna ofta till de mera utförliga framställningarna inom retoriken och i de stora latinska poetikerna[580]. Arvidi säger[581]:

> Och althenstund inge andre Tropis och Figurer vthi Swenskan öflige äre/ eller och öfwas kunna/ än the/ hwilka vthi the Latiners Skriffter omröras och sättias/ wil man thenna Läran /---/ widlyffteligen icke vthföra/ vthan then gunstige Läsaren til the Latiniske Oratores och Rhetores affwijsa.

Huvuddygden lämplighet gällde anpassningen mellan diktens språk och diktens saker, syfte och publik[582]. Den tycks som en grundprincip ha styrt också de övriga huvuddygderna inom elocutio. Ogrammatikalisk form kunde således, med en hänvisning till lämpligheten, tillåtas, om exempelvis

diktens ämne så påkallade. Buchner ger ett exempel på detta genom att anföra en oregelmässig dikt till Bacchus av Opitz. Eftersom Bacchus är "Gott des Rasens und der Trunckenheit" är Opitz´ oregelmässigheter lämpliga, då de uttrycker Bacchus´ väsen även i versen[583]. Främmande ord, som borde undvikas med hänsyn till modersmålets renhet och huvuddygden klarhet, tilläts i skämtsamma och satiriska dikter, eftersom de var lämpliga för dessa dikters syften[584]. Också ålderdomliga ord, som enligt vissa poetikförfattare borde undvikas, kunde med hänsyn till lämpligheten motiveras, där diktens saker så påkallade[585]. Huvuddygden lämplighet gällde i fråga om elocutio dock i första hand diktens stilläge. I retorisk teori ända från antiken förekommer bilden av orden som en klädnad för sakerna i talet eller dikten. Om låga ämnen skulle man använda låga, om höga ämnen höga och om medelmåttiga ämnen medelmåttiga ord[586]. Diktens saker tagna för sig ansågs som nakna, säger Fischer[587]. Varje sak hade en rad olika klädnader, orden, som visade sakernas rang, ställning och sfär. Klädnaden kunde varieras, göras enkel eller dyrbar och iögonenfallande[588]. Stiläran gav föreskrifterna för graden av prydnad i dikter med låga, medelmåttiga eller höga ämnen. Den låga stilen skulle bruka ett minimum av troper och figurer, den mellersta skulle hållas på mellannivå och den höga stilen skulle använda all upptänklig poetisk prydnad[589].

Undersökningen av språkliga drag och decorum i Lucidors tillfällesskrifter inleds med en diskussion kring den av Lagerlöf kritiserade "Afstympningen på orden" i Lucidors diktning. Denna diskussion speglar en sida av den ovannämnda huvuddygden grammatisk korrekthet och dess uttryck i dikten. Den fråga som ställs är den, huruvida Lucidors ordstympningar, som Lagerlöf tycks mena, är uttryck för diktarens "impatientia" (otålighet), eller om de betingas av andra orsaker.

Därefter undersöks och kommenteras en rad språkliga konstfullheter av huvudsakligen formell typ i tillfällesskrifterna. Undersökningen gäller således huvuddygden prydnad och dess uttryck i dikten. Syftet med denna undersökning av språkliga konstfullheter är att komplettera de i det föregående gjorda studierna om tillfällesskrifternas innehållsliga utförande, deras inventio och dispositio, med några aspekter på deras elocutio. Ett schematiserat exempel på, hur inventio, dispositio och elocutio samverkar i uppbyggnaden av en av Lucidors gravskrifter ges i bilaga 3.

Undersökningen av de språkliga dragen i tillfällesskrifterna sätts i relation till den fjärde huvuddygden inom elocutio, lämpligheten eller decorum. I de föregående, på den innehållsliga sidan av tillfällesskrifterna koncentrerade undersökningarna (analyserna av gravskrifter och bröllopsskrifter samt avsnittet om

ideal och decorum) har begreppet decorum visats ha starka sociala implikationer. Undersökningen av språkliga drag söker klarlägga, i vad mån även det formellt-stilistiska i tillfällesskrifterna betingas av socialt decorum. Är också språkliga konstgrepp i skrifterna, bortsett från innehållet, enbart sedda ur formell och stilistisk synpunkt, relaterade till vederbörande adressaters stånd och övriga villkor? Eller är möjligen socialt decorum ett ovidkommande begrepp då det gäller förekomst och fördelning av exempelvis språkliga konstfullheter? Finns det i så fall några andra faktorer som påverkar den?

"Afstympningen på orden"

Lagerlöf hävdar, i sitt kollegium i svensk metrik, att Lucidors många ordstympningar beror på skaldens "impatientia, att dett war honom ledt att tänckja efter". Ungdomen, som skriver dikt, åberopar sig på Lucidors exempel och han är därför, menar Lagerlöf, till stor del orsaken till "hwarföre denn stympningen i wåra wärsser så allmänt är inkommen."[590] Lagerlöf ser alltså ordstympningarna hos Lucidor som en brist, orsakad av diktarens korta tålamod. Lagerlöfs kritik går igen hos de senare bedömarna. Så kallas Lucidor exempelvis av Karlfeldt för "en fruktansvärd ordstympare"[591]. Lagerlöfs på 1680-talet framförda åsikter om ordstympning i dikten är emellertid knappast relevanta för den tradition, i vilken Lucidors dikt tillkom[592]. Lagerlöfs åsikter om språket överensstämde, som Bergh har påpekat[593], med de som Malherbe och Vaugelas förde fram i Frankrike. Lagerlöf företräder den begynnande klassicismens stilideal. Lagerlöf stod för övrigt, som Breitholtz påpekar[594], inte oemotsagd. Så sent som på 1730-talet förekommer frågan om ordstympning eller ej som ämne för akademiska dissertationer. De som förespråkade stympning av orden motiverade denna med, att bruket i svenskan borde överensstämma med bruket i latinet, franskan, tyskan och italienskan[595].

I den poetiska tradition, i vilken Lucidors tillfällesskrifter tillkom, är ordstympning i enlighet med reglerna. Hos Opitz, liksom hos andra poetikförfattare, finns bestämda regler för hur denna ska ske[596]. Ordstympning i dikten tyder alltså inte i och för sig på att diktaren varit otålig eller slarvig. Liksom övriga stildrag måste ordstympningen ställas i relation till de regler och konventioner, som gällde då dikten skrevs.

Vid undersökningen av ordstympningarna i Lucidors tillfällesskrifter har jag begränsat mitt material till de svenska inslagen i de grav- och bröllopsskrifter, som i det föregående analyserats. Svenska inslag finns i fjorton av

dessa femton skrifter. Urvalet är enligt min mening tillräckligt stort för att spegla de generella dragen i Lucidors bruk av ordstympning.

Olika slag av ordstympning förekommer i samtliga undersökta dikter. Genomsnittet per diktrad är drygt 0,3 stympningar. Gravskrifternas genomsnitt ligger något lägre än bröllopsskrifternas: 0,28 per diktrad mot 0,35 per diktrad. Några frekvensskillnader i skrifter till adressater av olika stånd kan inte påvisas.

Lucidors ordstympningar är av följande art och frekvens:

Elisioner vid vokalmöte förekommer i alla skrifter utom en. Huvuddelen av dessa stympningar är elisioner av svagtonande -e framför ord, som börjar med vokal. Denna elisionstyp var föreskriven i Opitz' poetik[597]. "Detta var för honom regel", säger Källquist[598], "och ett kvarstående e i sådan ställning betraktades snarast som poetisk frihet." Före Opitz använde man inte apostrof för att markera detta slag av elision. Med Opitz' poetik slog apostrofen hastigt igenom i Tyskland. I svensk diktning förekommer den från 1630-talet och genom Arvidis poetik (1651) blev apostrof vid elision regel[599]. Svagtonande -e framför vokal elideras av Lucidor nästan överallt där sådan konstruktion förekommer. Mindre konsekvent är Lucidor i fråga om elision av andra slutvokaler vid vokalmöte. Elision sker, eller underlåts, i enlighet med de metriska behoven. I Columbus' Ordeskötsel, som troligen härstammar från 1678[600], bedöms alla typer av elisioner, såväl vid vokalmöte som vid konsonantmöte, mycket positivt[601]:

> Efter som wisserli pröfwas nyttigt at förena skriften ok talet, om icke full-komligen dock nåssånär, sijr iag inte, hwi en apostroph, den iag wil kalla af-stryfware, icke må få rumm i Swenskan; iag meenar stundom både til at utlyckia Vocaler, som ok Consonanter, ja ok hela stafwelsen, när så klanget eller någon annan orsak fordrar. /---/ Wille nu någon wara så accurat ok så grannräknad, at han wille fly concursum vocalium så ok consonantium i swenskan /---/, blefwe wärcket så mycket fullkomligare. Men täd synes för stoort arbete, ok dess fägring inte swarar emoot swårheten.

Från Columbus' synpunkt är elisionerna hos Lucidor förtjänst snarare än brist. Lucidor tycks också ha brukat dem på ett konstnärligt medvetet sätt, för att ge språket i dikten jämnhet och harmoni. Hårda vokalmöten förekommer ibland för att markera pauser i ordströmmen, t.ex. vid komma eller utropstecken: "Ah! usle Mennskior märken" (XV).

Elisionerna vid vokalmöte utgör dryga 16 % av det totala antalet ordstympningar i gravskrifterna, dryga 9 % i bröllopsskrifterna. Skillnader i frekvens eller bruk i skrifter till adressater av olika stånd kan inte påvisas.

Sammandragningar av verbformer t.ex. "haar" för "hafwer" är den största gruppen av ordstympningar i de undersökta dikterna. De upptar dryga 48 %

av det totala antalet stympningar i gravskrifterna, dryga 42 % i bröllopsskrifterna. Opitz ser visserligen strängt på bortfall av obetonade e inuti ord - den som gör sig skyldig till sådant bör låta poesin vara - men säger, att detta i fråga om verben är tillåtet. Man kan således skriva "trinckt" för "trincket"[602]. Den på det talade språket inriktade Columbus godtar såväl sammandragningar av verb som sammandragningar av ord av andra ordklasser. Man kan således enligt Columbus skriva "taa, taga, `iag taar, ta´r eller tahr, tager^", liksom "saal, sadel, saaln, sadeln"[603]. Inte heller i fråga om sammandragningar av verbformer kan man konstatera några skillnader i Lucidors skrifter till adressater av olika stånd.

Ändelsebortfall vid samordning av ord, t.ex. "Gran- ok Wenner", "snäll´ dok sälle", förekommer ganska sparsamt i drygt hälften av de undersökta dikterna. De utgör för gravskrifterna knappt 4 % av det totala antalet stympningar, för bröllopsskrifterna knappt 2 %. Typen är, enligt Castrén[604], lånad från tyskan, där den förekommer rikligt t.ex. hos Fleming, och den tillhör de språkdrag, som utvecklades av Lucidor.

Förkortningar av slut -e i participformer, t.ex. "liufmysand", finns i fyra av de undersökta dikterna. Lucidor undviker, liksom Columbus, att använda participformerna ostympade i sin diktning. Lagerlöf gick ännu längre i motvilja mot den accenttyp, 3 0 0, som participerna innehöll, genom att förklara den helt olämplig i poesin[605]. De förkortade participerna hos Lucidor sammanhänger med, att han huvudsakligen använder sig av tvåtaktiga metra.

Bortfall av slut -t i substantiv, t.ex. "Mörkre" för mörkret, förekommer i fyra dikter. I tre av dessa finns typen bara en och annan gång, men i den fjärde utgör den 9 % (5 fall) av samtliga ordstympningar. Den har ingen metrisk betydelse, eftersom den inte påverkar antalet stavelser eller takten hos ordet. Endast i ett fall har stympningen medfört ett bättre rim. Troligen har man därför här att göra med en anpassning till språkbruket, Mälarlandskapens uttalsformer, vilka ju av Arvidi anbefallits som regel[606].

Sammandragning av verb + det finns i fyra gravskrifter och tre bröllopsskrifter, inalles nio gånger: "giör´et", "är´et", "säiat" o.s.v.

Sammandragningar av personliga pronomen + verb eller sådana pronomen + det förekommer fem gånger, enbart i bröllopsskrifterna. Sådana former borde enligt Columbus brukas ibland, för korthets skull, för omväxlings skull och "För ursprunget skull, är af ihn, ihm, han". Columbus hänvisar till bruket i hebreiskan, grekiskan, tyskan, holländskan, finskan, italienskan och franskan[607].

Övriga ordstympningar i dikterna består i sammandragningar och förkortning-

ar av enstaka ord, t.ex. "seen" för sedan, "hur'" för huru, "ells" för eljest, "diupst" för djupast o.s.v. De används omväxlande med de oförkortade formerna och förekommer där metern så kräver. Formerna rekommenderas av Columbus[608]. Hos Lucidor förekommer också, lika ofta som den oförkortade formen, "Ehr" för eder. Columbus säger[609]:"Ehr stundom för eder, ty d är där inte af roten (Ihr)". Lucidor har också ofta formen "ell'" för eller, en förkortning, som enligt Källquist är vanlig i 1600-talsdikten. Ordet bevarade troligen länge, menar Källquist[610], sin ursprungliga enstavighet[611]. Ovannämnda typer av ord - stympning utgör omkring 20 % av det totala antalet i gravskrifterna och drygt 31 % i bröllopsskrifterna. De finns visserligen i en rad bröllopsskrifter med berättande och muntligt präglat framställningssätt, men att de inte hade syftet att återge talspråk, tycks framgå därav, att formerna också ibland har höga värden i argumenterande och högtidlig framställning i gravskrifter.
Om ordstympningarna i Lucidors tillfällesskrifter kan man sammanfatta, att det inte är rimligt, att som Lagerlöf och andra uttolkare efter honom, se dessa som tecken på "impatientia" eller till och med slarvighet hos diktaren. Ordstympningarna tycks stå i överensstämmelse med reglerna för dikten. De är uttryck för en vilja att närma bruket i svenskan till bruket i andra språk. De anknyter dessutom det skrivna språket till det talade språket. I det sistnämnda avseendet är Lucidor i sina tillfällesskrifter långt mindre radikal än vad Columbus är i sin Ordeskötsel[612].
Anknytningen till det talade språket, "bruket", hos Lucidor innebär dock knappast, att Lucidor syftade till talspråklighet. Gravskrifterna, med sitt högre stilläge, visar visserligen något färre ordstympningar än bröllopsskrifterna. Men skillnaden är mycket liten (0,07 per diktrad i de undersökta skrifterna) och gäller endast generellt, inte vid en jämförelse mellan enstaka grav- och bröllopsskrifter. Som Breitholtz påpekar[613], förekommer ordstympningar tillsammans med höglitterär och invecklad syntax t.ex. i Lejonkulans dramatik.

Språkliga konstfullheter

Vid undersökningen av språkliga konstfullheter i Lucidors tillfällesskrifter har jag utgått från de femton tillfällesskrifter, som i det föregående har blivit föremål för analys. Undersökningsmaterialet har utgjorts av de svenskspråkiga och tyskspråkiga inslagen i dessa tillfällesskrifter. För att få materialet så pass likformigt, att jämförelser kan göras mellan olika skrifter, har jag vidare begränsat mig till alexandrinavsnitten och de strofiska avsnitten i skrifterna. Bilddikter och epigram har lämnats utanför. Begränsningarna har medfört, att 162

av de totalt 1.914 diktraderna i de femton tillfällesskrifterna har lämnats utanför. Undersökningen utgår alltså från ett material, som omfattar 1.752 diktrader.

I 1600-talspoetiken och i den retoriska teorin, till vilken poetikerna, som ovan nämnts, ofta hänvisar, presenteras en imponerande mängd språkliga konstgrepp till talarnas eller diktarnas tjänst. Dessa konstgrepp kan, för översiktlighetens skull, delas upp i två stora huvudgrupper. Dels består de av konstgrepp, som framför allt har med diktens innehållsliga sida att göra, dels i konstgrepp, som kan definieras på olika formella grunder. Till den förstnämnda gruppen hör t.ex. de konstfullheter, som hänger samman med diktens bildspråk (metaforer, metonymier o.dyl.), personifikation, hyperbol, namnallusion och många andra. Till den senare gruppen kan man exempelvis räkna frågor, utrop, anaforer m.m., vilka visserligen även de bär fram ett innehåll, men som också kan kategoriseras på formella grunder.

För min undersökning av språkliga konstfullheter, som har syftet att komplettera den innehållsliga analys av tillfällesskrifterna, som gjorts i det föregående (i analysavsnitten, i avsnittet om ideal och decorum), har jag funnit en sådan uppdelning av konstfullheterna i dikten nödvändig, fastän gränserna mellan grupperna givetvis i enskilda fall kan vara flytande. I det följande kommer jag att koncentrera mig på de formellt definierbara konstgreppen. Jag kommer att undersöka, hur de fördelar sig i dikterna och hur de förhåller sig till adressaternas stånd, till skriftens genre och till versmåttet.

De språkliga konstfullheter, som jag valt att studera är sådana, som dels förekommer någorlunda rikligt i Lucidors tillfällesskrifter, dels är tydliga och otvetydiga och därför möjliga att klassificera. De konstfullheter som undersökts är frågor, utrop, upprepningar av ord i samma böjningsform och i olika böjningsformer, synonyma ordpar, sammansatta epitet bestående av minst två led, paradoxer, antiteser, hopningar, sentensartade och ordspråksartade formuleringar. Storleken hos urvalet garanterar enligt min uppfattning en någorlunda rättvisande bild av konstfullheternas art och frekvens i de undersökta skrifterna.

Men först några ord om de valda konstfullheternas funktion. Samtliga bidrar de naturligtvis på olika sätt till diktens prydnad. Dessutom fyller de vissa andra funktioner i dikten. Utropen, liksom frågorna av retorisk karaktär, är inriktade på affekt. De används för att demonstrera diktarens egen upprördhet och syftar därigenom till att uppröra läsaren[614]. Frågor-

na kunde också ingå som led i argumentationen i skriften eller syfta till amplifikation, utvidgning eller utbredning av det sagda. Som van Ingen påpekar[615], underströk amplifikationen betydenheten av det sagda genom att också språkligt göra det stort, bestående av många ord. Upprepningarna av ord i samma böjningsform sker ofta för att visa diktarens affekt, men de kan också syfta till amplifikation. Denna syns också vara de synonyma ordparens huvudfunktion. Anaforerna är viktiga inslag i diktens prydnad. De kunde tjäna amplifikationen genom att parallellisera tankar eller argument av likartat slag, men de kunde också rama in kontrasterande tankar. Genom sin analoga form poängterade anaforerna det sagda. De konstfulla epiteten behandlas av flera författare. Listor på epitet anförs som tecken på det egna språkets rikedom och dess stora möjligheter till nybildningar[616]. Riktigt brukade epitet pryder enligt Buchner versen "über die massen"[617]. Oxymora och paradoxer liknar varandra till typ och syftning. Båda ger de uttrycken prydnad och pregnans. Oxymora består i allmänhet av ett epitet och ett huvudord, paradoxerna av flera ord eller en hel sats. De återger tankar, som tycks innebära självmotsägelse eller logisk orimlighet. Men dessa motsägelser är, som van Ingen påpekar[618], vid närmare betraktande inte av logisk utan av formell karaktär. Så är fallet, när Lucidor exempelvis i en gravskrift (XV) kallar människokroppen för en "lifwand graaff" för det mumiepulver, som man intog för att skaffa sig evig hälsa. Också antitesen innehåller en motsats, som dock inte är av självmotsägande karaktär. Antitesen kunde syfta såväl till poängtering som till amplifikation. Hopningarnas syfte var huvudsakligen amplifikationen. De sentensartade formuleringarna syftade till poängtering, i det att de ofta används för att sammanfatta eller understryka en tankegång. De var dessutom viktiga för diktens prydnad - de kallades ofta bildligt för diktens "ögon"[619]. Ordspråksformuleringarna, som kan vara svåra att skilja från sentenserna, syftade även de till prydnad och sammanfattning. Som ovan påpekats[620] ansågs ordspråken innehålla av erfarenheten bekräftade sanningar. De kunde därmed också begagnas vid argumentationen i dikten.

De femton tillfällesskrifter, som lagts till grund för undersökningen av språkliga konstfullheter, visar följande fördelning i fråga om genre, stånd och versmått.

Gravskrifter

stånd	antal skrifter	antal alexandrinavsnitt	antal strofiska avsnitt	antal rader, alexandrin	antal rader, strofer
Högadel	3	2	1	322	129
Adel	2	2	1	214	25
Ofrälse	3	3	2	307	64
Summa	8	7	4	843	218

Bröllopsskrifter

stånd	antal skrifter	antal alexandrinavsnitt	antal strofiska avsnitt	antal rader, alexandrin	antal rader, strofer
Högadel	1	0	1	0	31
Adel	1	1	1	170	24
Ofrälse	5	4	3	324	142
Summa	7	5	5	494	197

Det framgår tydligt ur tabellen, att det valda materialet är för litet för att tillåta jämförelser mellan samtliga varianter ifråga om versmått och stånd. Så går det t.ex. inte att dra jämförelser mellan högadliga gravskrifter och högadliga bröllopsskrifter. Man kan inte heller i materialet jämföra alexandrinpartier och strofiska partier i bröllopsskrifter till adressater av de tre olika stånden. Urvalet innehåller inte tillräckligt många varianter. Detta gäller framför allt de högadliga bröllopsskrifterna. Tyvärr kan denna undersökningsgrupp inte utan olägenhet utvidgas: Lucidor har nämligen endast tre högadliga bröllopsskrifter i sin produktion. En av dem ingår i materialet ovan. De båda övriga är bröllopsskrifterna till bröderna Gyllenstierna. Eftersom de båda skrifterna till Gyllenstiernorna i det följande kommer att jämföras med de undersökningar, jag här kommer att göra, kan de inte användas för att öka storleken på urvalet här. För min undersökning av den ståndsmässiga fördelningen av de språkliga konstfullheterna i Lucidors skrifter har jag därför måst välja en annan väg för att garantera en någorlunda representativitet hos undersökningsmaterialet. Jag har i stället koncentrerat mig på den genre och det versmått, som ger det bästa underlaget för slutsatser, gravskrifternas alexandrinpartier.

Medelvärdet i fråga om antalet konstfullheter per rad för de olika ståndsgrupperna i gravskrifternas alexandrinavsnitt är följande: Högadel 0,49, adel 0,80 och ofrälse 0,78. Ett av avsnitten i de undersökta adelsskrifterna och ett av avsnitten i de undersökta ofrälse skrifterna är ovanligt konstgreppstäta (0,98 respektive 1,04 konstgrepp per diktrad). Eftersom urvalet är begränsat, påverkar det höga värdet för dessa enskilda dikter medelvärdet för gruppen. Den ståndsmässiga fördelningen av konstgreppen tycks emellertid visa på, att antalet konstgrepp inte blir flera, ju högre adressatens stånd är. Det högre innehållet i gravskrifterna över personer av högre stånd och det lägre i gravskrifterna över personer av lägre stånd slår alltså inte igenom på det formella planet, i antalet använda konstfullheter. Lucidor skriver, som tidigare visats, på ett innehållsligt annorlunda sätt till adressater av olika stånd. Men formellt sett är alltså hans skrifter lika konstfulla då de riktar sig till lägre personer som då de riktar sig till högre personer. I det undersökta materialet är konstgreppen t.o.m. fler i skrifterna över perso-

ner ur de båda lägre ståndsgrupperna.

Skiljer sig då de olika ståndsgrupperna från varandra vad gäller arten av de formella konstfullheter som används? De språkliga konstfullheterna fördelar sig enligt följande på de tre ståndsgrupperna:

Typ av konstgrepp	Antal konstgrepp per diktrad			
	Högadel	Adel	Ofrälse	Genomsnittligt värde
Utrop	0,03	0,06	0,39	0,04
Frågor	0,02	0,06	0,04	0,04
Orduppprepning, samma böjningsform	0,03	0,04	0,06	0,05
Orduppprepning, olika böjningsform	0,05	0,08	0,09	0,07
Synonympar	0,12	0,09	0,12	0,11
Anaforer	0,03	0,06	0,09	0,06
Oxymora	0,00	0,02	0,01	0,01
Sammansatta epitet	0,02	0,08	0,00	0,03
Paradoxer	0,02	0,04	0,04	0,03
Antiteser	0,09	0,20	0,22	0,16
Hopningar	0,03	0,07	0,04	0,04
Sentensformuleringar	0,04	0,02	0,03	0,03
Ordspråksformuleringar	0,00	0,01	0,00	0,00

De understrukna värdena i tabellen är de, som ligger över genomsnittet. Den högadliga gruppen ligger över genomsnittet endast i två fall, i fråga om synonympar och sentensformuleringar. Den adliga gruppen har nio värden över genomsnittet: utrop, frågor, orduppprepningar i olika böjningsform, oxymora, sammansatta epitet, paradoxer, antiteser, hopningar och ordspråksformuleringar. Den ofrälse gruppen har sju värden över genomsnittet: för utrop, orduppprepningar i samma böjningsform, orduppprepningar i olika böjningsform, synonympar, anaforer, paradoxer och antiteser. Det tycks inte finnas något samband mellan arten av använda konstgrepp och adressaternas stånd.

Eftersom bristen på samband mellan å ena sidan adressatens stånd, å den andra tillfällesskriften, tycktes mig förvånande, gjorde jag ytterligare en frekvensundersökning med utgångspunkt från de åtta gravskrifterna. Finns det, menade jag, någon överensstämmelse mellan adressaternas stånd och frekvensen av antalet formella konstfullheter i skrifterna, så bör man klarast kunna iaktta denna i de i speciellt hög grad personanknutna delarna av gravskrifterna, i momenten laus, luctus och consolatio. Antalet språkliga konstfullheter i laus, luctus och consolatio jämfördes med antalet konstfullheter i gravskriften som helhet och värdena för de olika stånden jämfördes med varandra. Men inte heller denna undersökning gav, som följande tabell visar, något stöd för tanken att de språkliga konstfullheterna fördelade sig i enlighet med socialt decorum. De i tabellen understrukna värdena för laus, luctus och consolatio överstiger medelvärdet för hela skriften:

Stånd	Laus, luctus och consolatio	Hela skriften
Högadel,	0,41	0,56
tre skrifter	0,38	0,41
	0,36	0,36
Adel,	1,06	0,98
två skrifter	0,62	0,61
Ofrälse,	1,02	1,04
tre skrifter	0,81	0,76
	0,37	0,55

Om det nu alltså, utifrån de undersökta gravskrifterna, kan sägas att socialt decorum inte ger några utslag vad gäller de språkliga konstfullheternas frekvens och fördelning, så blir bilden en annan, då man undersöker sambandet mellan språkliga konstfullheter och genre och mellan språkliga konstfullheter och versmått. Medelvärdena för de båda genrerna, gravskrift och bröllopsskrift, och för de båda versslagen, alexandrin och strofisk dikt, fördelar sig enligt följande i de undersökta femton tillfällesskrifterna:

	Alexandrin-avsnitt	Strofiska avsnitt	Genomsnittligt värde
Gravskrifter	0,70	0,38	0,54
Bröllopsskrifter	0,31	0,13	0,22
Genomsnittligt värde	0,51	0,26	0,38

Skillnaderna i stilläga mellan gravskrifter och bröllopsskrifter avspeglar sig alltså tydligt också på detta formella plan, i de språkliga konstfullheternas frekvens. Gravskrifterna har genomsnittligt mer än dubbelt så många konstgrepp som bröllopsskrifterna.

En tydlig skillnad i konstgreppens frekvens finns också mellan alexandrinpartierna och de strofiska partierna i de båda slagen av tillfällesskrifter. Alexandrinpartierna har ungefär dubbelt så mycket konstfullheter som de strofiska partierna. Den tendens, som framträder i dessa tillfällesskrifter av Lucidor, tycks vara genomgående för tidens diktning. Så hävdar t.ex. Müller[621], med en allmän syftning, att strofisk dikt är mindre rik på konstfullheter än alexandrindikt, och att detta beror på de strofiska dikternas kortare versrader och tätare rim. Utrymmet för konstfullheter blir helt enkelt mindre. Windfuhr har undersökt nio bearbetningar av en och samma psaltarpsalm, gjorda av olika författare under perioden 1635-85. Mot bakgrund av undersökningen konstaterar han, att konstfullheterna i alexandrinversionerna av psalmen är entydigt fler än i de strofiska versionerna[622].

De skillnader i graden av konstfullhet i alexandrindikter och strofiska dikter, som Müller och Windfuhr pekat på och som bekräftas i min undersökning av

de femton tillfällesskrifterna av Lucidor, får konsekvenser för dateringen av Lucidors visor. De Lucidorkommentatorer, som diskuterar dateringen, förlägger visdiktningen till en tidigare period av skaldens liv än tillfällesdiktningen. Orsaken härtill tycks vara, att visorna innehåller färre konstfullheter än tillfälledikterna. Så säger t.ex. Fehrman om Lucidors erotiska visor, att stilen i dessa ännu inte har "den påfallande barockprägel som hans senare diktning äger"[623]. Mot bakgrund av de förhållanden, som råder inom tillfällesdiktningen, med konstgreppstäta alexandrinpartier och strofiska partier med betydligt färre konstfullheter, kan man hävda, att enkelheten hos visorna snarare beror på deras strofiska versslag än på deras kronologiska placering. Det finns alltså inga stilistiska skäl för att placera visdiktningen under någon tidigare period av Lucidors liv än tillfällesdiktningen. Tvärtom tycks det mig mest rimligt att anta, att hela Lucidors litterära produktion härrör från ungefär samma period av hans liv.

Kommentar

Undersökningen av ordstympningarna hos Lucidor visade, att dessa snarare har sin grund i tidens poetiska konventioner än i skaldens "impatientia". Det finns visserligen obetydligt fler ordstympningar i bröllopsskrifterna än i gravskrifterna, men det är en tendens, som gäller generellt, inte i fråga om alla enskilda skrifter. Ordstympning tycks därför inte vara tecken på någon lägre stil i skriften. Skillnader i fråga om ordstympning i skrifter till adressater av olika stånd kan inte påvisas.
Undersökningen om språkliga konstfullheter visade, att det inte tycks föreligga något samband mellan konstfullheternas art och frekvens och adressaternas stånd. Förekomst och fördelning står däremot i tydligt samband såväl med tillfällesskriftens genre som med dess versmått. Den högre stilen i gravskrifterna visar sig också i en högre frekvens av konstfullheter. Versmåttet avgör graden av språkliga konstfullheter i det att diktradernas längd sätter en formell gräns för konstfullheterna. Således innehåller alexandrinpartierna, med sina långa diktrader och antitetiska uppbyggnad, ungefär dubbelt så mycket språkliga konstfullheter som de kortare, vanligen tre- eller fyrtaktiga, strofiska partierna.

DEL III GILJARENS KVAL -ETT FALL UR DEN POETISKA PRAKTIKEN

- warandes aff min wederpart criminaliter anklagat, ther saaken aldrig wärt war en dommares ögon at bemöda -

BAKGRUNDEN

Inledning

Den 17 augusti 1669 lät Lucidor till bröllopet mellan friherre Christoffer Gyllenstierna och Gustawa Johanna Oxenstierna inlämna skriften "BRUDH-FAKLA"(VIII), Lucidors första tillfällesskrift till ett högadligt bröllop. Rimmen togs välvilligt upp och Lucidors ombud, den tyske studenten Prillwitz, fick tio riksdaler i karoliner[624].

Denna skrift består av fem dikter på var sitt versmått och språk. Språken är svenska, latin, italienska, franska och tyska. Den svenska dikten har titeln "Gilliare Kuaal" och den beskriver en friares vedermödor, i kontrast till den giftes ro och lycka. Den slutar med ett beklagande och ett löfte: tiden räcker inte till för att vidare utveckla ämnet, men poeten lovar återkomma "En ann gång".

Den 18 november samma år gifte sig Gyllenstiernas bror, landshövdingen över Finland, friherre Conrad Gyllenstierna, med Märta Christina Ulfsparre. Till bröllopet lät Lucidor genom en student Johan Bergh, som "skall hålla till hoos Herr Stiernhielm"[625], inlämna en fortsättning på dikten om giljaren med bröllopsskriften "Gilliare Kwaal", "Continuerad af Lucidor Then Olyklige" (X). Bröllopsskriften består av en enda lång dikt på svenska samt en fransk gåta. Den svenska dikten inleds med en resumé av dikten om giljaren i skriften till broderns bröllop. Därefter vidareutvecklas ämnet grundligt och skämtsamt.

Lucidors bröllopsskrift "Gilliare Kwaal" åtalades, och målets gång kan man följa i de rättegångshandlingar, som bragts i dagen av A.G. Ahlqvist och Birger Schöldström[626] samt av Fredrik Sandwall[627].

Rättegångens förlopp

Lucidor kastades i fängelse, troligen på Conrad Gyllenstiernas initiativ och genom överståthållarens försorg, i slutet av november 1669[628], såsom "lösker persohn", lösdrivare.

Rättegången inleddes 9 december med en av Gyllenstierna till Svea hovrätt inlämnad supplikation med ett remissorial från Kungl. Maj:t, vari hovrätten uppmanades att till behandling uppta ett ärende om en "grof och ohöfligh smädeskrifft under en titul af en brudhskrifft"[629]. Hovrätten remitterade ären-

det till kämnärsrätten, som behandlade det under några dagar vid mitten av december[630]. Dom fälldes i rådstuvurätten (magistraten) den 10 januari 1670[631]. Gyllenstierna överklagade domen och yrkade på hårdare straff för poeten[632]. Lucidor, som satt kvar i fängelset, anhöll om att hovrätten måtte "förbättra" hans dom och att han, i avvaktan härpå, åtminstone om dagarna skulle slippa fängelse[633]. Efter överklagandet reste Gyllenstierna till landshövdingedömet i Finland[634], enligt Lucidors uppfattning endast för att förlänga saken[635]. Hovrätten, som tycks ha delat denna bedömning, beslöt att Lucidor tills vidare skulle få slippa fängelse, om han kunde ställa borgen[636]. Till borgensman fick Lucidor rådmannen i Stockholm Sven Törner. Denne kunde emellertid inte fullgöra uppdraget, eftersom hans hustru just då avled. Hovrätten beslöt då att släppa Lucidor fri mot hedersord[637].

I slutet av mars kom Conrad Gyllenstiernas bror Christoffer till Stockholm, presenterade sig som broderns befullmäktigade och begärde, att Lucidor skulle fängslas på nytt. Hovrätten avslog emellertid denna två gånger upprepade begäran[638]. Christoffer Gyllenstierna vände sig då till Kungl. Maj:t med en inlaga, i vilken han påpekade, att processen mot Lucidor egentligen bestod av två mål: dels broderns sak mot skalden för bröllopsskriften, dels överståthållarens mot Lucidor som "lösker persson" [639]. Kungl. Maj:t ingrep genast - nu hade man hunnit fram till april - och beordrade, att också advokatsfiskalen skulle föra talan mot Lucidor. Vidare uppkallades två av hovrättens ledamöter för att förklara sig över, varför Lucidor släppts fri. Ledamöterna ursäktade sig genom att säga, att rätten inte kände till, att processen gällde två olika mål[640].

Lucidor sattes på nytt i fängelse. Han bad genast hovrätten att slutbehandla hans mål under pågående session - rätten brukade nämligen åtskiljas vid sommarens början och inleda höstsessionen först i oktober[641]. För att påskynda ärendet uppmanade rätten Christoffer Gyllenstierna att inkomma med sin anklageleskrift. Denna s.k. "libell" inkom den 26 april[642]. Den 3 maj var Lucidor klar med sin försvarsskrift ("exceptio"). Samma dag sammanträdde hovrätten och utlovade dom med det snaraste[643].

Gyllenstiernas advokat, "hoff-auditören" Salomon Kroning, reste emellertid till Uppsala. Farhågorna för, att ärendet ändå inte skulle hinna avgöras under sessionen, föranledde Lucidor att vända sig till Kungl. Maj:t. Den 10 maj uppdrog Kungl. Maj:t åt hovrätten att avgöra ärendet före sessionens slut [644]. Samma dag inlämnade Gyllenstierna en replik på Lucidors försvarsskrift. Men samtidigt inlämnade han också två nya skrivelser, som ytterligare fördröjde behandlingen av ärendet. Hovrätten fick en påminnelse om, att även advokatsfiskalen, enligt Kungl. Maj:ts tidigare beslut, skulle föra talan mot Lucidor[645]. Vidare väcktes nytt åtal mot poeten för smädligt skrivsätt i försvarsskriften[646].

En månad gick, och ingenting hände. Lucidor inkom då med två inlagor: en vädjan om att ärendet måtte slutbehandlas och ett svaromål ("duplik") på Gyllenstiernas replik[647]. Dupliken formar sig till en huvudsakligen litterär kommentar, i vilken Lucidor nästan rad för rad presenterar sina förlagor till den åtalade bröllopsskriften.
Ärendet slutbehandlades av hovrätten den 21 juni 1670 och domen är daterad den 22 juni. Liksom tidigare magistraten uttalar hovrätten, att Lucidors bröllopsskrift inte är någon smädeskrift. Han har dock skrivit den oombedd, emot Kungl. Maj:ts stadga, samt "der utj brukat nogon större licens än som sig boort". Med hänsyn till vad han redan utstått slipper han dock vidare påföljd. Domen avslutas med en förmaning till skalden, att han "här effter försiktelige gare förer sin penna"[648].

Anklagelsen mot Lucidor

Conrad Gyllenstierna anklagar i sin supplikation Lucidor för att ha skrivit en "smädeskrifft" och han begär, att "denne calumniant", liksom "andra sådana ähreförklenare och Kongl. M:tz placatz förbrytare till werckeligit exempel afstraffat blifwa."[649] Sandwall har tydligen inte varit fullt på det klara med arten av Gyllenstiernas anklagelse mot poeten. Enligt Sandwalls skrivning[650] förefaller det, som om Lucidor anklagades för brott mot Kungl. Maj:ts stadga av den 19 december 1668, en stadga, som bland annat förbjöd poeter att oombedda lämna in tillfällesskrifter. Gyllenstierna hänvisar emellertid till en annan stadga av äldre datum: Kungl. Maj:ts plakat av den 21 april 1665 angående så kallade "pasquiller" eller "calumnier", det vill säga tryckta eller skrivna smädeskrifter[651]. Av handlingarna i målet framgår, att bröderna Gyllenstierna anklagar Lucidor för att vara mutad, "bestucken", av någon fiende till Conrad Gyllenstierna. Misstankarna riktar sig mot en bestämd person, greve Wilhelm Douglas. Med Douglas hade Conrad Gyllenstierna tre veckor före bröllopet haft en "qverelle"[652], som resulterat i en utmaning till duell. Duellen hade dock[653], på Kungl. Maj:ts uppdrag, avstyrts av fältmarskalken von der Linde[654]. Giljaren i Lucidors bröllopsskrift råkar även han ut för en duell, fastän hans "Hare-mohd" sedan spelar bankrutt. Det kan ha varit denna "allusion" som fått Gyllenstierna att misstänka att poeten var bestucken av Douglas.
Att Gyllenstiernorna stöder sin anklagelse på plakatet om pasquiller framgår också av påföljdsyrkandet: "att denne smädeskrifften må effter Kongl. M:ttz publicerade stadga och placat af böfwelen upbrennas"[655]. Lucidors svar för-

tjänar att citeras. Han ber ödmjukt, "at ey Lucidors continuerad Gilliare qwahl motte komma i eelden effter Lasse Johansson så myckin kiöldh therföre uthstått"[656].

Domsskälen

Såväl magistraten som hovrätten ogillar Gyllenstiernornas anklagelse. I båda domarna påpekas, att skriften inte är någon smädeskrift och att poeten inte varit bestucken[657]. Såväl magistraten som hovrätten finner emellertid Lucidor skyldig till brott mot en annan stadga, den av den 19 december 1668 angående "åthskillige Missbrukz och Oordningars affskaffande widh Ridderskapets och Adelens Troloffningar/ Bröllop/ Gästebudh/ Barndop och Begraffningar", som föreskriver, att ingen får "fördrista sigh/ om han icke warder bedin" att skriva någon tillfällesskrift, vid vite av tolv daler silvermynts böter[658]. Bötessumman är förhållandevis låg: den överstiger något Lucidors "inkomst" på skriften till Gyllenstierna - Oxenstierna och motsvarar ungefär en månadslön för en kopist i verken[659]. Det brott, som Lucidor befinns vara skyldig till, är alltså avsevärt mindre, än det han anklagas för.

Lucidor försvarar sig under rättegången envist mot beskyllningen för att vara "calumniant". Däremot accepterar han anklagelsen för brott mot 1668 års stadga. Han säger visserligen, att han inte vet om någon stadga mot bröllopsskrifter, men att han villigt ska sona, vad han genom denna okunnighet kan ha brutit[660]. Lucidors ovetskap om en stadga, som på detta sätt reglerade tillfällesdiktarnas verksamhet, kan bero på, att han var en relativ nykomling inom detta skrå. "Gilliare Kwaal" är Lucidors tionde (bevarade) tillfällesskrift. Skrifterna I - V skrevs innan stadgan utfärdades, så även troligen VI. Gravskriften VII är ingen adelsskrift och berörs därför inte av påbudet. Under stadgans giltighetstid hade Lucidor skrivit tre skrifter till högadliga adressater: bröllopsskriften VIII till Gyllenstierna-Oxenstierna, lyckönskningsskriften IX till Howard och bröllopsskriften X till Gyllenstierna-Ulfsparre. Vad gäller de båda bröllopsskrifterna vet man, att Lucidor inte var ombedd att skriva - i varje fall inte av adressaterna själva. En annan förklaring till Lucidors okunnighet om stadgan kan vara den, som Sandwall anför[661]: att stadgan inte brukade tillämpas. Mängden av tillfällesskrifter från tiden närmast efter utfärdandet tycks enligt Sandwall visa, att påbudet var till för att överträdas. Stadgan var en överflödsförordning. Det låg i myndigheternas, snarare än i adressaternas intresse att iaktta efterlevnaden. Eftersom festföremålen själva i allmänhet knappast kunde vara negativa till ökad festivitas, är Sandwalls antagande mycket troligt.

Skandalen, dess omfattning

Conrad Gyllenstiernas fullmakt för brodern Christoffer att driva målet visar, vilken uppståndelse Lucidors bröllopsskrift kommit att väcka. Enligt fullmakten, som förefaller att överdriva en smula, är Lucidors "oförskembde och oblygzlöse rijm" nu "öfwer heela Suerige, Lijfland, Finland och Tyschland /---/ kringströdde och uthspridde"[662]. Det var inte bara Gyllenstiernorna själva, som uppfattade skriften som en smädeskrift. Enligt studenten Johan Printz skulle "många 100 menniskior sedhan så thalt hafwa"[663]. Bröllopsskriften bevarade länge en närmast herostratisk ryktbarhet. Då Johan Andersin 1689 - då såväl Conrad Gyllenstierna, hans brud och poeten själv var döda - gav ut Helicons Blomster, vari "Gilliare Kwaal" ingick, vände sig Conrad Gyllenstiernas andra hustru, Eva Lewenhaupt, genast till Kungl. Maj:t med en anhållan om, att skriften skulle dras in och Andersin näpsas[664]. Christoffer Gyllenstierna, som vid denna tid var överståthållare, belade genast diktsamlingen med kvarstad[665]. Handlingarna i den process, som följde, är försvunna, men det är bekant, hur den utföll: Andersin fick behålla sitt privilegium på Helicons Blomster, men B-arket, som innehöll "Gilliare Kwaal", drogs in[666]. Gyllenstierna misstänkte Andersin för att i hemlighet avyttra intakta exemplar av diktsamlingen[667], troligen med rätta, menar Sandwall[668], eftersom exemplar med bibehållet B-ark inte är så sällsynta, som man kunde förmoda. Vid 1700-talets början blev Lucidors bröllopsskrift föremål för eftertryck. Det finns en upplaga från 1707, samt hos Klemming uppgift om ytterligare en, med arksignatur och custod, gjord för att sättas in i luckan i Helicons Blomster[669]. Det är troligt, menar Sandwall, att det inte bara var händelserna kring rättegången 1669-70 som påverkade det stora intresset för "Gilliare Kwaal" 1689 och senare. Politiska faktorer kan ha spelat in. Bröderna Gyllenstierna hade nämligen "skaffat sig hätska fiender såsom lika hänsynslösa som nitiska befordrare av reduktionen och det kungliga enväldet."[670]

GILLIARE KWAAL OCH DECORUM

Inledning

Gyllenstiernornas åsikt, att Lucidor bröllopsskrift "Gilliare Kwaal" var en smädeskrift, sammanhänger dels med skriftens allmänna utformning, dels med vissa utsagor i skriften, som tolkades som direkta anspelningar på Conrad Gyllenstierna och hans hustru. Anmärkningarna mot skriften vid rättegången har ett speciellt intresse mot bakgrund av de undersökningar, som i det föregående gjorts om Lucidors tillfällesskrifter och decorum. Huvuddelen av anmärkningarna mot skriften är nämligen av den arten, att de kan läsas som beskyllningar för brott mot decorum, så som denna princip gestaltas i tidens poetiska teori. Lucidors bröllopsskrift, kärandesidans anmärkningar och Lucidors försvar kommer därför i det följande att diskuteras mot bakgrund av teorier och slutsatser i del II av min undersökning.

Avsnittet om "Gilliare Kwaal" och decorum är disponerat efter i huvudsak samma mönster som undersökningarna i del II. Det inleds med en undersökning av bröllopsskriftens inventio och decorum. Därefter studeras skriftens gestaltning, dess formella utförande och språkliga drag. Så följer en översikt om temats traditionella hemhörighet, en diskussion om dess tendens och eventuella politiska implikationer i den aktuella situationen. Avsnittet avslutas med en sammanfattning, som diskuterar i vad mån åtalet mot bröllopsskriften kan ses som en följd av de regler, som i den samtida poetiken uppställdes för bröllopsskrifter.

Inventio

En god överensstämmelse mellan adressaterna, deras stånd, kön, ålder och övriga villkor, och tillfällesskriftens allmänna karaktär var, som ovan visats, ett viktigt krav utifrån principen om decorum. Vid rättegången påtalas ständigt, att Lucidors bröllopsskrift inte uppfyller detta viktiga krav. Om Lucidor "ändteligen icke hade kunnat förhindrat sigh att debitera sådanne skamlöse tankar, hwar med hans skrifft finnes upfylldh", menar Gyllenstiernas ombud, så borde han åtminstone ha kunnat "divulgera sitt infame scriptum utan någon ährligh och förnehm cavaleurs nampn"[671]. Hade syftet varit att tala om giljarkval i allmänhet, skulle Lucidor inte ha satt Gyllenstiernas namn framför sin skrift, menar Kroning, som om Gyllenstiernorna vore "proprijssima subiecta" (näraliggande ämnen), som poeten kunde lämpa sina "furores och galne concepter" till[672]. Lucidor svarar,

att diktaren kan hämta sitt motiv inte bara ur sådant som är likartat utan också ur exempelvis olikheter eller motsatser. En hänvisning till toposläran och inventioprocessen tycks här vara underförstådd: diktaren kunde ju enligt toposläran vid sin inventio begagna sig av similitudines(likheter), men också av dissimilitudines (olikartade saker) och contraria (motsatser)[673]. Det har, enligt Lucidor, "ingen conseqventz" att kräva, att adressater och ämne måste vara näraliggande. Det skulle innebära, att om en diktare skrev om tyranndöme, och dedicerade sin skrift till "någon Konung eller Republic", så borde följaktligen dessa vara "siälfwäldige" (tyranniska). Nej, en sådan skrift tillägnar man sådana personer, "som man håller för dygdefulla och ey sådane laster tillgifne"[674].

Ämnet och utförandet i bröllopsskriften motsvarade enligt Gyllenstiernorna inte heller den församling, i vilken skriften offentliggjordes. "Gilliare Kwaal" passar snarare på de rum, "hwarest all odygdh gåår i swengh, all ähra och höfweligheet haar een ändha, och icke i så högh och förnehmlig församblingh"[675]. Till detta svarar Lucidor bara, att han inte visste om, att majestäterna skulle komma på bröllopet och att hans skrift skulle bli "så illa vptagen och uthtyd"[676].

Att Lucidor genom sin inventio inte i och för sig bröt mot reglerna för hur man skriver bröllopsdikter visas av ett exempel, som Kindermann anför i sin poetik[677]. Bland flera förslag till bröllopsskrifter har Kindermann ett, som på samma sätt som "Gilliare Kwaal" är uppbyggt på motsatser och olikheter. Innehållsligt kommer förslaget Lucidors båda giljardikter, den första i skriften till Gyllenstierna-Oxenstierna och dess "continuation" i skriften till Gyllenstierna-Ulfsparre, mycket nära:

> Wir können auch unsere Erfindung nehmen von der verbotenen schnöden Liebe/ mit welcher die Jugend meistentheils behafftet ist/ und
> Anfänglich dieselbige zu dem Exempel der neuen Hochzeiteren führen/ und sagen/ wie glückselig dieselben von der gleichen Liebhaberen seyn /---/. (678)

På detta sätt inleder Lucidor sitt första giljarkval (VIII, raderna 1-8). Därefter kan, enligt Kindermann

> die Mittel und Wege erzehlet werden/ welcher ein Liebhaber sich gebrauchet/dass Er sein närrisches Verlangen zur Endschafft möge bringen. (679)

Detta gör Lucidor i sitt första giljarkval (VIII, raderna 37-44) samt, mycket utförligt, i det andra (X, raderna 69-176). För det tredje, föreslår Kindermann,

> gedencken wir der grossen List der Weiber/ durch welche ein solcher Mensch/ von einer Stunde zur andern/ wird aufgezogen. (680)

Dett sker i den första dikten (VIII, raderna 24-32) liksom i den andra (X, raderna 76-92). För det fjärde kan bröllopsskriften behandla "das Ubel",

> welches denen zu hause kömmt/ die sich von solchern Weibern/ ihrer List/ Hoffahrt und Schmincke einnehmen lassen. (681)

Ämnet tas upp både i den första (VIII, raderna 9-23) och i den andra giljardikten. I den senare sker det i samband med beskrivningen av giljarens "Mittel und Wege" (X, raderna 20-176).

För det femte kan man, enligt Kindermanns förslag, behandla de medel, genom vilka man undgår sådan skadlig kärlek. Detta tema behandlas av Lucidor endast i samband med lovprisandet av den giftes lycka (i inledningen till VIII och i avslutningen till X). Som avslutning bör man, säger Kindermann, tala om rätta slaget av lycka och prisa de nygifta,

> dass sie solches ergreiffen/ und sich also aller Sorg und Unruh gäntzlich entrissen haben. (682)

På detta sätt avslutas giljardikten i skriften till Gyllenstierna-Ulfsparre (X, raderna 197-208). Sist sätter man enligt Kindermann lämpligen "ein Valet" med lyckönskan om "eine glückselige Nachwelt"[683], just så som sker hos Lucidor (X, raderna 212-216). Kindermann ger ett lyriskt exempel på den inventio han beskrivit genom en bröllopsskrift av Opitz, en skrift, som dock inte har något mer gemensamt med Lucidors giljardikter än just den allmänna uppläggningen.

Överensstämmelserna mellan Kindermanns anvisningar och Lucidors giljardikter behöver inte innebära, att Lucidor följt Kindermann. De kan lika väl bero på ämnesvalets allmänt stereotypa karaktär inom genren. Beskriver man bröllopsskrifternas innehåll i så generella termer, som Kindermann använder i sitt förslag, så finns det verkligen grund för talet om enformighet, konventionalism och stereotypi i tidens bröllopsskrifter. Det är först då man studerar, hur den enskilda diktarna utformar de allmänna temata, som variationen och mångfalden blir synlig. Trots detta är det emellertid intressant att kunna konstatera, att giljarkvalstemat som sådant var så pass allmänt, att det kunde förekomma i en poetikhandbok.

Att ämnet förekommer, behöver dock inte innebära, att det var lämpligt för en bröllopsskrift till högadliga adressater. Kindermann presenterar, som ovan nämnts, sina förslag till bröllopsskrifter i tre olika, ståndsmässigt ordnade grupper. Den inventio, som liknar de båda giljardikternas, finns inte med i den första gruppen, till den högsta typen av adressater, utan i den andra. Det kan

alltså tänkas, att dikternas inventio inte överensstämde med decorum för det högsta ståndet.

Gestaltning, kommentarer

r. 1-16. "Gilliare Kwaal" (X) inleds med en personligt utformad ingress, som verkar förvånande i en högadlig bröllopsskrift som denna. Diktaren säger, att han nu återkommer för att fortsätta, där han slutade sist (i skriften till Gyllenstierna-Oxenstierna, VIII), och han ursäktar sin senfärdighet med en rad variationer på ordspråket bättre sent än aldrig.
r. 17-32 innehåller en kort resumé av dikten "Gilliare Kuaal" i skriften till Gyllenstierna-Oxenstierna.
r. 33-68. Så följer ett avsnitt om svartsjukans plågor, som bland annat innehåller de rader, som ansågs syfta på Conrad Gyllenstiernas "qverelle" med greve Douglas. Bröllopsskriftens påpekande om, att giljarens svartsjuka är så stor, "At han för Boleri förtänker Jomfruens broer" togs mycket illa upp. Lucidor utnyttjade emellertid denna anmärkning för att visa, att skriften inte handlade om brudparet. Han kan svära på, säger han, att han "aldrig wist H:r Conrad Gyllenstiernas hwssfru hafwa någon broder" - hon var nämligen enda barnet[684].
r. 69-143. Avsnittet gisslar skarpt det à la modiska komplimangsväsendet och kurtiserandet och driver med den samtida erotiska lyrikens manér - ett manér, som för övrigt Lucidor själv använder sig av i sina erotiska världsliga visor[685]. Med täta referenser till samtida ordspråk beskriver bröllopsskriften så, hur giljaren måste göra svart till vitt efter jungfruns nycker[686] och överösa henne med komplimanger, oavsett om hon har något att berömma eller ej[687]. Verbet "Gillia" översätts av Stiernhielm i hans "Vt-tydning opå några gamble och sälsynt brukade Ord effter A B C" både med "frija" och "hyckla"[688].
I detta avsnitt av skriften tyckte sig Conrad Gyllenstierna finna flera anspelningar på hustrun och sig själv. Conrad Gyllenstierna skriver i en inlaga till rätten, att han, strax efter det att brodern förlovat sig, hört några personer diskutera brudens lilla växt, samt, en stund senare, om "kinbenen som en skolladt soo, samt ållskindz läppar". Dessa ord syftade visserligen inte, som orden i Lucidors dikt, på svägerskan[689], men det finns ändå ett brottsligt samband, menar Gyllenstierna. Gyllenstierna anmärker vidare på några av de komplimanger, som Lucidor lägger i giljarens mun: "Min Stierna/ min Planet/ mit Alt måst han´na nämpna". Lucidor citerar här

- i fetstil - enligt Gyllenstierna "en ordhform, som min broder hade för maneer att kalla sin kiäreste, nembl. mitt alt mäst"[690]. Lucidor påpekar naturligtvis, att han blivit felciterad[691], men Gyllenstierna påstår då att "copisten" förvanskat innehållet i hans inlaga[692].

r. 143-176 berättar om de utensilier, som krävs för ett framgångsrikt giljande, och om de kostnader giljandet för med sig. Lucidor anför ett ordspråk, "all Gilliar´ äre rika"[693] och beskriver vilka "Gilie-Kläder" som måste anskaffas: "Hår-luwa" (peruk), "Bäwer-hatt" med fjäder, "a la mode Band/ couleur de feu, ponseau", "rynk-Skiorter", "liugar-ärmar" och annat "vthlänst Lapperi". Utfallen mot den à la modiska klädedräkten och den moderna franska smaken var många i tidens satiriska litteratur. Lucidors inblandande av utländska ord överensstämmer med handböckernas regler för dikter, som gisslade tidens olater[694]. Trots att Lucidors satir är allmängiltig och traditionellt utformad, uppfattade Conrad Gyllenstierna även detta avsnitt som en anspelning. Brodern Christoffer påpekar, att Conrad Gyllenstierna under fjorton dagars tid före bröllopet burit just "couleur de feu bandh och ponsa"[695]. Då Lucidor betygar, att han aldrig sett Gyllenstierna förrän vid rättegången, påstår man i stället, att Lucidor smädat "alle Herrars Ridderskapetz och Adelens drecht"[696].

r. 177-196 konstaterar, att giljandet ändå till sist kan visa sig vara förspilld möda - jungfrun kanske inte vill gifta sig. Så beskrivs ett par giljare och deras förtvivlan, sedan de fått korgen av en änka och av en mö. Även dessa båda beskrivningar uppfattas av Gyllenstierna som anspelningar. Fyra år tidigare hade hela Stockholm varit fullt av prat om hur Conrad Gyllenstierna fått korgen av en änka och av en mö, säger man[697].

r. 197-216 är det avsnitt av dikten, som enligt Lucidor är avsett att "åthskillia" Conrad Gyllenstiernas "giftegångh" "från alla fånars kringswäwande will-wägar": säll, trefalt säll är den, som väl har skilt sig från giljandet och fört sin båt i "önskad Hamn"[698]. Den som kommer i hamn måste ha seglat, invänder Gyllenstierna[699], men Lucidor svarar, att den som lidit skeppsbrott inte når fram till hamnen[700].

Bröllopsskriften avhandlar så äktenskapets lust och fröjd och konstaterar, att diktarens penna är för svag för detta höga ämne. Om "Giffte Frögd" bör man i stället fråga de nygifta, helst om ett år, då de som nu är två lär vara tre.

r. 217-220 är den svenska diktens avslutning. Skriften läggs ner inför kvinnornas fötter och diktaren, deras "ringsta Träll", bjuder farväl.

Dedikationen till kvinnorna sammanhänger med diktens skämtkaraktär. På liknande sätt avslutar Lucidor dikten om giljaren i skriften till Gyllenstierna-Oxenstierna (VIII), samt tre andra skämtsamma bröllopsskrifter (XVIII, XXXV och XLIX).

Till kvinnfolket riktar sig också de skämtsamma och respektlösa gåtor, som finns i en del av Lucidors bröllopsskrifter.
r. 221-238 utgörs av den franska gåtan, även den "Pour les Dames". Den är mer elegant och hövisk än Lucidors övriga dikter i genren och den föranledde inte heller några kommentarer vid rättegången.

Titelsidan, övriga formella arrangemang

Som tidigare visats, lägger Lucidor i allmänhet ner stor omsorg på titelsidornas utformning. Titelsidan till "Gilliare Kwaal" är ett undantag. Gyllenstiernornas kritik mot titeln kan ha bidragit till, att Lucidor i sin fortsatta tillfällesdiktning gick så omsorgsfullt till väga. Men inte heller titelsidorna till de skrifter, som föregår "Gilliare Kwaal", har egentligen några formella brister.
Vid rättegången anmärktes, att Lucidor underlåtit att sätta ut brudparets fullständiga titlar och de gårdar, till vilka detta skrev sig, "hwilket helt owanligit i sådant tillfälle är"[701]. Att, som Lucidor gjort, sätta "&c. &c." efter namnen, kan tillåtas till någon "potentat", men annars endast, "då bruket eller maneret sådant tillåter". Bruket är dock inte sådant i Sverige, och sker detta här, "vthtydes det icke någon till heder, vthan fast mehra till neesa och skymf"[702]. Lucidor kallar sin förkortning en "hållensk titel"[703]. Dess orsak är, enligt Lucidor och boktryckaren Wankijf, den, att det var "hast om" och att man inte visste, till vilka gårdar brudparet skrev sig[704]. Endast i en av de sju högadliga och adliga tillfällesskrifter, som föregår "Gilliare Kwaal", gravskriften över Klerck (III), frångår Lucidor bruket så till vida, som han visserligen sätter ut Klercks titel, men enbart "etc" efter namnet. I de högadliga och adliga skrifterna efter "Gilliare Kwaal" använder Lucidor ingenstans enbart "etc" med syftning på vederbörandes gårdar - det förekommer enbart som en förkortning, då vederbörande innehar ett stort antal gårdar.
Vid rättegången påtalades också titelsidans underskrift. "Continuerad" ansågs vara en allusion på Conrad. Att den var gjord med avsikt, märktes därav, menade man, att Lucidor skrivit "Continuerad" och inte "continuerat", som det borde heta, med syftning på "Kwaal"[705]. Lucidors försvar på denna punkt är, som Sandwall påpekar[706], helt korrekt, eftersom han i sina skrifter behandlar ordet "kwaal" som femininum. Lucidors fortsatta argumentering på denna punkt kan ha varit orsaken till Gyllenstiernas försök att väcka åtal mot skalden för smädligt skrivsätt i försvarsskriften: "Män öfwer-

skrifften är ey wäll Considererad hwar af kommer at thenne nye Criticus eller Philologus Conturberad och Confunderad iemwäll min oskuldh Confirmerad är"[707].

Även skaldens pseudonym ansågs innehålla en anspelning. "Lucidor" var en översättning av "Gyllenstierna" genom sina beståndsdelar "lux" (ljus, sken) och "or" (guld). "Then Olyklige" syftade på den olycka, som Lucidor lyckats försätta Conrad Gyllenstierna i genom sin paskill[708]. Lucidor påpekade, riktigt nog, att han kallat sig Lucidor i en tillfällesskrift ett helt år tidigare, och att andra poeter före honom brukat namnet[709]. Anmärkningarna mot skaldens sorgliga epitet och misstanken om, att det innehöll en undermening, kan sammanhänga med, att det ju svär mot skriftens karaktär: bröllopsskrifter behandlade ju glada ämnen. Såsom ovan visats[710], vaktar sig Lucidor i fortsättningen för sådana brott mot decorum.

Gyllenstiernas misstankar om allusioner i titeln är mindre sökta, än vad de i moderna ögon kan tyckas vara. Lucidor använder sig flerstädes av allusioner i titlar och underskrifter[711]. Harsdörffer föreslår exempelvis[712] en rad variationer på anagram och bokstavsväxling, som är betydligt mer sökta och konstruerade än Gyllenstiernas försök att få Lucidors underskrift att stämma överens med det egna namnet.

Språk och decorum

Inte heller den språkliga utformningen av "Gilliare Kwaal" uppfyllde kraven på decorum med hänsyn till adressaternas stånd. Skriftens stil var, menade man, "ett noghsampt apertum judicium et jndubitatum argumentum [ett tydligt utslag och ett otvivelaktigt argument] till hans onskofulle och malitieuse propositum"[713]. Innehåll och ordval blir föremål för mycket skarp kritik: skriften innehåller "hela wägen infinitam quandam verborum spurcitiem [låga och anstötliga ord], corrupt styl, och stinkande meningar"[714]. Lucidor påpekar, att om det kan finnas någonting i bröllopsskriften som är "turpe" (fult), så finns där dock inget "infame" (nesligt, med ond avsikt)[715]. Han ber, att "H:r Gyllenstierna wille behaga giöra åthskillnadh emellan skäm- och skemptord"[716].

Grovheterna i "Gilliare Kwaal" består exempelvis i eder, t.ex. "Siu tunnor tusen full" och "slå tusend pokker til", av anstötliga ord som t.ex. "Boleri" och "Hanerey", samt en rad burleska konkretioner som t.ex. "skållad So", "Far´en slaktar Fä". Dessa drag har "Gilliare Kwaal" gemensamt med fyra andra skämtsamma bröllopsskrifter i Lucidors produktion: den adliga skriften XVIII till Flygge-Ekehielm och de tre ofrälse skrifterna XXIX, XXXV och XLIX till Schaey, Stamm-Emmerich och Clason-Hansdotter. Såväl i adelsskriften som i två av de

ofrälse skrifterna ber diktaren emellertid om ursäkt för sin dristighet och frispråkighet och ber, att den inte ska tas illa upp. Lucidor tycks ha dragit lärdom av händelserna kring "Gilliare Kwaal".

Den vardagliga tonen i "Gilliare Kwaal" understryks av den personliga, nästan familjära ton, som diktaren använder sig av. Diktarjaget är med i skriften, kommenterar och yttrar åsikter: "HÄr kommer jagh igän", "sielff ha´er iagh´t ey försökt", "bewahr mäi Guhd ther frå" o.s.v. På liknande sätt är diktarjaget närvarande som kommentator i ytterligare fem bröllopsskrifter, samtliga i skämtsam stil: de ovannämnda XVIII, XXIX och XXXV, vilka samtliga innehåller ursäkter, samt i ytterligare två ofrälse skrifter, XXX och XXXVII, båda med ursäkter[717].

Några kommentarer om den formella sidan av bröllopsskriftens språkliga gestaltning fälldes inte vid rättegången."Gilliare Kwaal" skiljer sig också i dessa avseenden föga från de övriga, i det föregående undersökta, bröllopsskrifterna av Lucidor.

I fråga om ordstympningar per rad ligger "Gilliare Kwaal" omkring en tiondel över genomsnittet för de undersökta bröllopsskrifterna. Ordstympningarna är av följande slag:

Elisioner vid vokalmöte, en ordstympning, som räknades som en förtjänst hos dikten snarare än som en brist, utgör 25 % av det totala antalet ordstympningar i "Gilliare Kwaal" mot c:a 9 % för de undersökta bröllopsskrifterna. Sammandragningar av verbformer, även detta ett i teorin godkänt stilgrepp, utgör 32 % i "Gilliare Kwaal" mot 42 % i övriga bröllopsskrifter. Ändelsebortfall vid samordning förekommer inte i "Gilliare Kwaal". Bortfall av slut -e vid particip, betingade av den tvåtaktiga metern, förekommer två gånger - således ungefär lika ofta som i övriga undersökta bröllopsskrifter. Bortfall av slut -t, troligen som en anpassning till uppsvenskt språkbruk, utgör nära 5 % av antalet ordstympningar i "Gilliare Kwaal". Högre värde för denna annars ganska sparsamt förekommande typ har endast en högadlig gravskrift (9%). Sammandragningar av verb + det har hög frekvens i "Gilliare Kwaal". Typen förekommer här lika många gånger som i övriga undersökta bröllopsskrifter sammanlagt. Sammandragning av verb + pronomen och av pronomen + det förekommer mycket sparsamt såväl i "Gilliare Kwaal" som i övriga undersökta bröllopsskrifter. Avstympningar av enstaka ord, som utgjorde drygt 31 % av antalet ordstympningar i bröllopsskrifterna, uppgår i "Gilliare Kwaal" till knappt 28 %.

I fråga om ordstympningarna visar alltså "Gilliare Kwaal" värden, som liknar övriga undersökta bröllopsskrifters. Eftersom skrifternas stilläge, som ovan visats, inte tycks ge något utslag i frekvensen av ordstympning-

ningar, bör likheten mellan "Gilliare Kwaal" och övriga bröllopsskrifter inte förvåna[718].

Också i fråga om språkliga konstfullheter av formell typ liknar "Gilliare Kwaal" Lucidors övriga bröllopsskrifter[719]. Antalet konstgrepp - utrop, frågor, upprepningar av ord i samma böjningsform och i olika böjningsformer, synonyma ordpar, anaforer, oxymora, sammansatta epitet, paradoxer, antiteser, hopningar, sentens- och ordspråksformuleringar - per diktrad i "Gilliare Kwaal" är 0,43. Medelvärdet för de undersökta bröllopsskrifterna är 0,22. Bröllopsskrifternas alexandrinpartier, med vilka den långa alexandrindikten i "Gilliare Kwaal" bör jämföras, har medelvärdet 0,31. Det är egendomligt att konstatera, att den låga och skämtsamma tonen i "Gilliare Kwaal" inte har motverkat antalet formella konstfullheter. "Gilliare Kwaal" ligger, inte mycket, men dock över, övriga undersökta bröllopsskrifter.

I samband med undersökningen av språkliga konstfullheter och decorum konstaterades, att socialt decorum inte tycktes reglera frekvensen av konstfullheter i skriften. Denna stod i stället i samband med skriftens genre och versradernas längd. Också "Gilliare Kwaal" passar in i denna bild.

Tradition och tendens

Ämnet giljarens kval tas i Lucidors bröllopsskrift till utgångspunkt för en satir mot det à la modiska väsendet, förkonstlingen och de främmande sederna. Denna, med Vogts term antihöviska[720], kritik har gamla anor i litteraturen. Redan Horatius jämförde stadslivets bekymmer med lantlivets behag och enkelhet[721]. Temat om stads- och hovlivets fördärv fördes via de senlatinska författarna, t.ex. Aeneas Silvius[722], vidare in i den spanska renässansdikten, till exempelvis Guevara och Quevedo[723]. Temat finns med i humanismens litteratur, det är rikt representerat i religiösa skrifter och varieras i oändlighet i 1500-talets och 1600-talets uppbyggelse- och ordspråkssamlingar. Typisk för denna antihöviska hållning är Meyfarts definition av hovet i Melleficium oratorium[724]: "Nihil aliud est aula quam pulcra turpitudo, libertas minime libera, servitus speciosa, ergastulum depictum & ornatum" (hovet är ingenting annat än en vacker skamlighet, en ofri frihet, en glänsande träldom, ett målat och utsmyckat fängelse)[725]. Under 1500- och 1600-talet anknöt den antihöviska kritiken alltmer till spirande nationalistiska och ståndskritiska tendenser[726]. Den blev kritisk och satirisk[727] och koncentrerade sig på olika drag i det samtida hov- och högreståndslevernet: de onationella sederna i kläder, uppträdande och språk, förställningen och förkonstlingen, idealens förvekligande. Det nationella draget understryks därav, att de antihöviska diktarna gärna ställde samman forna tiders äkttyska eller götiska

hjälteliv med samtidens välska vekhet. Hos diktare och poetikförfattare sammankopplades den antihöviska kritiken inte sällan med ett nationellt och puristiskt språkprogram: modersmålet skulle förbättras genom en utrensning av den utländska trasgrannlåten och ett återuppväckande av de lödiga, nationella orden. Svenska exempel på verk med sådan tendens är t.ex. Skogekär Bergbos Thet swenska språketz klagemål och Stiernhielms Gambla swea- och götha måles fatebvr.

Den antihöviska kritiken upplevde en blomstringstid i Tyskland under 1600-talet. Kända tyska diktare i genren var Lauremberg, Moscherosch[728] och Schupp - den sistnämnde nämns av Lucidor vid rättegången som författare till en traktat om en Lucidor[729]. Den svenska antihöviska diktningen var troligen i hög grad en reflex av den tyska[730]. Liksom den tyska riktade sig den svenska kritiken framför allt mot de dominerande franska inflytandet. Viktiga temata var den franska, à la modiska klädstilen, umgängesstilen och komplimangsväsendet. Stiernhielms Flättja, "klädd opå Fransk" och "ala-mode"[731], är ett av många exempel på denna kritik.

Också Lucidors giljare har franska manér. När han hoverar sig kallas det att "courtisera"; han ber jungfrun om "grace", han söker "faveur" och brukar "Complementer". Liksom Flättja är han klädd på franska, i "a la mode Band/ couleur de feu, ponseau", i allongeperuk, "rynk-Skiorter", "liugar-ärmar", "Bäwer-hatt" och annat "vthlänst Lapperi". Raljeriet med det utländska hade i allmänhet sin udd riktad mot de högre ståndеn, främst adeln, eftersom det var dessa grupper, som anammat de franska sederna. Att Lucidors giljare ganska väl stämde med den samtida svenska adelns mönster, visas därav, att det vid rättegången hävdas, att Lucidor i sin skrift "pasquillerat" på "Ridderskapetz och Adelens drecht"[732].

Ämnet för Lucidors bröllopsskrift var alltså olämpligt i förhållande till adressaternas stånd inte bara därför att det var lågt. Den antifranska och ståndskritiska tendens, som det uttryckte, borde rimligen också bidra till att göra ämnet mindre lämpligt för en bröllopsskrift till högadliga adressater.

Det finns emellertid vissa drag i den politiska situationen i landet vid tiden för Lucidors bröllopsskrifter till bröderna Gyllenstierna, som åtminstone hypotetiskt skulle kunna förklara Lucidors val av ämne. Adressaten till VIII, "BRUDH-FAKLA", Christoffer Gyllenstierna, tillhörde, tillsammans med en rad andra högadliga ungdomar, bland andra brodern Gustaf, kretsen av den unge Karl XI:s uppvaktande kavaljerer. Till denna krets, som kallades "fyrkanten" efter ett av de gemak, i vilka de brukade träffa kungen, hörde också en lågadlig sekreterargrupp, i vilken ingick Erik Lindschöld[733].

Kotteriet sågs "med oblida ögon av den högadliga förmyndarregeringen", säger Grauers[734]. Motviljan berodde dels på, att man ansåg att gruppen vände kungens håg från studierna, dels på att man misstänkte otillbörlig politisk påverkan. I de så kallade Bondeska anekdoterna[735], som är en historisk skildring och tillika en politisk pamflett, riktad mot den senare så mäktige kungagunstlingen Johan Gyllenstierna[736], ställs "fyrkanten" i skarp motsatsställning till regeringen. Samma bedömning finns i en annan pamflett, även den mot Johan Gyllenstierna, den på franska avfattade, anonyma Anecdotes de Suede[737]. Gruppen bestod av en samling unga män, vilkas syfte var att "luy [kungen] inspirer de la haine pour les Senateurs, & de les luy rendre suspects"[738]. Senare politiska ställningstaganden av medlemmar i gruppen visar, att pamfletternas bedömning har visst fog för sig. Personer ur "fyrkanten" tog ställning mot den högadliga förmyndarregeringen i rangstriderna, i striden om kungaförsäkran och i bevillningsfrågan[739]. 1671 var några ur gruppen - Mårten Reutercrantz (en släkting fick år 1673 bröllopsskriften LII), Kristoffer Güntersberg och Gustaf Gyllenstierna - nära att råka illa ut, sedan de uppgavs ha sagt, att rådet av kärlek till makten inte ville släppa kungen till regementet, men att man, om det visade sig nödvändigt, måste genomföra hans trontillträde med våld[740].

Vid tiden för Lucidors båda giljarkvalsdikter hade regeringen och dess ledare, rikskanslern Magnus Gabriel de la Gardie, en stark opposition inom rådet emot sig. Inrikespolitiskt motsatte sig oppositionen kanslerns finanspolitik[741], utrikespolitiskt ville den bryta kanslerns franska orientering och anknyta till Frankrikes fiender, England och Holland[742]. Regeringen fruktade, enligt Åberg[743], samarbete mellan rådsoppositionen och "de karriärsugna ungdomarna vid hovet och genom dem med kungen själv."

I början av 1668 tog det antifranska partiet makten och i början av maj slöts den så kallade trippelalliansen mellan Sverige, England och Holland[744]. Striderna mellan kanslern och rådsoppositionen fortsatte under de följande åren, och från hösten 1669 höll sig rikskanslern under långa tider borta från rådet[745].

Vid Karl XI:s "födelsedag den fämptonde", d.v.s. kungens fjortonårsdag, den 24 november 1669, tre månader efter den första giljardikten i bröllopsskriften till Christoffer Gyllenstierna och bara en vecka efter "Gilliare Kwaal" till Conrad Gyllenstierna, uppfördes Lindschölds balett "Den stoora genius" vid hovet[746]. Också i denna balett finns inslag av antihövisk kritik med antifransk tendens. I andra "Öpningens" tredje inträde presenteras sex basker, vilka "hållas före at vara the Gambla Göthars afföda och effterkommande". De går till angrepp mot sina grannar fransmännen, "förvijtandes the frantzöske snuushanarne sin klem- och keel-achtighet"[747]. Åberg ställer samman tendensen i detta inträde

i baletten med det maktspel, som rådde mellan "fyrkanten" och rådsaristokratin om inflytandet över den unge kungen[748]. Trots inträdets skämtsamma karaktär verkar en politisk läsning inte orimlig. Baskernas härstamning från göterna och deras erkännsamma ord om dessas redlighet anknyter till den götiska romantiken. Baskerna har således en svensk-nationell bakgrund. Deras grannar och fiender fransmännen utmålas negativt: de är "meesar i felt" och deras "pudrada håår", "krusade låckar", "nya modo på alt", "kostbara kyndige kläder", "konstiga skick", "qvinliga later", "tijdfördriff och ofruchtbara lefnad" sägs inte främja deras ära i världen[749].

Lindschöld var, liksom Christoffer Gyllenstierna, medlem av "fyrkanten". Den politiska samhörigheten mellan balettens författare och den av Lucidor besjungne brudgummen och sambandet mellan ett tema i baletten och ett tema i bröllopsskriften tyder på, att tendensen i "Gilliare Kuaal" trots allt kunde ha förutsättningar att vinna behag. Lucidor kan alltså ha tagit med sin giljardikt i skriften till Gyllenstierna-Oxenstierna (VIII) i syftet att söka falla adressaterna i smaken. Att Lucidor intresserade sig för att göra sin bröllopsskrift angenäm, framgår av en upplysning i rättegångshandlingarna. Lucidor berättar, att han visat sin bröllopsskrift "Brudh-Fakla" för "profess: Gartman"[750], vilken dock sagt "sigh intet weetha om samma skrifft skulle blifwa angenäm"[751].

Då den första bröllopsskriften, som innehöll en dikt om giljarens kval, bröllopsskriften till Christoffer Gyllenstierna (VIII), togs nådigt upp och honorerades, kan Lucidor ha dragit slutsatsen, att det var fritt fram för en vidareutveckling av ämnet i bröllopsskriften till brodern Conrad. Det kan tänkas, att den antifranska kritiken i "Gilliare Kwaal" inte i och för sig misshagade Conrad Gyllenstierna. Bortsett från den ovannämnda anmärkningen, att dräktbeskrivningen i skriften är en satir mot adelns dräkt, finns inga invändningar i rättegångshandlingarna, som gäller den antifranska satiren i dikten.

Brotten mot decorum

Brotten mot decorum i Lucidors "Gilliare Kwaal" gäller inte alls den inbördes överensstämmelsen mellan diktens ämne, stil och språk. Denna överensstämmelse är tvärtom mycket god och visar på Lucidors kunskap om reglerna för diktningen. Överensstämmelsen mellan ämne, stil och språk visar sig tydligt i "Gilliare Kwaal"s avslutningsrader. Då de höga adressaterna här själva kommer på tal och således ersätter giljaren som diktens ämne, lyfts den låga stilen i dikten i enlighet med decorum

upp på en högre nivå.

Hade Lucidors "Gilliare Kwaal" varit en vanlig dikt och inte en tillfällesdikt till högadliga adressater, hade det alltså knappast funnits anledning att tala om brott mot decorum. Det är först då dikten appliceras på det högadliga brudparet, som brotten mot decorum uppstår. Adressaternas höga stånd och vikten av deras förening med varandra får inte den plats i Lucidors bröllopsskrift, som dessa faktorer med hänsyn till decorum kunde göra anspråk på. Med sin skrift har Lucidor således, enligt Gyllenstierna, förbrutit sig mot de normer, som gäller för bröllopsskrifter i allmänhet, att deras syfte ska vara "att gratulera contrahenterne, dhem och dheras familier till beröm och heder anstälte"[752]. Den som lärt sig skilja mellan hedersamheter och skamligheter, bör inse, att man inte vid bröllop ska dra fram sådant, som "wanheder, neesa och skam förorsakar"[753]. Lucidor är en utbildad och välförfaren man och han kan därför inte rimligen ursäkta sig genom att säga, att han inte känner till, vad som krävs av en bröllopsskrift[754]. Det "synes wäll", menar Gyllenstierna[755], att "i det studij genere ähr han nog öfwat".

Med tanke på de regler, som gällde för bröllopsskrifter och för tillfällesdiktning i allmänhet, måste man nog ge kärandesidan formellt rätt i dess invändningar mot "Gilliare Kwaal". Huvuddelen av bröllopsskriften upptas av en skämtdikt. Därtill kommer en gåta, som visserligen är någorlunda hövisk i tonen, men som inte heller den förmår att ge någon höghet åt skriften. Adressater och skrift motsvarade verkligen inte varandra.

Den högra grad av överensstämmelse mellan adressaternas ställning och tillfällesskrifternas utformning, som finns i Lucidors övriga produktion av tillfällesskrifter, kan delvis bero på de lärdomar, som diktaren drog ur händelserna kring "Gilliare Kwaal". Men också i skrifterna före "Gilliare Kwaal" är överensstämmelsen mellan adressaternas stånd och skriftens utformning god. På detta ger bröllopsskriften till Gyllenstierna-Oxenstierna (VIII) ett gott exempel. Låg stil och lågt ämne kännetecknar visserligen den svenska dikten "Gilliare Kuaal". Denna dikt är emellertid bara en mindre del av ett i övrigt högt och höviskt helt, som består av fem dikter på olika språk och metra. Dikten om giljaren anknyts inte alls - utom genom den ram, vari den ingår - till brudparet. Stark anknytning till adressaterna och deras förhållanden har däremot de fyra övriga, högre dikterna i skriften. Tre av dem är uppbyggda genom namnallusioner, den fjärde läggs i brudgummens mun. Fyra femtedelar av bröllopsskriften till Gyllenstierna-Oxenstierna är hög och hövisk och handlar om det höga brudparet.

I bröllopsskriften "Gilliare Kwaal" däremot är det bara själva avslutningen av giljardikten, omkring tjugo rader av tvåhundra, som handlar om bröllopet och

brudparet. Genom denna låga grad av anknytning till bröllopet och adressaterna själva skiljer sig "Gilliare Kwaal" såväl från "BRUDH-FAKLA" till Gyllenstierna-Oxenstierna som från Lucidors tillfällesskrifter i allmänhet. Det är troligen just i denna bristande anknytning till adressaterna, som man kan finna grunden till åtalet mot Lucidors bröllopsskrift. Man väntade sig, att en bröllopsskrift, åtminstone till allra största delen, skulle handla om adressaterna själva och deras förehavanden. De partier av skriften, som handlade om adressaterna, skulle ha ett innehåll, som motsvarade dessas ställning. Men Lucidors bröllopsskrift handlar inte, utom just i avslutningen, om adressaterna och bröllopet. I avslutningen blir också stilen, i enlighet med reglerna, högre, anpassad efter adressaternas stånd. Man ville inte eller kunde inte inse, att Lucidors "Gilliare Kwaal" avvek från det normala mönstret genom att endast till en mycket liten del handla om adressaterna. Man läste, som man brukade, in en adressatanknytning i bröllopsskriften, en anknytning, som inte fanns i Lucidors allmänna betraktelse om giljaren och hans problem. Man hittade allusioner där inga allusioner fanns. Man tog giljaren för brudgummen och giljarens tillbedda för bruden. Den anknytning mellan skrift och adressater man på detta sätt fick fram, var allt annat än smickrande för adressaterna. Den enda förklaring man kunde finna, var att skriften måste vara en smädeskrift. Eftersom Lucidor själv var obekant med adressaterna och därför inte kunde ha någon anledning att angripa dem, måste han vara hyrd av någon annan och alltså "bestucken".

Denna hypotes om det tänkta reaktionsmönstret bakom åtalet mot "Gilliare Kwaal" utgår från de konventioner, som gällde för bröllopsdiktningen i allmänhet. Mot bakgrund av poetikernas regler och principen om decorum förefaller den både rimlig och uttömmande. Man behöver inte, som Sandwall gör[756], söka efter förklaringar i antaganden om Conrad Gyllenstiernas personlighet; hävda, att han var son till Pintorpafrun[757] eller återge Anecdotes de Suedes omdöme om honom: "un chetif personage, & si stupide"[758]. Gyllenstiernas reaktion framstår fullt normal. Enligt rättegångshandlingarna var ju inte heller, som ovan anförts[759], Gyllenstierna ensam om att uppfatta Lucidors bröllopsskrift som en smädeskrift.

Trots att man hypotetiskt kan förklara en tendens i Lucidors bröllopsskrift, den antifranska och antihöviska kritiken och trots att man, mot bakgrund av reglerna, kan förstå åtalet mot skriften, så erbjuder Gilliare Kwaal fortfarande många olösta problem. Mot bakgrund av Lucidors kunskaper om reglerna och eljest så väl iakttagna principen om decorum, är det egendomligt, att han lät en dikt som "Gilliare Kwaal" vara enda inslaget i en högadlig bröllopsskrift. Om Lucidor byggt ut sin skrift med ytterligare

några dikter, på olika metra och språk, i högre stil och med ämnen, som anknöt till adressaterna och deras förhållanden, så hade "Gilliare Kwaal" troligen sluppit åtal. Att detta inte skedde, kan ha berott på Lucidors relativa nybörjarskap inom genren. Men "Gilliare Kwaal" föregås av tillfällesskrifter, där adressatanknytningen är väl tillgodosedd. Mera trolig är en förklaring, som tar hänsyn till, att det var "hast om", då bröllopsskriften färdigställdes. Enligt rättegångshandlingarna hade Lucidor börjat med skriften någon vecka innan bröllopet skulle stå. Men eftersom han inte fick någon kontakt med skriftens tilltänkte avlämnare, studenten Prillwitz, slog han skrivandet ur hågen. Den tisdag, som Lucidor trodde var bröllopsdagen, mötte han emellertid Conrad Gyllenstiernas kammartjänare och fick av honom veta, att bröllopet inte skulle äga rum förrän på torsdag. På onsdagskvällen var Lucidor färdig med sin skrift och lämnade den till tryckeriet. Klockan sju på torsdagskvällen var skriften tryckt och kunde levereras i bröllopsgården[760]. Med hänsyn till brådskan blir Lucidors underlåtenhet att i tillräcklig grad anpassa skriften efter adressaterna fullt förståelig. Brådskan förklarar också, varför "Gilliare Kwaal", i sitt förhållande till principen om decorum, så tydligt skiljer sig från Lucidors övriga, troligen under lugnare förhållanden skrivna, tillfällesskrifter. "Gilliare Kwaal" är inte någon typisk bröllopsskrift av Lucidor. Brotten mot decorum, som finns i skriften, sammanhänger med, att poeten inte tillräckligt observerat den sociala sidan av principen om decorum. Men detta är en olycklig tillfällighet, en engångsföreteelse, och inte något typiskt för Lucidors tillfällesskrifter.

SAMMANFATTNING

Schlüsse also/ dass der Inhalt und die Verfassung
in gleichständigern Ebenmass kunstschicklich
vorzubilden/ wann desselben Meister den
Ehren-Namen eines Poeten behaubten will.

Principen om decorum, övertagen från den retoriska teorin av renässanspoetiken och av de poetiska teoretikerna på 1600-talet, spelar en avgörande roll för utformningen av Lucidors tillfällesskrifter.
Principen om decorum ligger till grund för stillärans föreskrifter om överensstämmelse mellan sorgligt ämne och hög stil, glatt ämne och lägre stil. Den bestämmer därigenom skillnaderna i stilläge mellan Lucidors gravskrifter och bröllopsskrifter.
Principen om decorum är också utgångspunkt för det, som i det föregående kallats socialt decorum: den överensstämmelse, som man i Lucidors tillfällesskrifter kan iaktta mellan skriftens utförande och adressaternas stånd, kön, ålder och övriga villkor. De uppräknade personfaktorerna påverkar tillfällesskriftens utformning på flera sätt.
Då det gäller tillfällesskriftens inventio påverkar personfaktorerna utförandet på framför allt två sätt. Dels styr de valet av loci i skriften. Män prisas således för sina gärningar, kvinnor för sina dygder och sitt utseende. Dels och framför allt avgör de vilket innehåll, som diktaren återfinner under de olika loci: vilka bilder och tankar som väljs för skriften, vilka jämförelser mellan de besjungne och olika företeelser, som görs, vilka ideal som förespråkas i skriften.
Personfaktorerna påverkar skriftens dispositio framför allt då det gäller de olika inslagens storlek och förhållande till varandra. Detta visades tydligast i analyserna av Lucidors gravskrifter, där personens ålder och kön gav utslag i förhållandet mellan de tre huvudmomenten laus, luctus och consolatio.
Personfaktorerna påverkar slutligen också den sida av skriftens elocutio, som gäller yttre formella arrangemang som titelsidornas utformning, antalet olika språk och antalet olika metra i skriften.
Vad gäller övriga formella faktorer inom elocutio, frekvensen av olika språkliga konstfullheter i skriften, möjligen också valet av versmått i skriften, tycks personfaktorerna och därmed också socialt decorum inte ha någon större betydelse. Avgörande för antalet språkliga konstfullheter i skrifterna är dels skriftens genre (gravskrift eller bröllopsskrift), dels versmåttet i den mån detta påverkar diktradernas längd. Gravskrifterna har således en högre frekvens av språkliga konstfullheter än bröllopsskrifterna, skrifternas alexandrinpartier flera språkliga konstfullheter än de strofiska partierna. Skrifter till adressater av högre stånd har däremot inte fler konstfullheter och - åtminstone vad gäller gravskrifterna, som

jag undersökt - inte annorlunda konstfullheter än skrifter till adressater av lägre stånd. Den påverkan från principen om decorum, som man kan konstatera vad gäller de språkliga konstfullheternas frekvens, går alltså via stilläran och tillfällesskriftens genre och åskådliggör kopplingen mellan högre stil och sorgligt ämne (som i gravskrifterna) och lägre stil och glatt ämne (som i bröllopsskrifterna).

Principen om decorum påverkar således, enligt vad min undersökning givit vid handen, utformningen av Lucidors tillfällesskrifter i huvudsak enligt följande modell:

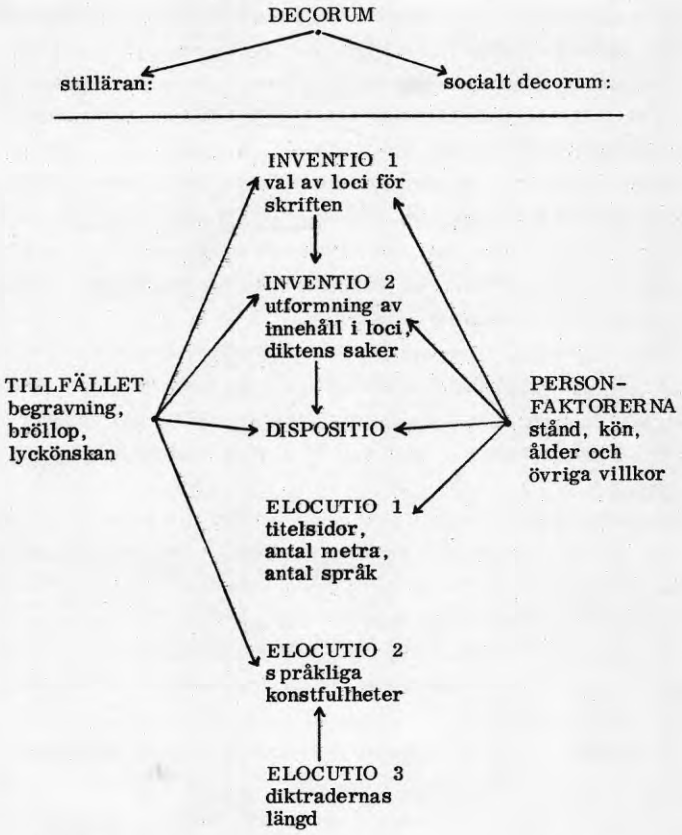

Den ovan skisserade modellen för påverkan från principen om decorum syns gälla för Lucidors tillfällesskrifter generellt sett. Den åtalade bröllopsskriften

"Gilliare Kwaal" avviker dock från modellen. I "Gilliare Kwaal" förekommer inga brott mot decorum vad gäller den sida av modellen, som vetter åt stilläran. Brotten mot decorum gäller socialt decorum. Personfaktorerna har i denna bröllopsskrift inte fått spela den roll, som tillkom dem enligt decorum.

Undersökningen av Lucidors tillfällesskrifter har tydligt visat, att Lucidor, i motsats till vad man tidigare antagit, vid författandet av sina tillfällesskrifter har visat stor observans mot "reglerna". Uppgifterna om, att Lucidor skrev ner "dett han först concipierade", att hans diktning kännetecknas av "impatientia", beroende på att "dett war honom ledt att tänckia efter"[761], som i Lagerlöfs efterföljd och med stöd av den store smakdomarens auktoritet har upprepats av den långa raden av Lucidorbedömare, blir föga trovärdiga. Mot bakgrund av den gjorda undersökningen tycks omdömen av motsatt slag, som omsorg, observans och genomarbetning, som lämpligare karakteristika då det gäller att uttala sig om utförandet hos Lucidors tillfällesskrifter.

Den modell för påverkan från principen om decorum, som ovan skisserats, gäller möjligen inte bara för Lucidors tillfällesdiktning utan också för tillfällesdiktningen under 1600-talet i allmänhet. Om så är fallet, återstår dock att visa.

EXKURS

Lucidors tillfällesdiktning och Samuel Columbus´

Undersökningen av Lucidors tillfällesskrifter väckte en fråga, som inte här kan besvaras: hur förhåller sig övrig tillfällesdiktning från 1600-talet till den, för Lucidors tillfällesskrifter så viktiga, principen om decorum? En rimlig hypotes syns mig vara den, att ju mera lärd, ju mera insatt i den poetiska konsten och dess tillbehör som en diktare var, desto mera anknyter hans diktning till poetikens regler och principen om decorum. Men för att bekräfta eller falsifiera denna hypotes krävs undersökningar av mycket omfattande slag, undersökningar som tar hänsyn till hela materialet av tillfällesdiktning från tiden.

Denna exkurs syftar därför inte huvudsakligen till en vidgad belysning av principen om decorum. Den anknyter dock till denna, liksom till den ovan diskuterade traditionella bilden av Lucidors diktning.

Samuel Columbus (1642-1679) har i traditionen ofta uppfattats som Lucidors motpol. Uppfattningen syns ha sin grund dels i den av Columbus själv meddelade anekdoten om Lucidor-Diogenes i Mål-roo eller roo-mål, där de båda diktarna presenteras som varandras motsatser, dels i Petrus Lagerlöfs omdömen om de båda diktarnas produktion. Om Lucidor säger Lagerlöf dels, att han var ett stort ingenium och särdeles fallen till poesin, dels att hans diktning har konstnärliga brister. Lagerlöf klandrar Lucidors "impatientia", "Afstympningen på orden" i hans diktning samt den stilistiska ojämnheten[762]. Lagerlöfs omdöme om Columbus är kortfattat och entydigt berömmande. Han säger[763]:

> Columbus är beröm värd både för renheten som ock genium Otyli [!] Poetici, eij heller har jag funnit någon, som har acktat aequalitatem Stili bättre än han.

Omdömet om Columbus hänför sig troligen inte, i lika hög grad som omdömet om Lucidor, till tillfällesdiktningen. Lucidor har, utöver tillfällesskrifterna, endast Catsöversättningen och de nitton världsliga och de åtta andliga visorna. Columbus har däremot, vid sidan av tillfällesdiktningen, en omfattande produktion på prosa och poesi. Av de poetiska arbetena kan t.ex. nämnas Den bibliske verlden, Rådrijk och balettexterna.

Mot bakgrund av det traditionella motsatsförhållandet och Lagerlöfs omdömen kan det alltså vara befogat att jämföra Lucidors och Columbus´ tillfällesdiktning och att undersöka i vad mån tillfällesskrifterna liknar eller skiljer sig från varandra.

Att jag valt att göra denna jämförelse i en exkurs beror dels på, att den ligger utanför ämnet för min undersökning, dels på, att jag för Columbus' tillfällesdiktning har utgått . i från ett mindre tillförlitligt källmaterial, Petrus Hansellis Samlade vitterhetsarbeten af Samuel Columbus, 1856 [764].
Columbus har skrivit inalles tjugosex, av Hanselli meddelade och till bestämda adressater knutna tillfällesskrifter. Skrifterna har tillkommit under ungefär samma tidsperiod som Lucidors, åren 1667-1679. Lucidors skrifter härstammar från åren 1668-1674. [765]
Columbus skrifter fördelar sig enligt följande i fråga om stånd och skrifttyp:

	Högadel	Adel	Präster	Ofrälse	Summa
Gravskrifter	1	4	-	3	8
Bröllops-skrifter	-	1	1	8	10
Lyckönskningar	4	-	-	4	8
Summa	5	5	1	15	26

Om adressaterna kan följande nämnas. Lucidor och Columbus har vardera en tillfällesskrift till samma adressater och tillfälle, till begravningen av Ebba Brahe och Ludwig Pontus de la Gardie 1674. En av de besjungna brudarna, Sigri Ekehielm, är gemensam. Lucidor skrev två skrifter till hennes bröllop med Crispin Flygge. Columbus besjöng hennes bröllop med Marcus Cronström.
Fyra av Columbus' adressater har biografiska anknytningar till Lucidors.
En bröllopsskrift är riktad till Niklas Keder och Karin Hansdotter Törner. Keder redigerade Lucidors översättning av Cats' dikt Ett samtaal emillan Anna och Phillis om een möös plikt inför tryckningen i Helicons Blomster [766]. Hans brud är möjligen en släkting till rådman Törner. Två av Columbus ' gravskrifter gäller Mårten och Elisabeth Blixencron. Deras släkting Anna Blixenkrona fick en gravskrift av Lucidor. Columbus' har skrivit gravskrifter över Lucidors fadder, Maria Grooth,och över rådmannen Albrecht Funck, vilka båda förekommer i bekantskapskretsarna.
För den innehållsliga jämförelsen mellan Lucidors och Columbus' tillfällesskrifter har jag lagt huvudvikten vid de inslag på svenska och övriga moderna språk, som förekommer i Columbus' grav- och bröllopsskrifter.
I samtliga åtta gravskrifter av Columbus finns svenska dikter. Den högadliga skriften är helt avfattad på svenska, liksom tre av de fyra adliga. En adlig skrift innehåller dikter på latin och svenska. De ofrälse gravskrifterna är helt avfattade på svenska.
Columbus' gravskrifter innehåller, liksom Lucidors, i olika proportioner laus, luctus och consolatio. Liksom hos Lucidor finns det ofta ett tema i dikterna, en

meditation över världens förgänglighet och människosjälens odödlighet. Hos Lucidor får dessa meditationer, som visats, tydliga inslag av världsförakt: världen är fåfänglig och förgänglig, bäst är att vara död. Columbus´ uppfattning om världens väsende är densamma som Lucidors - världen är obeständig. Det rätta förhållningssättet består dock inte, enligt Columbus, i att förakta världen. Den vise hemfaller varken åt världsförakt eller världsdyrkan. Han vet att begagna så mycket av det världsliga, som välbefinnandet kräver. Men han nöjer sig med litet och kan därför bevara sitt oberoende och sitt livsmod i lyckans växlingar. Den bild av den stoiske vise, som målas upp i Columbus´ gravskrifter, överensstämmer med den bild av Stiernhielm, som Columbus ger i Mål-roo och roo-mål. Samma bild av Stiernhielm finns f.ö. också i gravskriften över honom 1674[767]. En liknande tankegång finns i gravskriften över Funck 1670 [768], över Ebba Brahe och Ludwig Pontus de la Gardie 1674[769] och i gravskriften över Anna Lillieqvist och Gustaf Hiärne 1679[770]. Om vikten av att bevara livsmodet och vara nöjd med litet skriver Lucidor i två av sina världsliga visor[771]. Men i hans gravskrifter har denna tanke ingen plats. Att det här kan vara fråga om en personligt grundad hållning hos Columbus är ett antagande, som styrks dels därav, att temat så ofta förekommer i hans diktning, dels av att det på flera ställen uttryckligen sägs vara diktarjagets egen åsikt.

Gravskriften över Brahe-de la Gardie[772], Columbus´ enda högadliga gravskrift, är i enlighet med principen om decorum såväl till format som till innehåll den mest omfattande. Skriften inleds av en strofisk dikt, som presenterar alla världens yrken och stånd och den möda och det elände, som är förknippade med vart och ett av dessa. Strax innan diktaren ska avsluta med, att det bästa är att aldrig vara född, det näst bästa att dö strax efter födseln, hejdar han sig och ger i en lång oration på prosa ännu en genomgång av världens sorg och elände, i relation till livsåldrarna, sinnesförmögenheterna och människans inre och yttre gåvor. Men på nytt värjer han sig för den slutsats, som han tidigare avstått från att dra. Man ska inte bara se till det onda i världen utan också till det goda, fortsätter orationen. Så prisas människans skapnad, naturens skönhet och det gudomliga, och orationen går över i en predikan om den vises rätta förhållande till världen. Talet avslutas med en lovprisning av de avlidna. Grevinnan tillerkänns alla de dygder, som lämpar sig till hennes stånd och ställning. Den döde unge greven sägs, liksom hos Lucidor den högadlige gossen Axel Gyllenstierna, ha varit full av visdom redan i spädaste barnaår.

Den första av de fyra adliga gravskrifterna, över Mårten Pederson Blixencron 1667[773], har från början utgjort avslutningen till likpredikan över densamme[774]. Den är utformad som ett ode. Strofen, på parrimmade, fyra-

radiga alexandrinstrofer, behandlar det världsligas förgänglighet, antistrofen, på samma meter, själens odödlighet. Epoden, på kortare, trokeisk meter, talar om den dödes saliga tillstånd. Ännu en gravskrift till samma tillfälle, över Mårten Blixencron och dottern Elisabeth Blixencron, innehåller dels en latinsk distikondikt över var och en av de båda avlidna[775], dels en på svenska avfattad hexameterdikt över Elisabeth Blixencron[776]. Den tydliga Herculesallusionen i hexameterdiktens inledning tycks suggerera, att den döda varit en kvinnlig motsvarighet till det manliga adelsidealet, Herkules. Dikten inleds med laus, som enligt decorum håller fram de för ståndet lämpliga kvinnliga dygderna. Därefter följer en lovprisande klagan, som läggs i "Nådegudinnornas" mun. Columbus ger alltså här, liksom så ofta Lucidor, sin dikt större höghet och sorgen större betydelse genom att låta gudomliga väsen uttrycka sorgen över den döda.

Den tredje av Columbus' adelsskrifter är gravskriften över Stiernhielm 1674[777]. Den inleds av en prosaoration på svenska, som innehåller Herculescitat, lovprisning av den döde och utläggning av den dygdefilosofi, som den döde gett ett så gott exempel på. Med ytterligare ett Stiernhielmscitat understryks, att minnet ska leva beständigt. Gravskriften avslutas med en svensk inskriftsdikt, som summerar orationens laus och som avslutas med en översättning av Stiernhielms yttrande "Vixit, dum vixit, laetus" - så länge han levde, så levde han glad[778].

Den fjärde och sista av de adliga gravskrifterna är en strofisk dikt över Anna Lillieqvist och hennes lille son Gustaf Hiärne 1679[779]. Även denna dikt behandlar livets obeständighet och den rätta livshållningen. Varje människas liv beskriver en cirkel. När den är fylld, måste man dö. Den dödas make bör ge sig till freds. Sorgen är ett fängelse, men det fria modet ger den bedrövade lust.

Den första av de tre ofrälse skrifterna, över Lucidors fadder Maria Grooth 1669[780], innehåller endast en inskriftsdikt, en "talande gravsten". Den döda ber den förbivandrande att betänka sin död och leva ett rätt liv.

Skriften över Albrecht Funck 1670[781] inleds med en prosaoration, där människans strävan liknas vid barnens lek, där den stoiska livshållningen prisas och där den dödes dygd beröms. Skriften avslutas med en dikt som återger "Den Dödas Persons Taal". Den döde prisar här sitt saliga tillstånd och tar farväl av de efterlevande.

Den tredje ofrälse gravskriften, över Keders första maka Lucretia Petters 1670[782], innehåller två dikter. Den ena är en dikt på strofiska alexandriner, där livet beskrivs som en sjöfärd och där den prisas säll, som når den trygga hamnen. Skriften avslutas med två alexandrinstrofer, som innehåller den dödas tal, en förmaning till de efterlevande.

Columbus´ gravskrifter innehåller alltså, i högre grad än Lucidors, ett återkommande tema, som kan vara uttryck för en personlig hållning. Men liksom Lucidors gravskrifter präglas Columbus´ av den sociala skiktning, som innehålls i principen om decorum. Innehållet i den högadliga gravskriften har således en vidare ram och spänner över ett större fält än innehållet i övriga gravskrifter. Omfattande laus finns såväl i denna skrift som i två av de fyra adliga gravskrifterna[783]. Också skriften över den ofrälse Albrecht Funck innehåller laus, men av mer begränsad omfattning. I de båda skrifterna över ofrälse kvinnor begränsar sig berömmet till att gälla deras nu saliga tillstånd. - En formell likhet mellan de tre ofrälse skrifterna, som möjligen kan stå i samband med decorum, är att alla tre innehåller tal av den avlidna. Detta förekommer inte i övriga gravskrifter.

Åtta av Columbus´ inalles tio bröllopsskrifter är avfattade på moderna språk, svenska, tyska och franska. I en skrift förekommer svenska och latin och en skrift är helt avfattad på latin.

En skillnad mellan Lucidors och Columbus´ bröllopsskrifter är den, att Columbus mindre ofta än Lucidor anknyter direkt till de besjungna personerna, t.ex. genom att låta skriftens inventio bestämmas av brudgummens yrke eller av namnallusioner. Endast i en av de nio bröllopsskrifterna på moderna språk anknyter Columbus direkt till brudgummens yrke. Det sker i skriften till boktryckaren Niklas Wankijf och Maria Matras 1669[784]. Den med prosainledning försedda, svenskspråkiga skriften innehåller en strofisk dikt, som enligt anvisning kan sjungas på melodi av en känd tysk dryckesvisa. Dikten, vars skämtsamheter diktaren i inledningen ber inte ska tas illa upp, beskriver brudgummens tryckeriverksamhet på arbetet och i den äktenskapliga sängen. Verksamheten resulterar såväl i litterära verk som i verk av kött och blod. En liknande bild för den erotiska aktiviteten finns i Lucidors visa Hwad begär du Hierta lilla?[785] I skriften till prästen Martinus Blockius och Ursilia Jönsdotter 1668[786] sägs bruden vara en lön för brudgummens omsorg om sin hjord. Anknytningen till den prästerliga verksamheten är dock svag och skulle, om man inte kände till brudgummens stånd, kunna uppfattas som herdefiktion.

Namnalluderande handling finns i två av Columbus´ bröllopsskrifter. Skriften till Magnus Blix och Elisabet Hassel 1668[787] handlar om ett hasselträd, som antänds av "Blixen". Skriften till diktarens bror Johan Columbus och Margareta Scheffer 1672[788] beskriver i en svensk och en tysk strofisk dikt hur brodern nu fått en "Schäfferin" att leva herdeliv tillsammans med. Den avslutande franska dikten i bröllopsskriften anknyter i viss mån till brudgummens lärda sysselsättning - han var poesos professor i Uppsala - då den,

med utgångspunkt från kontrahenternas namn, diskuterar Aristoteles' teori om den manliga respektive kvinnliga partens bidrag till barnalstringen. Aristoteles' menade ju som bekant, att kvinnan enbart fungerade som en behållare för barnet, som alltså helt var mannens. I dikten övervägs, vad som kan bli resultatet av denna förening mellan en duva (lat. columba) och en herdinna. Skalden ansluter sig - vid detta speciella tillfälle, påpekar han - till Aristoteles' opponenter. Brudparet kommer att få en gosse, inte en fågel.

Övriga bröllopsskrifter är mycket löst eller inte alls - utom genom titlarna - anknutna till brudparen. Två skrifter handlar om ovilliga herdinnor, som av kärlekens makt tvingas till äktenskap[789]. Skrifterna ska läsas som parabler och i en av dem sägs, att herdinnans, liksom brudens, make kommer norrifrån. Två andra skrifter innehåller mytologiska fabler med ännu mer allmän gestaltning. Den ena[790] berättar fabeln om hur Tiresias blev blind och spådomsklok. I avslutningen får han spå lycka åt brudparet. Den andra, med förord på prosa försedda skriften[791], beskriver hur Cupido och Döden av misstag förväxlar sina pilar, så att Cupido orsakar död, Döden liv och kärlek. I denna, på tyska skrivna dikt finns inga anspelningar på brudparet. Slutligen finns också en allmänt hållen bröllopsskrift med undertiteln "Hustru-Prijs"[792]. Lucidor tar upp detta ämne i två av sina bröllopsskrifter, till Pehrman-Nilsdotter och till Zelin-Plinning[793].

Som visats i ovanstående genomgång anknyter Columbus i sina bröllopsskrifter i långt högre grad än Lucidor till herdediktningen. Av Columbus' tio bröllopsskrifter är fem herdedikter. Lucidor använder herdefiktion endast i en av sina tjugotvå bröllopsskrifter.

Undersökningar av decorumbetingade ståndsskillnader i Columbus' bröllopsskrifter omöjliggörs genom adressaternas fördelning.

I fråga om tillfällesskrifternas formella utförande finns både likheter och skillnader mellan Lucidor och Columbus. På titelsidorna visar båda samma noggranna iakttagande av titulaturen. Liksom hos Lucidor kallas högadliga adressater hos Columbus för "högborna", adliga för "välborna" och ofrälse för "äreborna". Borgare kallas hos Columbus, som hos Lucidor, "förnäma". Hos Columbus förekommer inte, som hos Lucidor, rikt varierade, berömmande omdömen om ceremonin. I några fall talas det om "ansenlig Lijk-process" eller "loffligit äcktenskaps Förbund". Men i de flesta av skrifterna får ceremonin inga epitet alls[794].

I fråga om språkvalet är Columbus' register mera begränsat än Lucidors, språklärarens. Tillfällesskrifterna fördelar sig på följande sätt:

	Högadel	Adel	Präster	Ofrälse	Summa
Svenska	1	3	-	9	13
Tyska	-	1	-	-	1
Svenska+tyska+franska	-	-	-	1	1
Svenska+latin	-	1	1	-	2
Latin	4	-	-	4	8
Grekiska	-	-	-	1	1
Summa	5	5	1	15	26

Några ståndstendenser kan inte iakttas beträffande fördelningen av skrifterna på moderna språk. Skrifterna på enbart klassiska språk riktar sig till två ståndsgrupper, högadliga och ofrälse personer. Adressaterna i den sistnämnda gruppen är, för de klassiska skrifterna, utan undantag lärda personer. Skrifterna i denna grupp gäller alltså antingen mycket höga eller lärda personer. Fyra av de fem klassiska skrifterna är lyckönskningar vid akademiska orationer eller dissertationer. Lucidor har inga lyckönskningar av denna typ - en skillnad som speglar de båda diktarnas olika miljöer.

I fråga om den metriska gestaltningen av tillfällesskrifterna finns tydliga skillnader mellan diktarna. Sex av Columbus' skrifter inleds med orationer eller företal på prosa. Lucidor använder sig inte alls av prosa i tillfällesskrifterna.

För versmåtten kan följande påpekas. Alexandrinen är mindre dominerande i Columbus' tillfällesdiktning än i Lucidors. Då den förekommer hos Columbus är den alltid strofiskt uppdelad, vanligen i parrimmade, fyraradiga strofer. Lucidor använder enbart stikiska alexandriner. Columbus' svenskspråkiga skrifter innehåller flera hexameterdikter, vissa av dem inte bara formellt utan också innehållsmässigt tydligt påverkade av Stiernhielms Hercules. I motsats till Columbus och Stiernhielm använder Lucidor aldrig antika metra för diktning på moderna språk. Som ovan nämnts, lär Lucidor ha varit kritisk mot detta manér hos Stiernhielm, vid denna tid bortlagt utomlands [795]. I dikterna på klassiska språk använder Columbus, liksom Lucidor, klassiska metra, främst distikon. Hos Columbus finns också dikter på den av Lucidor inte använda sapphiska strofen. Liksom Lucidors skrifter innehåller Columbus' strofiska dikter, på jambiska, trokeiska eller blandade metra. För två av dessa strofiska dikter bifogar Columbus melodihänvisning. Den av Sylwan för Lucidors del påpekade tendensen, att gravskrifterna innehåller mest trokeiska, bröllopsskrifterna mest jambiska strofer[796], återkommer inte hos Columbus. I fråga om Lucidors skrifter kunde jag inte peka på några ståndsskillnader för valet av versmått. Sådana tycks inte heller föreligga hos Columbus. Men liksom hos Lucidor finns det hos Columbus något fler strofiska dikter i gravskrifterna över kvinnliga än över manliga döda. Skillnaderna mellan könen är dock små och kan vara en tillfällighet.

På grund av de skillnader i fråga om den metriska gestaltningen som finns mellan Lucidors och Columbus' tillfällesskrifter, blir en jämförelse mellan språkliga drag i skrifternas utformning svår att göra.

För ordstympningarna har jag undersökt alexandrinversionerna i tre av Columbus' bröllopsskrifter på svenska, ett material som omfattar 200 diktrader. De undersökta raderna har ungefär samma frekvens av ordstympningar som Lucidors bröllopsskrifter, drygt 0,3 per diktrad. De båda diktarnas ordstympningar är av ungefär samma typ - något som man också skulle kunna vänta sig, eftersom, som ovan visats, Lucidors ordstympningar i huvudsak överensstämmer med de av Columbus i Ordeskötseln rekommenderade [797]. Det är intressant att kunna konstatera, att detta, av Lagerlöf hos Lucidor klandrade språkdrag, i lika stor utsträckning förekommer i Columbus' tillfällesdiktning.

Jämförelsen mellan frekvensen av språkliga konstfullheter av formell typ, frågor, utrop, upprepningar av ord i samma eller olika böjningsform, synonyma ordpar, anaforer, oxymora, paradoxer, antiteser, hopningar, sentensartade och ordspråksartade formuleringar, har gjorts utifrån samtliga alexandrinpartier i Columbus' gravskrifter och bröllopsskrifter och utifrån de strofiska partierna i Columbus' gravskrifter på moderna språk.

I de 494 undersökta alexandrinraderna i Lucidors bröllopsskrifter var frekvensen av språkliga konstfullheter per diktrad i genomsnitt 0,3. För de sammanlagt 200 alexandrinrader, som förekommer i Columbus' bröllopsskrifter, är den genomsnittliga frekvensen av språkliga konstgrepp något högre, 0,4 per diktrad. Några anmärkningsvärda skillnader finns dock inte.

I de 843 undersökta alexandrinraderna i Lucidors gravskrifter noterades genomsnittligt 0,7 konstfullheter per diktrad. I de 60 alexandrinraderna i Columbus' gravskrifter får man samma värde, 0,7 konstfullheter per diktrad.

För de strofiska partierna i Lucidors gravskrifter var antalet språkliga konstfullheter per rad knappt 0,4. I de 94 diktrader på strofisk vers (ej alexandriner) som finns i Columbus' gravskrifter, ligger genomsnittet på 0,5 konstfullheter per diktrad. Det finns alltså inte heller här några direkta skillnader mellan de båda diktarna. Liksom hos Lucidor kan man hos Columbus iaktta, att frekvensen av konstfullheter står i ett bestämt samband med diktradernas längd. Alexandrinerna har fler konstfullheter än de kortare, strofiska metra. Samma skillnader mellan gravskrifternas och bröllopsskrifternas frekvens av konstfullheter återkommer också hos båda diktarna. Den högre stilen i gravskrifterna slår för båda igenom också på det formella planet, i antalet språkliga konstfullheter.

Den jämförelse mellan antalet konstfullheter i tillfällesskrifter till adressater av olika stånd, som för Lucidors del gav det ur decorumsynpunkt något förvånande resultatet, att ståndsskillnader inte kunde påvisas, är tyvärr inte möj-

lig att genomföra i fråga om Columbus' tillfällesdiktning. För att få den nödvändiga enhetligheten och ståndsfördelningen på materialet, undersökte jag för Lucidors del gravskrifternas alexandrinpartier. I Columbus' tillfällesdiktning är fördelningen av alexandrinerna ståndsmässigt för ojämn för att tillåta en liknande undersökning: fyra alexandrinrader finns i den högadliga gravskriften, åtta i en av de fyra adliga och sammanlagt fyrtioåtta i två av de tre ofrälse gravskrifterna. I bröllopsskrifterna finns alexandriner endast i skriften till prästen Blockius och i två av skrifterna till ofrälse brudpar. Inga lyckönskningar innehåller alexandriner.

De skillnader mellan Lucidor och Columbus i fråga om stilens jämnhet som så starkt betonas i Lagerlöfs omdömen om de båda diktarna[798], blir knappast alls belyst med de metoder, som jag använt för min undersökning. En komplettering i detta avseende möjliggörs emellertid av, att Lucidor och Columbus i varsin bröllopsskrift behandlar ett likartat ämne, den goda hustrun, med liknande metrisk gestaltning - hos Lucidor på stikiska, hos Columbus på strofiska alexandriner. Columbus' gestaltning av motivet, i bröllopsskriften med undertiteln "Hustru-Prijs" till Niklas Keder och Karin Hansdotter Törner 1671[799], är visserligen längre än Lucidors, i bröllopsskriften till Thomas Pehrman och Margareta Nilsdotter, 1668[800]. Men innehållet i de båda skrifterna är på sina ställen mycket lika.

De båda bröllopsskrifterna skiljer sig dock från varandra vad gäller förhållandet mellan de båda kontrahenterna i äktenskapet. Den av Columbus' prisade hustrun förefaller vara en det dåtida manssamhällets idealkvinna: huslig, dygdig, hemkär, omtänksam, sparsam, skön och ständigt mannen lika underdånig - till och med då han påstår, att två och två är fem. Även Lucidors bild har idealhustruns drag. Men i Lucidors framställning är det dock mera fråga om ett givande och tagande mellan man och hustru, inte ett lika ensidigt herre-tjänarinneförhållande som hos Columbus. Skillnaderna kan kanske bero på något, i tillfällesdiktningen så ovanligt, som personligt ställningstagande från diktarnas, eller från någon av diktarnas, sida. Som Sandwall påpekar[801], har Lucidor i sin översättning av Cats' Et samtaal emillan Anna och Phillis om een möös plikt underlåtit att ta med Cats' avslutande avsnitt om hustruns absoluta underdånighet och lydnad visavi mannen.

En jämförelse mellan de båda diktarnas utformning av innehållsligt likartade moment i framställningen besannar Lagerlöfs omdömen om de stilistiska skillnaderna mellan diktarna. Jag har valt att jämföra två partier i var och en av de båda skrifterna med varandra. De båda första handlar om hur mannen kommer hem till hustru, bord och säng. De båda andra innehåller den avslutande hustruprisningen i skrifterna.

I Columbus' bröllopsskrift hålls ungefär samma stilart både i beskrivning-

en av bordet och sängen[802] och i hustruprisningen[803]:

När Mannen kommer heem, han finner Hyender miuka,
Han finner städat reent, han finner boordä duka´,
Han finner ståtli Maat tillagad af sin Vän
Og bädda´ Säng, der hon tör-skee vill haa´n igän.

/---/

Hon är een glädiesool, som lyser, pryder, smycker,
Gör täckt hvad otäckt är, gör lätt hvad Hiertat trycker.
Hon är een krafftig Sool, som ökar huus og boo
Mäd lijflig fruckt, sin Man mäd all sielf-önsklig Roo.

Lucidor svänger däremot från konkret och drastisk beskrivning av mat och säng[804] till hög och högtidlig stil i den avslutande hustruprisningen[805]:

Hwad nytta har tå then som en Dygd-mogen Maka
Ok Huusslijk Hustru får? Jagh tror fullwist den Kaka
Har myckin bättre smaak som hennes Händer giord
Än en fuhl Bagar-Dreng; Hon dukar opp ett Bord
Ok sätter Maten på; then hon sielff snelt kan koka
Man tarfwar ey kring Byn i alla Gårkök snoka
För Kräs ok Lust-Maat skull; Hon bedder Sengen medh
Ok wermer henne sielff; Tänck hwad för hugnad thet?
När hennes Swanduun-blööt ok sniö hwijt Armar liggia
I Örnegåtes Rum/ tå höwer Man ey tiggia
Olofligh kärleekz leek/ hon wil hwad kärstan will
/---/

/---/ En dygdigh Hustru är
En Hielp/ en Tröst/ en Frögd/ i Lust/ i Sorgh/ ok när
Man vti nöden stad/ som Kroppen/ Siälen/ Hierta
Medh Kärleek/ råd och dåd styrck-frögdar ok frå smerta
Bewarar/ Lust i Lust/ en Nöd-wärn vti nöd
Blijr stadhugh i sitt sinn til thess then grymma Död
Som all ting kufwar ned skär Eckta bandet aff
Då gräffs gifft-kärleek neer ok gifftes mäd en graaff.

De stilistiska skillnader mellan Columbus´ och Lucidors båda hustrudikter, som visar sig i citaten ovan, är så vitt jag kan bedöma, karakteristisk för skillnaderna i fråga om stilens enhetlighet mellan Columbus´ och Lucidors tillfällesskrifter i allmänhet.

Skillnaderna i fråga om stilens jämnhet väcker frågan, om Lucidor med sina kastningar från konkret till högtidlig stil på något sätt bryter mot poetikernas regler och principen om decorum. Lagerlöfs omdöme tycks peka på detta. Men som Swahn har visat[806], utgår Lagerlöfs kritik delvis från andra förutsättningar än renässanspoetikens, från en mer klassicistisk uppfattning, som föregriper 1700-talets kritik mot både Lucidor och Runius[807]. Enligt Lagerlöf kunde "stilens jämnhet /---/ brytas av ett enda ord, en enda detalj som störde helheten"[808]. Columbus´ stil var bättre än Lucidors anpassad till den av Lagerlöf hyllade normen. För den skull behö-

ver man inte anta, att stilskiftningarna hos Lucidor är oförenliga med decorum.

Sammanfattningsvis kan alltså hävdas, att de viktigaste skillnaderna mellan Lucidors och Columbus' tillfällesskrifter dels ligger på det stilistiska, dels på det metriska området. Inom de olika dikternas ram är Columbus' stil jämnare, Lucidors mera skiftande. Metriskt skiljer sig tillfällesskrifterna från varandra dels genom att Columbus utformar stora delar av sina skrifter på prosa, dels genom de båda diktarnas olika inställning i frågan om de antika metras lämplighet för diktning på moderna språk.

Beträffande innehållet finner man i Columbus' gravskrifter en större enhetlighet än i Lucidors. Columbus återkommer i flera skrifter till samma tema och utformar det på likartat sätt. Inriktningen på en representativ funktion för tillfällesskrifterna förefaller mig därför något mindre utpräglad hos Columbus än hos Lucidor. Denna skillnad kan delvis bero på, att Columbus' adressater i fråga om social typ är mer enhetliga än Lucidors. Den sammanhänger vidare, enligt min uppfattning, säkerligen också därmed, att Columbus, som en lärd person med tryggad ställning kunde behandla sina, huvudsakligen ofrälse adressater, från en mer jämlik utgångspunkt.

Liksom Lucidors tillfällesskrifter överensstämmer dock Columbus' i huvudsak med den i sammanfattningen[809] skisserade modellen för påverkan från principen om decorum. Columbus' gravskrifter är, liksom Lucidors, genomgående av högre innehåll än bröllopsskrifterna. I Columbus' gravskrifter, där den ståndsmässiga spridningen är störst, kan man iaktta tydliga skillnader i utformningen av skrifterna över adressater av olika stånd. Slutsatser om påverkan från socialt decorum försvåras dock därav, att Columbus' tillfällesskrifter i så hög grad gäller personer ur gruppen ofrälse.

Ordstympningarna hos Lucidor och Columbus är av samma typ och frekvens. Frekvensen av språkliga konstfullheter hos de båda tillfällesdiktarna är likartad. Liksom i Lucidors skrifter slår den stilmässiga skillnaden mellan grav- och bröllopsskrifter igenom också hos Columbus ifråga om frekvensen av språkliga konstfullheter. Det föreligger samma typ av skillnad hos båda diktarna när det gäller konstfullheternas frekvens i dikter med långa, respektive korta diktrader.

INLEDNING

1. Wahlström, Petrus Lagerlöfs kollegium i svensk metrik s 19, noten.

2. Omdömena om Lucidors diktning undersöks i Swahn, Ryktets förvandlingar. Stiernhielm, Lucidor och Runius bedömda av 1700-talet - en studie i den litterära kritikens utveckling i Sverige s 185 ff och s 198 ff. Gustafssons övervägande finns i Litteratur och miljö s 124. Viktiga impulser för uppläggningen av min undersökning fick jag också av Gustafssons avsnitt om diktaren som rollgestaltare och om tillfällesskrifterna som sociala dokument; Gustafsson, a.a. s 111 ff och s 114 ff.

DEL I BAKGRUNDER

BIOGRAFISKT OM LARS JOHANSON

3. Sandwall, kommentaren till Samlade dikter av Lucidor. Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet. IV s 90. Citeras i det följande Sandwall, komm.

4. Bolin, Skalden Lucidors begravning s 305.

5. Columbus, Mål-roo eller roo-mål, utgiven på grundval av de bevarade manuskripten med inledning och ordförklaringar av Bengt Hesselman.

6. Handskrift i UUB; Sandwall, komm s 43. En av Celsius´ anekdoter återges av Schöldström, Förbiskymtande skuggor. Minnen och anteckningar s 18 f.

7. För "Lucidorlegenden", se avsnittet Den traditionella Lucidorbilden, nedan s 23 ff.

8. Samlade vitterhetsarbeten af Lasse Johanson, Lucidor den Olycklige. Samlade vitterhetsarbeten af svenska författare från Stjernhjelm till Dalin. X.

9. De sistnämnda i samlingen Förbiskymtande skuggor. Minnen och anteckningar, 1883.

10. Schück, Bibliografiska och litteraturhistoriska anteckningar s 16 ff. Verket citeras i det följande Schück, Anteckningar.

11. Wester, Bidrag till Lars Johansson Lucidors biografi s 44 ff.

12. Fehrman, Karolinsk barock och klassicism. Ny illustrerad svensk litteraturhistoria (NISL), andra upplagan, del II s 38.

13. I en essä i Från Gustaf III:s dagar, 1896.

14. I en novell i Skogen susar, 1904.

15. Ett Helicons Blomster, i Guitarr och dragharmonika, 1891.

16. Första delen av dikten Vårskuggor, i Hösthorn. Dikter, 1927.

17. I Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1866. Tjugofjärde delen. 1909, 1910, Stockholm 1912.

18. Sandwall, företalet till Samlade dikter av Lucidor. Svenska författare utgivna av Svenska vitterhetssamfundet (SFSV) . IV. s VIII samt Bolin, Nya bidrag till Lucidors biografi s 223. Bolins arbete citeras i det följande Bolin, Nya bidrag.

19. Sandwall utgav 1914-1930 Lucidors dikter i en textkritisk och kommenterad upplaga, Samlade dikter av Lucidor i serien Svenska författare utgivna av Svenska vitterhetssamfundet. IV.

20. Sandwall, Nya akter i rättegången om Gilliare Kwaal. Lucidor i egenhändiga inlagor till Svea Hovrätt s 33 ff. Citeras i det följande Sandwall, Nya akter.

21. Schück, Till Lucidors biografi s 1 ff.

22. Uppsala universitet. Akademiska konsistoriets protokoll. På universitetets uppdrag utgivna av Hans Sallander. Del VIII s 436. Citeras i det följande Akademiska konsistoriets protokoll.

23. Bolin, Lucidor som student i Greifswald och Leipzig, 1939.

24. Bolin, Lucidor i Malmö, 1934.

25. Bolin, Skalden Lucidors begravning, 1940.

26. Bolin, Där skalden Lucidor dräptes. Källaren Fimmelstången i Kindstugatan 14, 1943.

27. Bolin, Till dateringen av en Lucidorsdikt, 1935.

28. Wester, a.a. s 45.

29. Johan Erichson förekommer dock inte i någon av flottans bevarade matriklar; Bolin, Nya bidrag s 233 ff. En skrivare finns, men ingen fartygsbefälhavare.

30. Bolin, Nya bidrag s 232.

31. Wendt, Amiralitetskollegiets historia I s 82 f.

32. Bolin, Nya bidrag s 233.

33. Bolin, Nya bidrag s 239.

34. Bolin, Nya bidrag s 240.

35. Bolin, Nya bidrag s 242 f. Samme Edling förvaltade f.ö. också universitetets i Greifswald egendomar, till sina uppdragsgivares synnerliga missnöje. Se Seth, Universitetet i Greifswald och dess ställning i svensk kulturpolitik 1637-1815 s 50 ff.

36. Bolin, Nya bidrag s 244 ff.

37. Bolin, Nya bidrag s 247 och Bolin, Lucidor som student i Greifswald och Leipzig s 2.

38. Bolin, Lucidor som student i Greifswald och Leipzig s 18 f.

39. Lucidor berättar om resan i ett brev till Wrangel; Bolin, Nya bidrag s 256 f.

40. Bolin, Nya bidrag s 256.

41. Bolin, Nya bidrag s 258 och Bolin, Lucidor i Malmö.

42. Denna brevväxling är i sin helhet återgiven av Bolin, Nya bidrag s 281 ff.

43. Bolin, Nya bidrag s 261 och s 304.

44. Bolin, Nya bidrag s 252 ff.

45. Bolin, Nya bidrag s 259.

46. Bolin, Nya bidrag s 260 f.

47. Bolin, Nya bidrag s 304.

48. Bolin, Nya bidrag s 305.

49. Bolin, Nya bidrag s 306 f.

50. Bolin, Nya bidrag s 307 f och s 308 f.

51. Se ovan s 14.

52. Korrespondensen återgiven och kommenterad i Schück, Till Lucidors biografi s 1 ff.

53. Sandwall, komm. s 90.

54. Schück, Till Lucidors biografi s 3.

55. Schück, Anteckningar s 21.

56. Enligt egen uppgift vid rättegången; Schück, Anteckningar s 21 och Sandwall, komm. s 132.

57. Om rättegången och dess förlopp, se nedan s 127 ff.

58. Se nedan s 27.

59. Bolin, Nya bidrag s 309 f.

60. Uppgifterna om översättningar och språklektioner är hämtade ur rättegångshandlingarna; se Schück, Anteckningar s 22, s 33 och s 35. Gissningen om en skrivarsyssla framkastas av Sandwall, komm. s 125 och s 162, på grundval av vissa uppgifter från rättegångshandlingarna.

61. Om händelseförloppet berättas i Schöldström, Förbiskymtande skuggor. Minnen och anteckningar s 20 ff.

62. Citatet, hämtat från Maria församlings räkenskaper för år 1674, är återgivet av Bolin, Skalden Lucidors begravning s 305.

63. Släkttavlan är upprättad huvudsakligen på grundval av de uppgifter, som Bolin lämnar i Nya bidrag. Bolin har dock inte uppmärksammat äktenskapet mellan Karin Andersdotter och Sven Törner.

PRODUKTION, STÅNDSFÖRDELNING

64. Så tycks ha varit fallet i fråga om Lucidors bröllopsskrift "Gilliare Kwaal". Rättegångshandlingarna ger nämligen en upplysning om, att skalden och boktryckaren diskuterat titelsidans utformning; se Schück, Anteckningar s 28 f.

65. I de begravningsräkenskaper, som återges av Lagerholm, Den svenska stormaktstidens högadliga begravningsskick 1650-1700 s 47 ff, finns uppgifter som tyder på, att båda förfaringssätten var vanliga. För de båda bröllopsskrifterna till bröderna Gyllenstierna tycks Lucidor ha varit sin egen förläggare. För övriga tillfällesskrifter finns inga uppgifter.

66. Lucida intervalla, eller goda och gudeliga tankar om menniskians dödelighet och werldenes fåfängelighet/ författade uti trenne wijsor/ hwilka til andras waarning äre lämbnade af honom som sig kallade then olykkelige Lucidor, 1685. Visorna är troligen bearbetade och utgivna av Haqvin Spegel; se Olsson, "Itt Samtaal emellan Döden och en säker menniskia". En tysk version av Lucidors dikt s 185 ff. Verket citeras i det följande Olsson, "Itt Samtaal".

67. Sandwall, företalet till SFSV IV s XV.

68. Collijn, Sveriges bibliografi 1600-talet, band I:2 sp 426 har "blefue". Trycket är mycket otydligt och båda läsningarna därför möjliga. Collijn anger två varianter av titelsidan. Den ena har en bild av en diktare vid Helicons berg, den andra har den illustration, som syns på avhandlingens framsida. Det förefaller som om man i båda fallen använt sig av samma tryckform för texten på titelsidan och endast bytt ut bilden.

69. Tryckåret anges vara 1688. Andersins tillägnan i boken är dock dagtecknad 26 februari 1689. Om boken kom ut redan i början av mars, måste alltså bindningen av boken ha gått mycket snabbt. Att så verkligen var fallet bekräftas av, att boken redan den 8 mars belades med sekvester av överståthållaren, och att den dessförinnan varit utbjuden till försäljning. Se Schück, Anteckningar s 42 ff.

70. Schück, Anteckningar s 55.

71. Den sistnämnda är en av de visor, som Andersin efterlyser. Visan, Nys när Frigga satt i bade, finns tryckt på ett extra blad längst bak i Lucidorvolymen i sådana exemplar, som var avsedda för bibliotek och samlare - detta på grund av visans erotiskt frispråkiga karaktär.

72. Numera av Olsson utökad med en tysk version av en andlig visa; se Olsson, "Itt Samtaal" s 185 ff.

73. Bergh, Rangstriderna inom adeln under 1600-talet s 117.

74. Herdin, Uppsala på 1600-talet. III. Borgerskapet /.../ s 1.

75. Carlsson, Bonde-präst-ämbetsman. Svensk ståndscirkulation från 1680 till våra dagar s 16. Citeras i det följande Carlsson, Bonde -präst-ämbetsman.

76. Gravskriften över den lille Sven Edenius, VII, är skriven 1668 eller 1669. Den har av mig, efter Sandwall i SFSV IV, förts till 1669. Se Sandwall, komm. s 112.

LITTERÄR MARKNAD

77. Carlsson, Bonde-präst-ämbetsman s 16 f.

78. Dahlgren, 1600-talets ståndssamhälle s 13 f.

79. Gustafsson, Litteratur och miljö s 95.

80. Bennich-Björkman, Författaren i ämbetet. Studier i funktion och organisation av författarämbeten vid svenska hovet och kansliet 1550-1850, se t.ex. s 17 f.

81. Bennich-Björkman, a.a. s 42, s 72 ff och s 417 f.

82. Gustafsson, a.a. s 101.

83. Karlfeldt, Skalden Lucidor s 16.

84. Swahn, a.a. s 206. Se även Ekholm, Samuel Columbus. Bidrag till kännedomen om hans levnad och författarskap s 150.

85. Swahn, a.a. s 206.

86. Olsson, Bröllops beswärs Jhugkommelse, del II s 173. Verket citeras i det följande Olsson, Bröllopsbeswär.

87. Sandwall, komm. s 163.

88. Swahn, a.a. s 185 ff och s 198 ff.

89. Fehrman, a.a. s 29 f.

90. I sitt kollegium i svensk metrik. Omdömena om Lucidors diktning återges i Wahlström, a.a. s 19, noten.

91. Swahn, a.a. s 185.

92. Ibid.

93. Swahn, a.a. s 188.

94. Bergh, G., Litterär kritik i Sverige under 1600- och 1700-talen s 14 ff och Swahn, a.a. s 190 f.

95. Wahlström, a.a. s 19, noten.

96. Swahn, a.a. s 205.

97. Swahn, a.a. s 264.

98. Swahn, a.a. s 326.

99. Karlfeldt, Skalden Lucidor s 39.

100. Wrangel, Det carolinska tidehvarfvets komiska diktning s 88 ff.

101. Bolin, Nya bidrag s 275 ff.

102. Bolin, Nya bidrag s 279.

103. Bolin, Nya bidrag s 304.

104. Ibid.

105. Sandwall, komm. s 112.

106. Vilket jag, efter Sandwall, komm. s 112, har antagit.

107. Schück & Warburg, Illustrerad svensk litteraturhistoria, tredje upplagan, del II s 157 f.

108. Brevet publicerat och kommenterat av Schück, Till Lucidors biografi s 1 ff.

109. Akademiska konsistoriets protokoll, del VIII s 436.

110. Schück, Till Lucidors biografi s 3.

111. Sandwall, komm. s 132. Om dessa händelser, se Malmborg, När Strumpebandsorden förlänades till Gustaf II Adolf och Karl XI s 98 ff.

112. Sandwall, komm. s 132.

113. Sandwall, komm. s 133.

114. Schück, Till Lucidors biografi s 2 f.

115. Rättegångshandlingarna visar, att Gyllenstierna först i januari 1670 avreste till sitt landshövdingedöme i Finland. Sandwall, Nya akter s 46.

116. Akademiska konsistoriets protokoll, del VIII s 275.

117. Stallmästaren erhöll, enligt beslut i konsistoriet 5 april 1671, språkmästarlönen för år 1670. Akademiska konsistoriets protokoll, del IX s 65.

118. Akademiska konsistoriets protokoll, del VIII s 365.

119. Akademiska konsistoriets protokoll, del VIII s 436.

120. Akademiska konsistoriets protokoll, del IX s 52.

121. Sandwall, komm. s 158.

122. Se nedan s 31 f.

123. Sandwall anser, i komm. s 227 f, att släkten Gyllenstierna bör ha varit delad i två läger i fråga om inställningen till Lucidor. Georg Gyllenstierna, Axels far, som deltog i hovrättens behandling av målet om "Gilliare Kwaal", skulle ha varit positiv, medan Conrad Gyllenstierna och hans familj skulle ha varit negativa. Sandwall grundar antagandet på, att Conrad Gyllenstiernas efterlevande, då Helicons Blomster kom ut 1689, föranstaltade om beslag av boken, därför att "Gilliare Kwaal" ingick däri. Detta ses av Sandwall som tecken på, att familjen inte

glömt Lucidors oförrätt. Men för att man reagerade, då den förgripliga skriften på nytt såg dagens ljus, behöver man, enligt min uppfattning, inte hela tiden ha haft en fientlig inställning till skalden.

124. Schück, Den svenska förlagsbokhandelns historia. Förra delen s 232. Schück stöder sitt antagande på rättegångshandlingarnas relation om tillvägagångssättet i samband med bröllopsskrifterna till bröderna Gyllenstierna. Se Schück, Anteckningar s 21 f.

125. Sandwall, komm. s 124, samt de sidor, som det här hänvisas till.

126. Bolin, Nya bidrag s 273.

127. Se de av Lagerholm, a.a. s 47 ff återgivna begravningsräkenskaperna.

128. Sandwall, komm. s 162 tror att namnet är en diktarens pseudonym. Bolin har emellertid, i Nya bidrag s 274 f, visat att Hoffman var en existerande person.

129. Schück, Anteckningar s 21 och Sandwall, komm. s 124 f.

130. Sandwall, komm. s 102.

131. Schück, Anteckningar s 22.

132. Sandwall, komm. s 262; se även komm. s 102.

133. Sandwall, komm. s 259.

134. Elva av dessa skrifter har uppgiften att de är beställda i titeln. I ytterligare en skrift, XXIV, framgår det av avslutningsraderna; Sandwall, komm. s 195.

135. Utan att någon annan relation mellan adressater och författare, t.ex. beställning eller vänskapsförhållande, samtidigt anges.

136. Sandwall, komm. s 172, s 181, s 227 f och s 271.

137. Sandwall, komm. s 256.

138. Sandwall, komm. s 271.

139. Sandwall, komm. s 172.

140. Sandwall, komm. s 181.

141. Sandwall, Nya akter s 60 och s 89. Sandwall har i sin kommentar till gravskriften över Brenner, s 288 ff, inte noterat, att Brenner förekommer i samband med rättegången.

142. Sandwall, komm. s 227 f.

143. Bolin, Nya bidrag publicerades först 1934.

144. Beträffande stavningen av personnamn har jag i det följande använt den form, som förekommer, eller som oftast förekommer, hos Lucidor. Stavningen av namn var vid denna tid mycket inkonsekvent. I personregistret anges därför också vanligen förekommande varianter.

145. Wester, a.a. s 45.

146. Tydligen avses härmed modern till tullaren Nils Olsson; Wester, a.a. s 47.

147. Wester, a.a. s 47f.

148. Dotter till Örebroborgmästaren Lars Olofsson Bohm; Sandwall, komm. s 211, där släktskapen mellan Brita Larsdotter och Bengt Bohm påpekas, men inte släktskapen med Nils Olsson.

149. I dennes första gifte; Sandwall, komm. s 290.

150. Sandwall, komm. s 211.

151. Wester, a.a. s 48.

152. Corlin, Självstyre och kunglig maktpolitik inom Stockholms stadsförvaltning 1668-1697 s 57.

153. Sandwall, komm. s 192 och s 317 f, där det dock inte uppmärksammats, att syskonen Boijs mor varit fadder åt Lucidor.

154. Sandwall, komm. s 93.

155. Sandwall, komm. s 296.

156. Wester, a.a. s 48.

157. Sandwall, komm. s 211, där det dock inte uppmärksammats, att systern stått fadder åt Lucidor.

158. Brudgummens namn var troligen Wilhelm Schaey, enligt Sandwall, komm. s 282.

159. SFSV IV s 215.

160. Sandwall, komm. s 222.

161. Hildebrand, Falu stads historia 1641-1687. Hildebrand kallar Margareta Swaabs förste make för Hans Eriksson Brander. Se s 235.

162. Sandwall, komm. s 282.

163. Sandwall, komm. s 213.

164. Sandwall, komm. s 168.

165. Sandwall, komm. s 261.

166. Sandwall, komm. s 261 f.

167. Så hade såväl Johan Trotzig d.ä. som Margareta Swaabs morfar först varit borgare i Stockholm; Hildebrand, a.a. s 355 och s 401.

168. Hildebrand, a.a. s 240ff och s 327.

169. Boethius, art. Boij, SBL band 5 s 204.

170. Bolin, Nya bidrag s 302 och s 304.

171. Bolin, Nya bidrag s 302.

172. Bolin, Nya bidrag s 236 och s 237 f. Bolin uppmärksammar dock inte förbindelsen Törners hustru - Törner - Lucidor.

173. Holm, Sveriges allmänna postväsen. Ett försök till svensk posthistoria, del II s 64.

174. Återgivna och kommenterade av Bolin, Nya bidrag s 281 f, s 285 ff, s 288 f och s 291 ff.

175. Sandwall, Nya akter s 38, noten. Sandwall är dock inte medveten om, att Törner gift sig med en släkting till Lucidor.

176. Sandwall, Nya akter s 49.

177. Det kan f.ö. påpekas, att det verkar ha funnits litterärt intresse i den Törnerska familjen. Begravningsräkenskaperna över Carl Gustaf Wrangel 1680 tar upp en post om 12 riksdaler specie för "een latinsk Carmina" av "Rådman Torners Sonn"; Lagerholm, a.a. s 73. Rådmannens son kan kanske vara identisk med den tillfällespoet Christian Torner, som enligt Ellenius, Karolinska bildidéer s 108 skrev dikten "Swea Frögde-Roop" till Karl XII:s födelse.

178. Corlin, a.a. s 52 ff och s 57.

179. Wester, a.a. s 48.

180. Sandwall, komm. s 192 och s 317 f.

181. Corlin, a.a. s 52 och Sandwall, komm. s 238.

182. Corlin, a.a. s 58 och Sandwall, komm. s 233.

183. Corlin, a.a. s 72.

184. Sandwall, komm. s 211.

185. Corlin, a.a. s 72 och Sandwall, komm. s 256. Se även Sandwall, Nya akter s 38, noten.

186. Corlin, a.a. s 52 och Sandwall, komm. s 90 f.

187. Corlin, a.a. s 52.

188. Akademiska konsistoriets protokoll, del VIII s 435.

189. Sandwall, komm. s 93 och Corlin, a.a. s 157.

190. Sandwall, komm. s 304.

191. Linck, Om Lars Johansson (Lucidor den olycklige). Litteraturhistoriskt utkast s 42.

192. Karlfeldt, Skalden Lucidor s 36.

193. Sandwall, komm. s 184.

194. Sandwall, komm. s 164.

195. Sandwall, komm. s 113.

196. Akademiska konsistoriets protokoll, del VIII s 435.

197. Wester, a.a. s 47.

198. Bolin, Nya bidrag s 236.

199. Holm, a.a. del II s 146.

200. Smith, Studier i svensk tulladministration, del II s 58 och Sandwall, komm. s 280. -Tolagen var en godsavgift, som uttogs för stadens räkning.

201. Sandwall, komm. s 280.

202. Sandwall, komm. s 253.

203. Sandwall, komm. s 255.

204. Det kan nämnas, att en syster till Catharina Hansen var gift med bergsmannen Isac Kock-Kronström i Avesta; Munthe, Joel Gripenstierna. En storfinansiär från Karl XI:s tid s 38. Kronström var släkt med Trotzigarna i Falun; Hildebrand, a.a. s 234. En annan syster till Catharina Hansen var gift med Joel Gripenstierna; Munthe, a.a. s 38.

205. Sandwall, komm. s 294.

206. Hellström, Gamla hus och gamla släkter. Från Vasatidens och stormaktstidens Stockholm s 72.

207. På ett par ställen i materialet från processen om Helicons Blomster kallas Andersin för Andersson; se Schück, Anteckningar s 58 och s 59. Att Andersin och Lucidor umgicks framgår av Schück, Anteckningar s 55.

208. Se ovan s 29.

209. Wendt, a.a. s 94 f, s 153 och s 194.

210. Wrangel, Stockholmiana I-IV. Anteckningar s 105.

211. Sandwall, komm. s 253.

212. Wendt, a.a. s 86.

213. Se personkommentarerna till de enskilda skrifterna i SFSV IV.

214. Wrangel, Stockholmiana I-IV. Anteckningar s 11, s 20, s 105, s 290 f och s 385.

POETIK OCH RETORIK

215. Bland dessa kan exempelvis för fransk 1600-talsdiktning nämnas Davidson, Audience, words and art. Studies in seventeenth century french

rhetoric, 1965; France, Racine's rhetoric, 1965 och Topliss, The rhetoric of Pascal. A study of his art of persuasion in the Provinciales and the Pensées, 1966. Om engelsk litteratur handlar t.ex. Dockhorn, Wordsworth und die rhetorische Tradition in England, 1944, och samme författares Macht und Wirkung der Rhetorik. Vier Aufsätze zur Ideengeschichte der Vormoderne, 1968. Om tysk diktning och retorisk tradition handlar exempelvis Conrady, Lateinische Dichtungstradition und deutsche Lyrik des 17. Jahrhunderts, 1962. Förhållandet mellan 1600-talsdiktning och retorik behandlas också i Böckmann, Formgeschichte der deutschen Dichtung. Erster Band. Von der Sinnbildssprache zur Ausdrucksprache, 1949. Den retoriska traditionen har huvudintresset i van Ingen, Vanitas und memento mori in der deutschen Barocklyrik, 1966; i Dyck, Ticht-Kunst. Deutsche Barockpoetik und rhetorische Tradition, första upplagan 1966, och i Fischer, Gebundene Rede. Dichtung und Rhetorik in der literarischen Theorie des Barock in Deutschland, 1968. Allmänt inriktade är t.ex. Curtius, Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter, första upplagan 1948, samt Lausbergs systematiskt uppställda och mycket omfattande Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft, 1960. Svenska studier, som tar upp den retoriska synen på diktningen är exempelvis Olsson, Spegels Guds Werk och Hwila. Tillkomsthistoria, världsbild, gestaltning, 1963; Belfrage, 1600-talspsalm. Litteraturhistoriska studier, 1968; Swahn, Jacob Frese. Från en finlandssvensk 1700-talsförfattares liv och dikt, 1971, samt en del av uppsatserna i Olsson, Den svenska skaldekonstens fader och andra Stiernhielmsstudier, 1974. Speciellt om gravdiktningen och dess förhållande till den retoriska traditionen handlar Witstein, Funeraire poëzie in de nederlandse renaissance. Enkele funeraire gedichten van Heinsius, Hooft, Huygens en Vondel bezien tegen de achtergrond van de theorie betreffende het genre, 1969.

216. Böckmann, a.a. s 343.

217. Detta sker exempelvis hos Opitz, Buch von der deutschen Poeterei s 32, hos Buchner, Anleitung zur deutschen Poeterey /.../s13 f samt hos Arvidi, Manuductio ad poesin svecanam /.../ s 120. Verket av Buchner citeras i det följande Buchner, Anleitung. Arvidis poetik citeras Arvidi, Manuductio.

218. Harsdörffer, Poetischer Trichter. Die teutsche Dicht- und Reimkunst/ obne [!] Behuf der lateinischen Sprache/ in VI. Stunden einzugiessen, del III, företalet s B iiij, höger. Verket citeras i det följande Harsdörffer, Trichter.

219. Lausberg, a.a. s 47 f.

220. Opitz, a.a. s 19.

221. Arvidi, Manuductio s 6.

222. Opitz, a.a. s 19.

223. Arvidi, Manuductio s 8.

224. I framställningen har jag i det följande valt att översätta det latinska res, det tyska dinge och det svenska Ting och Saker med saker. Andra möjliga översättningar är t.ex. tankar eller argument. Tankar ger visserligen de rätta associationerna, men termen har ingen hävd i poetikernas språkbruk.

Argument ger delvis felaktiga associationer. I inventio är det inte bara fråga om att finna de lämpliga argumenten - i logisk mening - för en sak, utan också de rätta tankarna, de rätta bilderna och de rätta begreppen. Jag har därför stannat för saker som den trots allt bästa översättningen.

225. I det följande används termen loci.

226. Lausberg, a.a. s 146.

227. Lausberg, a.a. s 201.

228. Dyck, a.a., andra upplagan s 43. Denna upplaga begagnas i det följande.

229. Scaliger, Poetices libri septem /.../; se den opaginerade innehållsförteckning, som inleder verket.

230. Kindermann, Der Deutsche Poet /.../ s 47 ff.

231. Ibid.

232. Kindermann, a.a. s 65 ff.

233. Kindermann, a.a. s 108 ff.

234. Kindermann, a.a. s 129 ff.

235. Kindermann, a.a. s 151 ff.

236. Kindermann, a.a. s 165 ff.

237. Kindermann, a.a. s 194 ff.

238. Kindermann, a.a. s 204 ff.

239. Kindermann, a.a. s 230 ff.

240. Dyck, a.a. s 44.

241. Dyck, a.a. s 59 ff.

242. Paulsen, Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart. Mit besondere Rücksicht auf den klassischen Unterricht, tredje upplagan, band I s 362.

243. Friberg, Den svenske Hercules. Studier i Stiernhielms diktning s 33.

244. Dyck, a.a. s 63 f.

245. Återgiven och kommenterad av Wester, a.a. s 50 ff.

246. Se om sådana samlingar under 1600-talet Friberg, a.a. s 35f och Olsson, Spegels Guds Werk och Hwila. Tillkomsthistoria, världsbild, gestaltning s 375 och s 429 f. Verket av Olsson citeras i det följande Olsson, Spegel.

247. Boktitlarna i denna förteckning är summariskt och delvis felaktigt återgivna. Wester har, a.a.s 50 f lyckats identifiera de flesta av verken. Beträffande "Biblisk Lustgåårdh" finns dock ingen bibliografisk kommentar. Titeln syns dock syfta på Sachse, M., Opus deliciarum biblicum eller biblisk lust-gård, Stockholm 1644 - se Collijn, a.a. bd II:1 sp 814.

248. Opitz, a.a. s 19.

249. Arvidi, Manuductio s 8 f.

250. van Ingen, a.a. s 150 f.

251. Opitz, a.a. s 27 ff.

252. Harsdörffer, Trichter I s 5.

253. Lausberg, a.a. s 249.

254. Harsdörffer, Trichter I s 105.

255. Fischer, a.a. s 91.

256. Davidson, a.a. s 175.

257. Dyck, a.a. s 34.

258. T.ex. hos Bergmann, Deutsches aerarium poeticum /.../, företalet.

259. Lausberg, a.a. s 140 ff.

260. Harsdörffer, Trichter I s 7.

261. Lausberg, a.a. s 140 ff.

262. Horatius' skaldebrev till Pisonerna, citerat efter Turolla, Q. Orazio Flacco. Le epistole. Edizione critica con traduzione e note italiane s 217.

263. Fischer, a.a. s 93.

264. Ibid.

265. Buchner, Poet s 5 f.

266. Hall, Life of Julius Caesar Scaliger (1484-1558) s 152.

267. Ibid.

268. Hall, a.a. s 153.

269. Dyck, a.a. s 91.

270. Opitz, a.a. s 33.

271. Harsdörffer, Trichter I s 106.

272. Dyck, a.a. s 91.

273. Dyck, a.a. s 94.

274. Dyck, a.a. s 93.

275. Se även Dockhorn, Macht und Wirkung der Rhetorik. Vier Aufsätze zur Ideengeschichte der Vormoderne s 51 ff.

276. Dyck, a.a. s 102 och Fischer, a.a. s 121 f.

277. Fischer, a.a. s 122 f.

278. Harsdörffer, Trichter III s 32.

279. Dyck, a.a. s 102.

280. Hall, Renaissance literary criticism. A study of its social content s 57. Verket citeras i det följande Hall, Renaissance literary criticism.

281. Citatet från Aristoteles, Om diktkonsten. Jämte den anonyma skriften Om den stora stilen s 36.

282. Aristoteles, a.a. s 36 f.

283. Dyck, a.a. s 106.

284. Fischer, a.a. s 184.

285. Dyck, a.a. s 112.

286. Opitz, a.a. s 22 f.

287. Witstein, a.a. s 101 och s 113.

288. Kindermann, a.a. s 395 ff (bröllopsdiktningen) och s 457 ff (gravdiktningen).

289. Pontanus, Poeticarvm institvtionem libri III. Editio secunda emendatior s 219 och s 207.

290. Buchner, Anleitung s 17.

291. Hall, Renaissance literary criticism s 63.

POETIK OCH TILLFÄLLESDIKTNING

292. Paulsen, a.a. s 360. Se även Dyck, a.a. s 13.

293. Dyck, a.a. s 13.

294. Ibid.

295. Clements, The peregrine muse. Studies in comparative renaissance literature s 56. Citeras i det följande Clements, The peregrine muse.

296. Hall, Life of Julius Caesar Scaliger (1484–1558) s 151.

297. Se t.ex. Harsdörffer, Trichter II s 3.

298. Uppgiften är hämtad ur Johannesson, Herde och lantman. Studier i svensk 1600-talslitteratur s 167. Citeras i det följande Johannesson, Herde och lantman.

299. Opitz, a.a. s 22 ff. Arvidi, Manuductio s 10 ff.

300. Conrady, a.a. s 96.

301. Opitz, a.a. s 25.

302. Fischer, a.a. s 5.

303. Scaliger, a.a. s 380 f, s 381 ff och s 425 ff.

304. Buchner, Anleitung s 10.

305. Kindermann, a.a. s 237 ff.

306. Pontanus, a.a. tredje boken.

307. Dyck, a.a. s 130.

308. Johannesson, Herde och lantman s 167.

309. Dyck, a.a. s 130 f.

310. Kindermann, a.a. s 19.

311. Dyck, a.a. s 133.

312. Harsdörffer, företalet till Trichter II.

313. En liknande tankegång finns också hos Kindermann, a.a. s 19.

314. Dyck, a.a. s 129.

315. Ibid.

316. Hall, Renaissance literary criticism s 120.

317. Harsdörffer, Gesprechspiele sechster Thel s 163. Citeras i det följande Harsdörffer, Gesprechspiele.

318. Fischer, a.a. s 93 och Hall, Life of Julius Caesar Scaliger (1484-1558) s 152.

319. Se t.ex. Opitz, a.a. s 11 och s 19, Harsdörffer, företalet till Trichter III, Kindermann, a.a. s 17 och Schottel, Ausführliche Arbeit von der teutschen HaubtSprache s 105 f.

320. van Ingen, a.a. s 47.

DEL II LUCIDORS TILLFÄLLESSKRIFTER OCH PRINCIPEN OM DECORUM

INLEDNING

321. Se t.ex. Fischer, a.a. s 8.

322. Dyck, a.a. s 23 not 2.

323. Dessa verk av Buchner cirkulerade i avskrifter redan på 1640-talet, enligt efterskriften till den använda upplagan s 3. Enligt Kayser, Geschichte des deutschen Verses. Zehn Vorlesungen für Hörer aller Fakultäten s 36 f var poetiken spridd redan 1638 och "von allen Dichtern gelesen". Buchner, som fram till 1661 var professor i poesi vid universitetet i Wittenberg, Böckmann, a.a. s 366, är känd för att ha fört in den tvåstaviga sänkningen i tysk vers. Han påverkade framför allt den Nürnbergska poetgruppen av "Peignitzschäfer", Kayser, a.a. s 36 f.

324. Harsdörffer tillhörde, liksom Opitz och Buchner, det första och mest berömda av de tyska språksällskapen, "Fruchtbringende Gesellschaft". Till sällskapet hörde bl. a. Rist och Gryphius - Böckmann, a.a. s 354 - två diktare som Lucidor efterbildat; Sandwall, komm. s 77 f och s 177.

325. Kindermanns poetik är enligt Fischer starkt traditionell och visar beroende av Scaligers, Opitz' och Harsdörffers poetiker; Fischer, a.a. s 162 f.

326. Arvidis poetik bygger enligt Sylwan på dansken Ravns (Corvinus') Ex rhytmologia danica /.../, 1649, som i sin tur går tillbaka på Buchner och Zesen. Arvidis poetik är vidare påverkad av Harsdörffers Trichter; Sylwan, Den svenska versen från 1600-talets början. En litteraturhistorisk översikt. Del I Till frihetstidens slut s 47 och s 45.

327. Wester, a.a. s 50 f.

328. Se ovan s 41.

329. Sandwall, Nya akter s 79.

330. Paulsen, a.a. s 552.

331. Paulsen, a.a. s 244.

GRAVSKRIFTER, ANALYSERADE EXEMPEL

332. Esteve Forriol, Die Trauer- und Trostgedichte in der römischen Literatur untersucht nach ihrer Topik und ihrem Motivschatz s 2.

333. Scaliger, a.a. s 426.

334. Witstein, a.a. s 112.

335. Witstein, a.a. s 113.

336. Witstein, a.a. s 101 f och s 113.

337. Pontanus, a.a. s 203f. Formuleringen hos Pontanus tycks av ordvalet att döma gå tillbaka på Scaligers regel; Scaliger, a.a. s 426.

338. Witstein, a.a. s 117.

339. Ibid.

340. Lausberg, a.a. s 204 f.

341. Kindermann, a.a. s 165.

342. Pontanus, a.a. s 207 f, s 211, s 218 och s 221 m.fl. exempel.

343. Pontanus, a.a. s 208.

344. Witstein, a.a. s 116.

345. Pontanus, a.a. s 211, s 216 och s 218.

346. Pontanus, a.a. s 218: "Exaggeranda vniuscuiusqz in suo genere eruditio."

347. Kindermann, a.a. s 193.

348. Esteve Forriol, a.a. s 122 f.

349. Pontanus, a.a. s 208.

350. Pontanus, a.a. s 207.

351. Pontanus, a.a. s 219. Se även kommentaren hos Witstein, a.a. s 115 och s 207 f.

352. Witstein, a.a. s 117.

353. Kindermann, a.a. s 457 f.

354. Kindermann, a.a. s 470 ff.

355. Kindermann, a.a. s 490 ff.

356. Kindermann, a.a. s 494 ff.

357. Sandwall, komm. s 199 f.

358. Wittrock, Karl XI:s förmyndares finanspolitik. Från Blå boken till franska förbundet 1668-1672 s 172.

359. Sandwall, komm. s 200.

360. Sandwall, komm. s 199.

361. Ibid.

362. Ibid.

363. Sjöstrand, Pedagogikens historia. II. Sverige och de nordiska länderna till början av 1700-talet s 253.

364. Girs, Pro foelici omine & nomine /.../ De vera nobilitate libellus. Thet är om san edelheet en liten tractat /.../ s B v, höger.

365. Lagerholm, a.a. s 29. Sambandet mellan begravningens och gravskrifternas pompa påpekas också av Gustafsson, Litteratur och miljö s 121.

366. Se Pontanus, a.a. s 207 f.

367. T.ex. det av Grubb anförda ordspråket "Adel vthan Dygd/ är Lychta vthan Liws"; Grubb, Penu proverbiale, dhet är: ett ymnigt förrådh aff allehanda gambla och nyia swenska ordseeder och lährespråk s 3.

368. Olsson, Spegel s 375.

369. Schottel, a.a. s 1102.

370. Friberg, a.a. s 113 f.

371. Girs, a.a. s E vi, vänster.

372. Strindberg, Bondenöd och stormaktsdröm. Studier över skedet 1630-1718 s 236.

373. Girs, a.a. s A iv, vänster ff.

374. Se t.ex. Clements, Picta poesis. Literary and humanistic theory in renaissance emblem books s 146. Citeras i det följande Clements, Picta poesis.

375. Gustafsson, Den litterate adelsmannen i den äldre stormaktstidens litteratur s 5 f. Citeras i det följande Gustafsson, Den litterate adelsmannen.

376. Gustafsson, Den litterate adelsmannen s 7.

377. Gustafsson, Den litterate adelsmannen s 14.

378. Friberg, a.a. s 182.

379. Ibid.

380. Silfverstolpe, Riddarhuspalatset, i Sveriges Riddarhus. Ridderskapet och adeln och dess riddarhus s 132.

381. Girs, a.a. s C, höger och Stiernhielm, Hercules jämte efterskrift av Sten Lindroth och ordförklaringar av Carl Ivar Ståhle. Andra upplagan s B vii, vänster f.

382. Friberg, a.a. s 183.

383. Kindermann, a.a. s 666.

384. Lausberg, a.a. s 147 ff.

385. Lausberg, a.a. s 436 ff.

386. Curtius, a.a. tredje upplagan s 93. Denna upplaga begagnas i det följande.

387. Clements, Picta poesis s 36.

388. Se t.ex. Pontanus, a.a. s 211 och Kindermann, a.a. s 191 f.

389. Pontanus, a.a. s 207.

390. Sandwall, komm. s 313 och s 309.

391. I Helicons Blomster förekommer samma emblem, men utfört av en annan kopparstickare, A. Halling; Sandwall, komm. s 313.

392. Harsdörffer, Gesprechspiele s 110.

393. Johannesson, Herde och lantman s 186 f.

394. Harsdörffer, Trichter III s 250.

395. Ziemendorff, Die Metapher bei den weltlichen Lyrikern des deutschen Barock s 37.

396. Pontanus, a.a. s 219.

397. Se om de antika sorgsymbolerna Esteve Forriol, a.a. s 145.

398. Witstein, a.a. s 103.

399. Harsdörffer, Trichter II s 85.

400. Witstein, a.a. s 114.

401. Kindermann, a.a. s 666.

402. Sandwall, komm. s 313.

403. Pontanus, a.a. s 208.

404. Pontanus, a.a. s 221.

405. Lausberg, a.a. s 147 ff.

406. Pontanus, a.a. s 220 och s 229 f.

407. Se Witstein, a.a. s 208 för kommentar till denna regel.

408. Clements, The peregrine muse s 124.

409. Citaten är hämtade från den franske emblematikern Menestrier; Clements, The peregrine muse s 127.

410. Sandwall, komm. s 227.

411. Sandwall, Nya akter s 106 f och komm s 227 f.

412. Om stumma emblem, se Johannesson, Daniel Wallenius, en bortglömd 1600-talspoet s 125.

413. Clements, The peregrine muse s 118.

414. Witstein, a.a. s 103.

415. Witstein, a.a. s 109.

416. Pontanus, a.a. s 204.

417. Curtius, a.a. s 108 ff.

418. Lausberg, a.a. s 204 f och ovan s 57.

419. Albrektsson och Ringgren, En bok om Gamla Testamentet s 192.

420. Pontanus, a.a. s 220 och 229 f.

421. Pontanus, a.a. s 201.

422. Fehrman, Diktaren och Döden. Dödsbild och färgängelsetanke i litteraturen från antiken till 1700-talet s 276. Verket citeras i det följande Fehrman, Diktaren och Döden.

423. Jag har sett flera tryck med utelämnat och/eller för hand ifyllt datum bland samlingarna av tillfällesskrifter i KB.

424. Pontanus, a.a. s 211.

425. Sandwall tolkar i komm., s 300, "kronornas" innebörd. En samtida förklaring ges av Harsdörffer, Trichter III s 301f: Kronan av gräs gav romarna åt den som intagit en stad, ekkronan tillkom den som räddat en medborgares liv och lagerkronan tilldelades segerherrarna.

426. Sandwall, komm. s 172.

427. Den sinrijke frantzosens og herrens De la Serre Söte döds tankar /.../ 1685. (1:a uppl.)

428. Sandwall, komm. s 171, s 63 och s 79.

429. De la Serre, a.a. s 483; se även Sandwall, komm. s 63.

430. Sylwan, a.a. s 21.

431. Pontanus, a.a. s 221.

432. Pontanus, a.a. s 230.

433. Fehrman, Diktaren och Döden s 350.

434. Sandwall, komm. s 175.

435. Pedersen, Medeltidens världsbild s 19 f.

436. Sandwall, komm. s 176.

437. Fehrman, Diktaren och Döden s 268 f.

438. Fehrman, Diktaren och Döden s 197.

439. van Ingen, a.a. s 292.

440. Pontanus, a.a. s 208.

441. Denna gravskrifts "komposition och konstfullheter" visas i schemat i bilaga 3.

442. Girs, a.a. s A iij, höger.

443. Lehman, Florilegium politicum. Politischer Blumengarten /.../ s 136.

444. Fehrman, Kyrkogårdsromantik. Studier i engelsk och svensk 1700-talsdiktning s 64.

445. Grubb, a.a. s 35.

446. Sandwall, komm. s 282.

447. Se t.ex. Olsson, Spegel s 339.

448. Kindermann, a.a. s 500.

449. Witstein, a.a. s 111.

450. Sandwall, komm. s 277.

451. Harsdörffer, Trichter III s 237.

452. Se här t.ex. Harsdörffer, Trichter II s 85 om att vältalighet, då det gäller att uttrycka sin sorg, snarast består i att uttrycka sig illa.

BRÖLLOPSSKRIFTER, ANALYSERADE EXEMPEL

453. Gaertner, Die englische Epithalamienliteratur im siebzehnten Jahrhundert und ihre Vorbilder s 5.

454. Olsson, Bröllopsbeswär s 14 f.

455. Ibid.

456. Olsson, Bröllopsbeswär s 17.

457. Tufte, The poetry of marriage. The epithalamium in Europe and its development in England s 5.

458. Tufte, a.a. s 5 och s 71.

459. Castrén, Stormaktstidens diktning. Studier s 103.

460. Olsson, Bröllopsbeswär s 18.

461. Tufte, a.a. s 113.

462. Scaliger, a.a. s 381 ff.

463. Gustafsson, Litteratur och miljö s 111 f.

464. Johannesson, Daniel Wallenius, en bortglömd 1600-talspoet s 122.

465. Tufte, a.a. s 9 ff.

466. Tufte, a.a. s 67.

467. Tufte, a.a. s 89.

468. Scaliger, a.a. s 381 ff. Se även Tufte, a.a. s 133 f, där en sammanfattning och kommentar till Scaligers schema finns.

469. Flemming, Der Wandel des deutschen Naturgefühls vom 15. zum 18. Jahrhundert s 50.

470. Tufte, a.a. s 256.

471. Kindermann, a.a. s 139.

472. Kindermann, a.a. s 395 ff.

473. Kindermann, a.a. s 397, s 406 och s 420 f.

474. Sandwall, komm. s 180.

475. Sandwall, komm. s 180 f.

476. Nilsson, Kvinnosyn i Sverige. Från drottning Kristina till Anna Maria Lenngren s 113.

477. Meyer, En svensk adelsdam på 1600-talet s 603. Brevet återges också av Nilsson, a.a. s 113.

478. Sandwall, komm. s 181.

479. Harsdörffer beskriver bilden i Trichter III s 258.

480. Harsdörffer, Trichter III s 160.

481. Kindermann, a.a. s 666.

482. Sandwall, komm. s 182.

483. Johannesson, I Polstjärnans tecken. Studier i svensk barock s 194.

484. Sandwall, komm. s 271.

485. Något som också Sandwall antar, ibid.

486. Sandwall, Nya akter s 46.

487. Strijck var född i Stettin; Sandwall, komm. s 271.

488. Se inlagorna till hovrätten vid rättegången om "Gilliare Kwaal"; Sandwall, Nya akter s 35 ff samt nedan s 127 ff.

489. Sandwall, komm. s 273.

490. Gåtan har utelämnats av Sandwall i SFSV IV. För analysen har jag använt mig av versionen av gåtan i Helicons Blomster.

491. Detta ordspråk återfinns hos Grubb, a.a. s 89.

492. Windfuhr, Die barocke Bildlichkeit und ihre Kritiker. Stilhaltungen in der deutschen Literatur des 17. und 18. Jahrhunderts s 110.

493. Hildebrand, a.a. s 697.

494. Sandwall, komm. s 282.

495. Sandwall, komm. s 218.

496. Klemming, Ur en antecknares samlingar s 54.

497. Castrén, a.a. s 123 f.

498. Sandwall, komm. s 217.

499. Ibid.

500. "Bassa" betyder pascha; Sandwall, komm. s 218.

501. Enligt Sandwall "Zabity skurvysyn", ungefär: genompiskade lymmel; ibid.

502. Ibid.

503. Sandwall, komm. s 219.

504. Ibid.

505. Ibid.

506. Sandwall, komm. s 220.

507. Vilkas bröllop Lucidor besjungit i skrifterna XXVII och XXVIII.

508. Tufte, a.a. s 66.

509. Tufte, a.a. s 102.

510. Clements, The peregrine muse s 51.

511. Kindermann, a.a. s 410.

512. Se ovan s 29 f.

513. Kindermann, a.a. s 427.

514. Sandwall, komm. s 261.

IDEAL OCH DECORUM

515. Se ovan s 19 ff.

516. Girs, a.a. s B v, vänster och Harsdörffer, Trichter III s 119.

517. Girs, a.a. s D v, höger.

518. Conrady, a.a. s 271.

519. Hall, Life of Julius Caesar Scaliger (1484-1558) s 152.

520. Sjöstrand, a.a. s 333.

521. Nilsson, a.a. s 77 f.

522. Pontanus, a.a. s 208.

523. Pleijel, Hustavlans värld. Kyrkligt fromhetsliv i äldre tiders Sverige s 37.

524. Nilsson, a.a. s 76.

525. Olsson, Spegel s 436.

526. Olsson, Spegel s 437.

527. Castrén, a.a. s 151.

528. Conrady, a.a. s 298.

529. Opitz, a.a. s 28 och s 59 f.

530. Harsdörffer, Trichter II s 40.

531. Harsdörffer, företalet till Trichter III.

532. Kindermann, a.a. s 15 f.

533. Kindermann, a.a. s 66-129.

534. Castrén, a.a. s 151.

532b. Opitz, a.a. s 28 och s 59 f.

533b. Nordström, Hvem har skrifvit Bröllops Beswärs JhogKommelsze? s 81.

534b. Heiss, Studien über die burleske Modedichtung Frankreichs im XVII. Jahrhundert s 476 ff och s 639 f.

535. Witstein, a.a. s 117.

535 b. Lindquist, Studier i den svenska andaktslitteraturen under stormaktstidevarvet /---/ s 328 f.

FORMELL ANORDNING OCH DECORUM

536. Johannesson, Herde och lantman s 168.

536b. Att Lucidor skriver olika titlar till vänner och andra noteras av Linck, a.a. s 41 f.

537. Se rättegångshandlingarna; Schück, Anteckningar s 16 ff och nedan s 146.

538. Karlson, Ett bidrag till högreståndsbegravningens kulturhistoria s 78.

539. Ibid.

540. Bland dessa skrifter har inräknats skriften över Wrangel, XI, som inte skrevs till begravningen utan till gravöppningen två år efter dödsfallet; Sandwall, komm. s 156. Eftersom detta ju bidrar till att göra den möjliga skrivtiden genomsnittligt längre, har också medianvärdet angetts.

541. Se för de tyska herdeordnarna och deras namnskick Böckmann, a.a. s 348 ff.

542. Johannesson, I Polstjärnans tecken. Studier i svensk barock s 194.

543. Två av de uppräknade pseudonymerna döljer diktarens initialer: "Alle Jungfrurs TräL I Sommar"; Sandwall, komm. s 318. Samma förhållande, ej påpekat av Sandwall, råder säkert också för "en Lapp i Stockholm".

544. Sandwall, komm. s 217.

545. Se nedan s 138.

546. Se ovan s 29 f.

547. 1688; ansökan återges av Schück, Anteckningar s 42 f och av Sandwall, företalet till SFSV IV s XIII f.

548. Citatet efter Sandwall, företalet till SFSV IV s XIV.

549. Schück, Anteckningar s 33.

550. Schück, Anteckningar s 35.

551. Schück, Anteckningar s 22.

552. Schück, Anteckningar s 34.

553. Bolin, Nya bidrag s 256 f.

554. Wester, a.a. s 50 f.

555. Wester: troligen Manuale Lapponicum, Stockholm 1648. Collijn anger en upplaga även från 1669; Collijn, a.a. bd I:2 sp 578.

556. Wester: Johan Wallis, Grammatica Linguae Anglicanae, Oxon. 1653.

557. Wester: Henricus Smetius, Prosodia, Frf. 1625.

558. Wester: Joh. Mich. Dillherr, Atrium Linguae Ebraeae,Norimb. 1659.

559. Wester: "Nic. Clenardus har på 1500-talet utgifvit arabiska, graekiska, hebraeiska och latinska grammatiker." En grekisk grammatik av Clenardus utkom före och under Lucidors tid i tre upplagor i Sverige, 1618, 1623 och 1668; Collijn, a.a. bd I:1 sp 169 f.

560. Wester: J.J. Becher, Characteres sive Clavis convenientiae linguarum, Frft 1661.

561. Olsson, Bröllopsbeswär s 21.

562. Olsson, Bröllopsbeswär s 22 f.

563. Ibid.

564. Johannesson, Herde och lantman s 73. Collijn tar emellertid, a.a. bd 1:1 sp 280 upp en tysk grammatik för skolbruk av P. Freyschmidt, Uppsala 1642.

565. Se ovan s 20.

566. Sylwan, a.a. s 84 f.

567. Sandwall ser, i komm. s 88, detta som ett ställningstagande från Lucidors sida i stridsfrågan om de antika metras lämplighet i diktning på moderna språk. Lucidor ägde, enligt bokförteckningen i bouppteckningen, Wester, a.a. s 51, ett verk av "Baconi de Verulamino". Bacon tar, som Wahlström påpekar, i den kända Tractatus de dignitate et augmentis scientiarum,

ställning mot försöken att anpassa "de modärna språken efter de antika värsmåtten"; Wahlström, a.a. s 15. Redan då Stiernhielm skrev Hercules var hexametern, enligt Olsson, utomlands övergiven för diktning på moderna språk. Stiernhielms metriska uppfattning var således gammalmodig. Lucidor lär, enligt uppgift från Benzelius, ha kritiserat Stiernhielm i detta avseende; Olsson Den svenska skaldekonstens fader och andra Stiernhielmsstudier s 21 och s 24.

568. Sylwan, a.a. s 104.

569. Harsdörffer, Gesprechspiele s 201 f och s 206.

SPRÅKLIGA DRAG OCH DECORUM

570. Citatet hämtat från Arvidi, Manuductio s 7; samma tanke förekommer också hos Harsdörffer, Trichter I s 5, där yttrandet anges vara ett bevingat ord.

571. Fricke, Die Bildlichkeit in der Dichtung des Andreas Gryphius. Materialien und Studien zum Formprobleme des deutschen Literaturbarock s 11.

572. Lausberg, a.a. s 249.

573. Se t.ex. Buchner, Anleitung s 20 och s 22 och Arvidi, Manuductio s 25.

574. Buchner, Anleitung s 27.

575. Arvidi, Manuductio s 20.

576. Se Opitz, a.a. s 30, Buchner, Anleitung s 31 och Arvidi, Manuductio s 25.

577. Se Opitz, a.a. s 30, Buchner, Anleitung s 33 och Arvidi, Manuductio s 21.

578. Opitz, a.a. s 28 f och Buchner, Anleitung s 45 f.

579. Arvidi, Manuductio s 119 f.

580. Opitz, a.a. s 32 och Buchner, Anleitung s 67.

581. Arvidi, Manuductio s 120.

582. Lausberg, a.a. s 507 f.

583. Buchner, Anleitung s 53 f.

584. Harsdörffer, Trichter I s 112 och Buchner, Anleitung s 36 ff.

585. Buchner, Anleitung s 44 f.

586. Opitz, a.a. s 33 och Harsdörffer, Trichter I s 106.

587. Fischer, a.a. s 188.

588. Ibid.

589. Dyck, a.a. s 94.

590. Wahlström, a.a. s 19, noten.

591. Karlfeldt, Skalden Lucidor s 128 f.

592. Swahn, Ryktets förvandlingar. Stiernhielm, Lucidor och Runius bedömda av 1700-talet - en studie i den litterära kritikens utveckling i Sverige s 188.

593. Bergh, Litterär kritik i Sverige under 1600- och 1700-talen s 14 f.

594. Breitholtz, Våra första franskklassiska dramer. Celsius' Ingeborg och Dalins Brynilda s 215 f.

595. Breitholtz, a.a. s 216.

596. Opitz, a.a. s 36 ff.

597. Opitz, a.a. s 36.

598. Källquist, Thet swenska språketz klagemål. Litteraturhistorisk undersökning jämte text och tolkning s 60.

599. Källquist, a.a. s 61 ff.

600. Enligt inledningen, s III till Columbus, En svensk ordeskötsel angående bokstäfver, ord och ordesätt. Med inledning, anmärkningar och register utgifven af Gust. Stjernström och Adolf Noreen. Verket citeras i det följande Columbus, Ordeskötsel.

601. Columbus, Ordeskötsel s 51 ff.

602. Opitz, a.a. s 38.

603. Columbus, Ordeskötsel s 49.

604. Castrén, a.a. s 209.

605. Sylwan, a.a. s 139.

606. Arvidi, Manuductio s 20.

607. Columbus, Ordeskötsel s 18.

608. Columbus, Ordeskötsel s 11, s 16, s 18, s 47 m.fl. exempel.

609. Columbus, Ordeskötsel s 59.

610. Med en hänvisning till Kock, A., Etymologisk belysning av några nordiska ord och uttryck, Lund 1912 (Arkiv för nordisk filologi 28, ny följd 24.).

611. Källquist, a.a. s 58.

612. Att Columbus ansåg Lucidors stil lämplig visas kanske därav, att han på ett ställe citerar några rader ur en Lucidorvisa som exemplifiering; Columbus, Ordeskötsel s 15. Citatet, utan författarhänvisning, kommer från Lucidors världsliga visa XV.

613. Breitholtz, a.a. s 213 med en hänvisning till Noreen, E., Författarfrågor i Lejonkulans dramatik, Lund 1930 (Skrifter utgivna av Vetenskapssociete-

ten i Lund, 22).

614. Olsson, Spegel s 339.

615. van Ingen, a.a. s 168.

616. Så t.ex. hos Opitz, a.a. s 28 f och hos Schottel, Lobrede von der uhralten Haubtsprache der Teutschen. Ett utdrag ur sistnämnda verk finns i Die deutsche Literatur. Texte und Zeugnisse. Band III. Das Zeitalter des Barock. Uppräkningen hos Schottel återges på s 24 f.

617. Buchner, Anleitung s 59.

618. van Ingen, a.a. s 253.

619. Olsson, Spegel s 373 f; här finns ett kort men innehållsrikt avsnitt om tidens bruk av sentenser i diktningen.

620. Se ovan s 60.

621. Müller, Geschichte des deutschen Liedes vom Zeitalter des Barocks bis zur Gegenwart s 51.

622. Windfuhr, a.a. s 130.

623. Fehrman, Karolinsk barock och klassicism. NISL del II, andra upplagan s 33.

DEL III GILJARENS KVAL - ETT FALL UR DEN POETISKA PRAKTIKEN

BAKGRUNDEN

624. Schück, Anteckningar s 21 f och Sandwall, komm. s 125.

625. Schück, Anteckningar s 22 och Sandwall, komm. s 140.

626. Kämnärs- och rådstuvurättens (magistratens) protokoll för år 1669; handlingarna resumeras av Schöldström i Lars Johanson Lucidor. En litterär studie, 1872, samt i ett par essäer i densammes Förbiskymtande skuggor. Minnen och anteckningar, 1883. De har publicerats av Schück i Anteckningar, s 16 ff.

627. Hovrättens protokoll med parternas skriftliga inlagor i Liber causarum för år 1669, publicerade och kommenterade av Sandwall i Nya akter s 33 ff.

628. Troligen, rättegångshandlingarna ger på denna punkt inga klara besked. Se Gyllenstiernas inlaga till hovrätten i mars 1670; Sandwall, Nya akter s 50.

629. Citatet hämtat ur supplikationen; Sandwall, Nya akter s 36.

630. Schück, Anteckningar s 18 ff.

631. Schück, Anteckningar s 37 f.

632. Sandwall, Nya akter s 44 f.

633. Sandwall, Nya akter s 45 f.

634. Sandwall, Nya akter s 46.

635. Sandwall, Nya akter s 47 f.

636. Sandwall, Nya akter s 48.

637. Sandwall, Nya akter s 49.

638. Sandwall, Nya akter s 50ff.

639. Sandwall, Nya akter s 58 f.

640. Sandwall, Nya akter s 59 f.

641. Sandwall, Nya akter s 61 ff samt s 63, not 1.

642. Sandwall, Nya akter s 63.

643. Sandwall, Nya akter s 78 och s 87 f.

644. Sandwall, Nya akter s 88 f.

645. Sandwall, Nya akter s 97 f.

646. Sandwall, Nya akter s 98 f.

647. Sandwall, Nya akter s 99 ff.

648. Sandwall, Nya akter s 106 f.

649. Sandwall, Nya akter s 36.

650. Sandwall, Nya akter s 107.

651. Sandwall nämner även denna stadga i Nya akter s 76, noten, men sammanblandar tydligen stadgorna i den kommenterande texten s 107. Innehållet i stadgan av den 21 april 1665 kommenteras av Herdin, Uppsala på 1600-talet. Del 1. Rättsväsendet. I. Stadsstyrelsens organisation och rättsskipning s 153.

652. Sandwall, Nya akter s 68 f.

653. Eftersom dueller var förbjudna enligt ett Kungl. Maj:ts plakat av den 23 december 1662; Herdin, Uppsala på 1600-talet. Del 1. Rättsväsendet. I. Stadsstyrelsens organisation och rättsskipning s 143.

654. Sandwall, Nya akter s 69.

655. Förutom straff för upphovsmannen anger stadgan också som påföljd, att smädeskriften offentligen ska brännas av bödeln; Sandwall, Nya akter s 76, noten. Citatet från Sandwall, Nya akter s 76.

656. Sandwall, Nya akter s 86.

657. Schück, Anteckningar s 37 f och s 41 f samt Sandwall, Nya akter s 106 f.

658. Sandwall, Nya akter s 38 f.

659. Gustafsson, Litteratur och miljö s 99.

660. Schück, Anteckningar s 20.

661. Sandwall, Nya akter s 107.

662. Sandwall, Nya akter s 53.

663. Schück, Anteckningar s 36.

664. Schück, Anteckningar s 44 f.

665. Schück, Anteckningar s 46.

666. Schück, Anteckningar s 60.

667. Schück, Anteckningar s 55.

668. Sandwall, komm. s 138.

669. Sandwall, komm. s 138 f.

670. Sandwall, komm. s 137.

GILLIARE KWAAL OCH DECORUM

671. Sandwall, Nya akter s 67.

672. Schück, Anteckningar s 25.

673. Se ovan s 40.

674. Sandwall, Nya akter s 83.

675. Schück, Anteckningar s 24.

676. Ibid.

677. Kindermann, a.a. s 414 f.

678. Ibid.

679. Kindermann, a.a. s 415.

680. Ibid.

681. Ibid.

682. Ibid.

683. Ibid.

684. Sandwall, Nya akter s 84 f samt s 85, noten.

685. Visorna I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII och IX i SFSV IV.

686. Grubb, a.a. s 344: "Hwad hiälper twätta Korpen/ han blijr ändå ald-

righ hwijt."

687. Grubb, a.a. s 735: "Smicker lockar älskog."

688. Stiernhielm, a.a. s C vi, höger.

689. Sandwall, Nya akter s 72.

690. Sandwall, Nya akter s 71.

691. Sandwall, Nya akter s 84.

692. Sandwall, Nya akter s 95.

693. Grubb, a.a. s 15: "Alla Bedela rijka/ alla Fångar fattiga."

694. Se t.ex. Harsdörffer, Trichter I s 112 och Buchner, Anleitung s 36 ff.

695. Schück, Anteckningar s 29.

696. Schück, Anteckningar s 30.

697. Sandwall, Nya akter s 73.

698. Sandwall, Nya akter s 85.

699. Sandwall, Nya akter s 75.

700. Sandwall, Nya akter s 85.

701. Sandwall, Nya akter s 67.

702. Sandwall, Nya akter s 93.

703. Schück, Anteckningar s 29.

704. Schück, Anteckningar s 37.

705. Sandwall, Nya akter s 67.

706. Sandwall, Nya akter s 67 f, noten.

707. Sandwall, Nya akter s 82. Lucidors kursiveringar har utmärkts i citatet.

708. Sandwall, Nya akter s 68.

709. Sandwall, Nya akter s 82 och Schück, Anteckningar s 27.

710. Se ovan s 108.

711. Se ovan s 107 f.

712. Harsdörffer, Trichter II s 17 ff.

713. Schück, Anteckningar s 26.

714. Sandwall, Nya akter s 91.

715. Schück, Anteckningar s 24.

716. Sandwall, Nya akter s 79.

717. I ytterligare fyra bröllopsskrifter, II, XXIII, XLI och XLV låter Lucidor visserligen ett "jag" vara med, men inte som kommentator utan endast som betraktare och neutral berättare.

718. Jämför ovan avsnittet "Afstympningen på orden" s 115 ff.

719. Jämför ovan avsnittet Språkliga konstfullheter s 118 ff.

720. Vogt, Die gegenhöfische Strömung in der deutschen Barockliteratur.

721. T.ex. i sin jamb Beatus ille...

722. Waldberg, Die deutsche Renaissance-Lyrik s 55 f.

723. Guevaras traktat om hov- och lantlevernet översattes till svenska 1629 av Ericus Schroderus, En herligh och lustigh tractat /.../; Collijn, a.a. bd 1:2 sp 335.

724. Ett verk som ingick i Lucidors bibliotek; Wester, a.a. s 51.

725. Meyfart & Steinbrück, Melleficium oratorium, in quo eloqventiae flores /.../ s 51.

726. Vogt, a.a. s 16.

727. Lunding, Tysk barok og barokforskning. En kritisk redegørelse for den moderne tyske barokforskning s 74.

728. Moscherosch har, enligt Olsson, spelat en viktig roll för den antivälska satiren i Stiernhielms Hercules; Olsson, Den svenska skaldekonstens fader och andra Stiernhielmsstudier s 77.

729. Sandwall, Nya akter s 82. Det verk av Schupp, som Lucidor syftar på är Der rachgierige und unversöhnliche Lucidor, erinnert und ermahnt /.../, 1658.

730. Johannesson, Herde och lantman s 81.

731. Stiernhielm, a.a. s A ij, höger.

732. Schück, Anteckningar s 30.

733. Grauers, art. Kristofer Gyllenstierna. Svenskt biografiskt lexikon (SBL) bd 17 s 620; Rystad, Johan Gyllenstierna, rådet och kungamakten. Studier i Sveriges inre politik 1660-1680 s 66 och Åberg, Karl XI s 46 f.

734. Grauers, a.a. s 620.

735. Anteckningar om Bondesläkten. Kongliga rådet och ambassadören grefwe Carl Bonde, del II, utgivna av C. Trolle-Bonde, s 60,

736. Johan Gyllenstierna var släkt med Christoffer och Conrad Gyllenstierna, men av en annan gren av det högadliga huset. En släkttavla finns

i SBL, bd 17 s 594 f.

737. Les Anecdotes de Suede ou l'histoire secrete des changements arrivez dans la Suede. Sous le regne de Charles XI; i det följande citerat Anecdotes.

738. Anecdotes s 86 f.

739. Rystad, a.a. s 66.

740. Ibid.

741. Åberg, a.a. s 50.

742. Fåhraeus, Magnus Gabriel de la Gardie s 133 f och s 143 f.

743. Åberg, a.a. s 50.

744. Fåhraeus, a.a. s 143 f.

745. Fåhraeus, a.a. s 146.

746. Baletten återges av Hanselli i Samlade vitterhetsarbeten af svenska författare från Stjernhjelm till Dalin, IV s 100 ff.

747. Lindschöld, Den soora genius s 110.

748. Åberg, a.a. s 48 f.

749. Lindschöld, a.a. s 110 f.

750. Professorn vid Uppsala universitet Johan Tidermansson Gartman, 1624-1684; Herdin, Uppsala på 1600-talet. Del 2. Rättsväsendet. II. Livsbilder s 166. Gartman, som var professor i romersk rätt - se Annerstedt, Upsala universitets historia. Andra delen 1655-1718. Senare afdelningen s 21 och s 57 - satt med i konsistoriet vid det sammanträde i december 1670, då man diskuterade om att eventuellt anställa Lucidor som fransk språkmästare; Akademiska konsistoriets protokoll, del VIII s 436. Gartman tycks f.ö. också ha varit en vitter person. Han figurerade nämligen en tid i debatten om vem som döljer sig bakom pseudonymen Skogekär Bergbo; Källquist, a.a. s 25 f. Den av Lucidor konsulterade professorn var således inte bara juridisk, utan kanske också poetisk, expert...

751. Schück, Anteckningar s 21.

752. Sandwall, Nya akter s 76.

753. Sandwall, Nya akter s 91.

754. Sandwall, Nya akter s 65 f.

755. Sandwall, Nya akter s 93.

756. Sandwall, komm. s 142.

757. Beata von Yxkull. Om legendkaraktären hos dessa berättelser om Pintorpafrun kan man utförligt läsa i Nordin-Grip, Pintorpafrun.

758. Anecdotes s 140. Se även Sandwall, komm s 143. Omdömet i Anecdotes

bottnar tydligen i ett politisk ställningstagande. Det gäller inte bara Gyllenstierna själv, utan syftar till att diskr ditera hela den granskningskommission, för vilken han 1672 var president. Om övriga ledamöter heter de nämligen att de "ne le surpasserent gueres en esprit & en capacité", Anecdotes s 141.

759. Se ovan s 131.

760. Schück, Anteckningar s 22.

SAMMANFATTNING

761. Wahlström, a.a. s 19, noten.

EXKURS

762. Wahlström, a.a. s 19, noten.

763. Ibid.

764. Petrus Hansellis Samlade vitterhetsarbeten af Samuel Columbus, i Samlade vitterhetsarbeten af svenska författare från Stjernhjelm till Dalin, II, i det följande citerad SVSF II, är det enda samlingsverk, som innehåller Columbus' tillfällesdiktning. Någon modern, textkritisk upplaga finns alltså inte.
Hanselli har i SVSF II i några fall delat upp tillfällesskrifter, i andra fall sammanfört delar av tillfällesskrifter, som från början inte har hängt samman. Skrifternas innehåll har, så långt som det varit möjligt med hjälp av de av Hanselli meddelade anmärkningarna, SVSF II s 291 ff, rekonstruerats.

765. Bland de högadliga skrifterna finns en skrift till Karl XI. En del av de skrifter, som här sammanförts under benämningen lyckönskningar, är snarast supplikationer.

766. Sandwall, komm. till SFSV IV s 332 ff.

767. SVSF II s 166 ff.

768. SVSF II s 150 ff.

769. SVSF II s 157 ff.

770. SVSF II s 169 ff.

771. SFSV IV s 32 f och s 34 f.

772. SVSF II s 157.

773. SVSF II s 143 ff.

774. Se anmärkningen i SVSF II s 292.

775. SVSF II s 236 ff.

776. SVSF II s 145 ff.

777. SVSF II s 166 ff.

778. I Hansellis upplaga har gravskriften utökats med en tysk översättning

inskriftsdikten, hämtad ur trycket Pfeil-Verwechslung dess Todes und der Liebe, Leipzig 1676. Se anmärkningarna i SVSF II s 292 och s 293.

779. SVSF II s 169 ff.

780. SVSF II s 148 f.

781. SVSF II s 150 ff.

782. SVSF II s 155 ff.

783. Gravskriften över Lillieqvist-Hjärne är mera koncentrerad på consolatio än på laus. Odet över Blixencron avslutar, som nämnts, likpredikan över densamme. Det är troligen därför, som detta inte innehåller någon utförlig laus - predikan kompletterade säkerligen både ordrikt och fullständigt denna sida av eftermälet.

784. SVSF II s 122 ff.

785. SFSV IV s 27 f.

786. SVSF II s 117 f.

787. SVSF II s 119 ff.

788. SVSF II s 137 ff.

789. Skrifterna till Olaus Enequist och Elisabetha Mårtensdotter Nycopensis, SVSF II s 108 ff, och till Andreas Grubb och Christina Rudbeck, SVSF II s 125 ff.

790. Skriften till Elias Vult och Catharina Andersdotter, SVSF II s 111 ff.

791. Till Marcus Cronström och Sigri Ekehielm, översänd från Leipzig och ingående i Rådrijk oder Anweiser zur Tugend, SVSF II s 195 ff.

792. Till Niklas Keder och Karin Hansdotter Törner, SVSF II s 131 ff.

793. SFSV IV nr II och nr LXIII. I den senare skriften är dock intresset mindre koncentrerat på den dygdiga hustrun än på beskrivningen av hennes motsats.

794. Om detta beror på Hansellis redigering eller ej kan inte här avgöras.

795. Se ovan, not 567.

796. Se ovan s 112.

797. Se ovan s 115 ff.

798. Wahlström, a.a. s 19, noten.

799. SVSF II s 131 ff.

800. SFSV IV nr II.

801. Sandwall, komm. till SFSV IV s 339 f.

802. SVSF II s 134.

803. SVSF II s 135.

804. SFSV IV s 80 f.

805. SFSV IV s 81.

806. Swahn, Ryktets förvandlingar. Stiernhielm, Lucidor och Runius bedömda av 1700-talet - en studie i den litterära kritikens utveckling i Sverige s 188.

807. Swahn, a.a. s 192.

808. Swahn, a.a. s 190.

809. Se ovan s 150.

BILAGOR

Bilaga 1. Adressater, ståndsfördelning och skrifttyp

Nr SFSV	Adressat	Stånd	Anm	Skrifttyp
I	Lilienhoff	Adel	Vid adlandet	Lyckönskan
II	Pehrman-Nilsdotter	Ofrälse	Borgare	Bröllopsskrift
III	Klerck	Adel		Gravskrift
IV	Falkenborg	Adel		Gravskrift
V	Kruus, Banér	Högadel		Gravskrift
VI	Boye	Högadel		Gravskrift
VII	Edenius	Präst	Prästson	Gravskrift
VIII	Gyllenstierna-Oxenstierna	Högadel		Bröllopsskrift
IX	Howard	Högadel	Eng. ambass.	Lyckönskan
X	Gyllenstierna-Ulfsparre	Högadel		Bröllopsskrift
XI	Wrangel	Högadel	Vid gravöppn.	Gravskrift
XII	Magistraten	(Ej klassificerad)		Lyckönskan
XIII	Carlberg	Präst		Lyckönskan
XIV	Nyman-Blom	Ofrälse	Borgare	Bröllopsskrift
XV	Strijck	Adel		Gravskrift
XVI	Ulfsparre	Högadel		Gravskrift
XVII	Ribbing-Rosenhane	Högadel		Bröllopsskrift
XVIII	Flygge-Ekehielm	Adel		Bröllopsskrift
XIX	Flygge-Ekehielm	Adel		Bröllopsskrift
XX	Torstenson	Högadel		Gravskrift
XXI	Torstenson	Högadel		Gravskrift
XXII	Coventry	Högadel	Eng. ambass.	Lyckönskan
XXIII	Utterklow-Boij	Ofrälse	Ofrälse st. p.	Bröllopsskrift
XXIV	Meurer	Ofrälse	Borgare	Gravskrift
XXV	von der Linde	Högadel		Gravskrift
XXVI	A.M. Oxenstierna	Högadel		Gravskrift
XXVII	Trotzig-Funck	Ofrälse	Ofrälse st.p.	Bröllopsskrift
XXVIII	Brandberg-Kinmund	Ofrälse	Borgare	Bröllopsskrift
XXIX	Schaey-	Ofrälse	Ofrälse st.p.	Bröllopsskrift
XXX	Giliusson-Swaab	Ofrälse	Ofrälse st.p.	Bröllopsskrift
XXXI	A. Gyllenstierna	Högadel		Gravskrift
XXXII	Rosenholm	Adel		Gravskrift
XXXIII	Kore	Ofrälse	Borgare	Gravskrift
XXXIV	Biörnekloo	Adel	Riksråd	Gravskrift
XXXV	Stamm-Emmerich	Ofrälse	Borgare	Bröllopsskrift
XXXVI	Myrman, Hansen	Ofrälse	Borgare	Gravskrift
XXXVII	Simonsson-Bratt	Ofrälse	Ofrälse st.p.	Bröllopsskrift
XXXVIII	Andersen	Ofrälse	Borgare	Gravskrift
XXXIX	Wibbling	Ofrälse	Ofrälse st.p.	Gravskrift
XL	Örensted	Adel		Gravskrift

Nr SFSV	Adressat	Stånd	Anm	Skrifttyp
XLI	Strijck-Ribbing	Adel		Bröllopsskrift
XLII	Sadewasser	Ofrälse	Borgare	Gravskrift
XLIII	Blixencrona	Adel		Gravskrift
XLIV	Hansdotter	Ofrälse	Ofr. st.p.	Gravskrift
XLV	Tehedt-Hane	Ofrälse	Borgare	Bröllopsskrift
XLVI	von Brobergen	Ofrälse		Gravskrift
XLVII	P. Schaey	Ofrälse		Gravskrift
XLVIII	Uttermarck	Adel		Gravskrift
XLIX	Clason-Hansdotter	Ofrälse	Borgare	Bröllopsskrift
L	Brenner	Adel		Gravskrift
LI	Kronbärg	Adel		Gravskrift
LII	Reutercrantz-Creutz	Adel		Bröllopsskrift
LIII	M. Sadewasser	Ofrälse	Ofr. st.p.	Gravskrift
LIV	Jonsson	Ofrälse	Borgare	Gravskrift
LV	Slatte	Adel		Gravskrift
LVI	Graan-Lemke	Ofrälse	Ofr. st.p.	Bröllopsskrift
LVII	Stuart	Adel		Gravskrift
LVIII	Brahe, de la Gardie	Högadel		Gravskrift
LIX	Figrelius	Ofrälse		Gravskrift
LX	G. Oxenstierna	Högadel		Gravskrift
LXI	M.C. von Levenstein	Högadel		Gravskrift
LXII	Law-Barckhusen	Ofrälse	Ofr. st.p.	Bröllopsskrift
LXIII	Zelin-Plinning	Ofrälse	Ofr. st.p.	Bröllopsskrift
LXIV	Boij-Nilsdotter	Ofrälse	Ofr. st.p.	Bröllopsskrift
LXV	Brandberg	Ofrälse	Borgare	Gravskrift
LXVI	hustru Thilman	(Ej klassificerad)		Gravskrift
LXVII	Lützau	(Ej klassificerad)		Gravskrift
LXVIII	---	(Ej klassificerad)		Bröllopsskrift
LXIX	---	(Ej klassificerad)		Bröllopsskrift
LXX	---	(Ej klassificerad)		Lyckönskan

Bilaga 2. Översikt över vänskrifter och kretsar

Nr SFSV	vän-skrift	fadder-kretsen	bergslags-kretsen	rådmans-kretsen	tullar-kretsen	Tyska kyr-kankretsen	övriga
I				x			
II		x		x			
III							x
IV							
V							
VI							
VII				x	x		
VIII							
IX							
X							
XI							
XII							
XIII	x				x		
XIV			x			x	
XV							
XVI							
XVII							
XVIII					x		
XIX					x		
XX							
XXI							
XXII							
XXIII		x		x			
XXIV							
XXV							
XXVI							
XXVII	x	x	x	x			
XXVIII	x		x				
XXIX			x				
XXX	x		x				
XXXI							
XXXII				x			
XXXIII				x			
XXXIV							
XXXV						x	x
XXXVI	x			x		x	
XXXVII							
XXXVIII			x				
XXXIX	x				x		
XL							
XLI							
XLII	x						x
XLIII							
XLIV	x						
XLV	x			x			
XLVI					x		
XLVII	x		x				
XLVIII							

Nr SFSV	vän-skrift	fadder-kretsen	bergslags-kretsen	rådmans-kretsen	tullar-kretsen	Tyska kyr-kankretsen	övriga
XLIX							
L							
LI		x	x				
LII							
LIII							x
LIV		x					
LV							
LVI							
LVII				x			
LVIII							
LIX				x			
LX							
LXI							
LXII					x		
LXIII					x		
LXIV		x		x			
LXV	x		x				
LXVI							
LXVII							
LXVIII							
LXIX							
LXX							
Summa:	11	6	9	12	8	3	4

Bilaga 3. Komposition och konstfullheter, schema över en gravskrift. SFSV LIV. "Äre-Roser" över Nils Jonsson

Rad:	Tankar:	Kompositionell funktion, typ av loci m.m.:	Språkliga konstfullheter:	Versslag:
1	Liksom en ros	Inledning: liknelser från naturen om döden		Alexandr. ↓
2				
3		a. växter		
4			Orduppr epn.	
5			Antites	
6			Hopning	
7				
8	som vissnar,			
9	Liksom träd	b. träd		
10				
11				
12			Antites } Antites Epitet	
13				
14			Orduppr epning Hyperbol	
15				
16	som faller ner,			
17	Liksom fåglar	c. fåglar	Antites } Anafor	
18				
19				
20				
21				
22			Antites	
23				
24	som dör,			
25	Liksom djuren	d. djur		
26			Antites Hopning	
27			Synonym Anafor	
28	som dör,		Hopning	

Rad:	Tankar:	Kompositionell funktion, typ av loci m.m.:	Språkliga konstfullheter:	Vers-slag
29	Liksom fiskarna	e. fiskar		Alexandr.
30				
31			Antites	
32				
33	som dör,		Hopning	
34			Antites	
35				
36	Så dör allt.		Orduppreprn. Paradox	
37	Så även människan	f. och människor.		
38		Summering: liknelserna appliceras på		
39		människan		
40	var och en dör:			
41	om han blomstrar som	a. växter	Orduppreprn.	
42	rosen,		Orduppreprn.	
43	grönskar som träden	b. träd	Orduppreprn.	
44				
45	gläds som fågeln	c. fåglar	Antites	
46				
47	gömmer sig som djuren	d. djur		
48	flyr som fisken,	e. fiskar		
49				
50	så undkommer han inte		Anafor	Antites, sentensform.
51	döden.			
52	Ty allting dör.	Summering.		Orduppreprn.
53	Döden fäller blommor	Döden, liknelserna, människoåldrar	Antites	
54	liksom träd	a. växter b. träd		
55	den unge	unga människor	Antites	
56	liksom den gamle	gamla människor		
57	finner alla	alla människor		Antites
58				
59				
60				

Rad:	Tankar:	Kompositionell funktion, typ av loci m.m.:	Språkliga konstfullheter:	Vers-slag
61	den ene i blomstervåren	a. växter		Alexandr.
62	den andre i styrkans tid	b. träd	Anafor	↓
63	den som liknar fågeln	c. fåglar	Antites	
64	och djuren, blir kall	d. djur	Antites	
65	som fisken.	e. fiskar		
66			Anafor Synonym Antites	
67			Antites	
68	En dör tidigt, en sent		Antites Sentensform.	
69	tiden vet man inte.		Antites Fråga	
70				
71			Sentensformulering Antites	
72				
73				
74			Synonym	
75			Paradox	
76			Paradox	
77	Med gott eftermäle dör		Synonym	
78	man säll,			
79			Antites Sentensform.	
80			Antites	
81	liksom denne man	Laus: den döde i centrum		
82				
83				
84	som hedrade Gud och		Antites	
85	människor. Hans ursprung,	locus: ätten	Synonym	
86				
87				
88				
89				
90	hans sinnelag	locus: karaktären	Synonym	
91	hans stånd.	locus: ståndet		

Rad:	Tankar:	Kompositionell funktion, loci m.m.:	Språkliga konstfullheter:	Versslag
92				Alexandr.
93	Hans motsats: oärlig	locus: "contraria"		↓
94	köpman			
95				
96				
97			Orduppрepn.	
98				
99			Antites	
100				
101				
102				
103			} Orduppрepn., Antites	
104				
105	Sådan var inte den	Motsatsen jämförs med den döde.		
106	döde.			
107	Hans handel	locus: gärningarna		
108				
109	hans sätt	locus: karaktären		
110				
111			Orduppрepn. Antites	
112				
113	hans "beröm"		Praeteritio	
114				
115			Orduppрepn.	
116				
117	Sorgen bör upphöra	Consolatio: det himmelska perspek-	} Sentensformulering	
118		tivet och den döde.		
119			Synonym	
120	den döde är hos Gud.		Antites	
121	Sörj ej, den döde är	Consolatio fortsätter: det himmelska		Strofisk
122	hos Gud.	perspektivet för människan.		dikt ↓

Rad:	Tankar:	Kompositionell funktion, loci m.m.:	Språkliga konstfullheter:	Vers-slag:
123		tröstegrund: den döde är hos Gud		Strofisk dikt
124				↓
125	Tålamod	tröstegrund: tålamodet		
126	lindrar sorgen.			
127	Alla dör	tröstegrund: döden drabbar alla		
128				
129			} Antites	
130	och får därigenom	tröstegrund: död = evigt liv		
131	evigt liv.			
132			Paradox Sentensform.	
133	Världen är ond	tröstegrund: livet intet men		
134			Synonym	
135			Orduppreprn.	
136	hos Gud är	evigt liv allt.		
137	det bäst.			
138			Antites	
139	Låt sorgen försvinna	Summering: sorg onödig	} Anafor, Hopning	
140				
141				
142	Gud ger glädje			
143	och evigt liv.			
144				
145	Läsare märk!	Läsarhänvändelse	Utrop	Inskrifts-dikt
146	Här liggen ingen präst,	locus: ståndet		↓
147	riddare		} Anafor Synonym	
148	eller hjälte			
149				
150		Ståndets intighet	Orduppreprning	
151	men en som övervann sig			
152	själv, älskade Gud och	locus: karaktären		
153	nästan			

bilaga 3 s 5

Rad:	Tankar:	Kompositionell funktion, loci m.m.:	Språkliga konstfullheter:	Versslag:
154	och älskades av dem.			Inskrifts-
155	Fadern var bonde	locus: ätten		dikt
156	han själv borgare.			↓
157	I döden blev han en an-	Ättens intighet.		
158	nan.			
159				
160				
161				
162			Antites	
163	Han lever i himlen,	Dödens jämlikhet i det eviga livet.	} Paradox	
164	där alla stånd liknar varandra.			

LITTERATURFÖRTECKNING

ALBREKTSSON, B. och RINGGREN, H., En bok om Gamla Testamentet, Lund 1969.

Les Anecdotes de Suede ou l'histoire secrete des changements arrivez dans la Suede. Sous le regne de Charles XI, La Haye 1716.

ANNERSTEDT, C., Upsala universitets historia. Andra delen 1655-1718. 2. Senare afdelningen, Uppsala 1909.

ARISTOTELES, Om diktkonsten. Jämte den anonyma skriften Om den stora stilen, Stockholm 1961.

ARVIDI, A., Manuductio ad poesin svecanam, thet är/ en kort handledning til thet swenske poeterij/ verss- eller rijm-konsten, Strengnäs 1651.

/BECHER, J.J.,/ Zur mechanischen Sprachübersetzung. Ein Programmierungsversuch aus dem Jahre 1661.J.J. Becher, Allgemeine Verschlüsselung der Sprachen (Character, pro notitia linguarum universali) deutsch-lateinisch. Mit einer interpretierenden Einleitung von Prof. Dr. W.G. Waffenschmidt, Stuttgart 1962.

BELFRAGE, E., 1600-talspsalm. Litteraturhistoriska studier. Diss. Lund. Lund 1968.

BENNICH-BJÖRKMAN, B., Författaren i ämbetet. Studier i funktion och organisation av författarämbeten vid svenska hovet och kansliet 1550-1850. Diss. Uppsala. Uppsala 1970.

BERGH, G., Litterär kritik i Sverige under 1600- och 1700-talen, Stockholm 1916.

BERGH, S., Rangstriderna inom adeln under 1600-talet (Historisk tidskrift, 16:e årgången, 1896, Stockholm 1896 s 117-154).

BERGMANN, M., Deutsches aerarium poeticum oder poetische Schatzkammer /.../, Jehna und Stettin 1661.

BOETHIUS, B., art. Boij (Svenskt biografiskt lexikon, band 5, Stockholm 1925).

BOLIN, G., Där skalden Lucidor dräptes. Källaren Fimmelstången i Kindstugatan 14 (Samfundet S:t Eriks årsbok 1943 s 39-59).

-, Lucidor i Malmö (i: Sydsvenska Dagbladet 30 oktober 1934).

-, Lucidor som student i Greifswald och Leipzig (Samlaren 1939 s 1-38).

-, Nya bidrag till Lucidors biografi (Samlaren 1934: 2 s 222-312).

-, Skalden Lucidors begravning (Ord och Bild 1940 s 304-306).

-, Till dateringen av en Lucidorsdikt (Samlaren 1935 s 117-118).

/BONDE, C./ Anteckningar om Bondesläkten, del II. Kongliga rådet och ambassadören grefwe Carl Bonde ("Bondeska anekdoterna"), utgivna av Carl Trolle-Bonde, Lund 1900.

BREITHOLTZ, L., Våra första franskklassiska dramer. Celsius' Ingeborg och Dalins Brynilda. Diss. Uppsala, Uppsala 1944.

BUCHNER, A., Anleitung zur deutschen Poeterey /.../ heraus gegeben von Othone Prätorio, Wittenberg 1665; herausgegeben von Marian Szyrocki, Tübingen 1966 (Deutsche Neudrucke. Reihe: Barock, herausgegeben von Erich Trunz, 5.).

-, Poet /.../ heraus gegeben von Othone Prätorio, Wittenberg 1665; herausgegeben von Marian Szyrocki, Tübingen 1966 (Deutsche Neudrucke. Reihe: Barock, herausgegeben von Erich Trunz, 5.).

BÖCKMANN, P., Formgeschichte der deutschen Dichtung. Erster Band. Von der Sinnbildssprache zur Ausdrucksprache, Hamburg 1949.

CARLSSON, S., Bonde-präst-ämbetsman. Svensk ståndscirkulation från 1680 till våra dagar, Stockholm 1962.

CASTRÉN, G., Stormaktstidens diktning. Studier, Helsingfors 1907.

CLEMENTS, R.J., Picta poesis. Literary and humanistic theory in renaissance emblem books, Roma 1960 (Temi e testi 6.).

-, The peregrine muse. Studies in comparative renaissance literature, Chapel Hill 1959.

COLLIJN, I., Sveriges bibliografi 1600-talet, Uppsala 1942-46.

COLUMBUS, S., En svensk ordeskötsel angående bokstäfver, ord och ordesätt. Med inledning, anmärkningar och register utgifven af Gust. Stjernström och Adolf Noreen, Uppsala 1881.

-, Mål-roo eller roo-mål utgiven på grundval av de bevarade manuskripten med inledning och ordförklaringar av Bengt Hesselman, Uppsala 1935 (Nordiska texter och undersökningar. 6.).

/COLUMBUS, S./, Samlade vitterhetsarbeten af Samuel Columbus, Uppsala 1856 (Hanselli, P., Samlade vitterhetsarbeten af svenska författare från Stjernhjelm till Dalin. Del II.).

CONRADY, K.O., Lateinische Dichtungstradition und deutsche Lyrik des 17. Jahrhunderts, Bonn 1962 (Bonner Arbeiten zur deutschen Literatur. Herausgeber Benno von Weise. Band 4.).

CORLIN, C.-F., Självstyre och kunglig maktpolitik inom Stockholms stadsförvaltning 1668-1697, Stockholm 1958.

CURTIUS, E.R., Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter. Dritte Auflage, Bern & München 1961.

DAHLGREN, S., 1600-talets ståndssamhälle (Kultur och samhälle i stormaktstidens Sverige, Stockholm 1967 s 9-40.).

DAVIDSON, H.M., Audience, words and art. Studies in seventeenth century French rhetoric, Ohio State University Press 1965.

/DE LA SERRE, J.P.,/ Den sinrijke frantzosens og herrens De la Serre Söte döds tankar /.../ Enfaldigt förswenskade af Petro Brask/ Linc. Gotho:, Stockholm 1685.

Die deutsche Literatur. Texte und Zeugnisse. Band III. Das Zeitalter des Barocks, herausgegeben von Albrecht Schöne, München 1963.

DOCKHORN, K., Macht und Wirkung der Rhetorik. Vier Aufsätze zur Ideengeschichte der Vormoderne, Berlin und Zürich 1968.

DYCK, J., Ticht-Kunst. Deutsche Barockpoetik und rhetorische Tradition, 2. verbesserte Auflage, Berlin und Zürich 1969.

EKHOLM, R., Samuel Columbus. Bidrag till kännedomen om hans levnad och författarskap. Diss. Uppsala, Uppsala 1924.

ELLENIUS, A., Karolinska bildidéer, Uppsala 1966 (Acta universitatis Upsaliensis. Ars suetica. Studier utgivna av Konsthistoriska institutionen vid Uppsala universitet. I. Editor Rudolf Zeitler.).

ESTEVE FORRIOL, J., Die Trauer- und Trostgedichte in der römischen Literatur untersucht nach ihrer Topik und ihrem Motivschatz. Diss. München, München u.å. (1962).

FEHRMAN, C., Diktaren och Döden. Dödsbild och förgängelsetanke i litteraturen från antiken till 1700-talet, Stockholm 1952.

-, Karolinsk barock och klassicism (Ny illustrerad svensk litteraturhistoria. II. Andra bearbetade upplagan. Stockholm 1957.).

-, Kyrkogårdsromantik. Studier i engelsk och svensk 1700-talsdiktning, Lund 1954.

FISCHER, L., Gebundene Rede. Dichtung und Rhetorik in der literarischen Theorie des Barock in Deutschland, Tübingen 1968.

FLEMMING, W., Der Wandel des deutschen Naturgefühls vom 15. zum 18. Jahrhundert (Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte. Band 18., Halle/Saale 1939.).

FRANCE, P., Racine's rhetoric, Glasgow 1965.

FRIBERG, A., Den svenske Hercules. Studier i Stiernhielms diktning. Diss. Stockholm, Lund 1945.

FRICKE, G., Die Bildlichkeit in der Dichtung des Andreas Gryphius. Materialien und Studien zum Formprobleme des deutschen Literaturbarock, Dessau 1933 (Neue Forschung 17.).

FÅHRAEUS, R., Magnus Gabriel de la Gardie, Stockholm 1936.

GIRS, A., Pro foelici omine & nomine /.../ De vera nobilitate libellus. Thet är om san edelheet en liten tractat /.../, Stockholm 1627.

GRAUERS, S., art. Kristofer Gyllenstierna (Svenskt biografiskt lexikon, band 17, Stockholm 1967-69.)

GRUBB, C., Penu proverbiale dhet är: ett ymnigt förrådh aff allehanda gambla och nyia swenska ordseeder och lährespråk, Linköping 1665.

/de GUEVARA, A., / En herligh och lustigh tractat om hoflefwernets förtreet och mödesamheet/ dessliikes landzbygdens eller bondewäsendetz lustigheet och beröm /.../ Aldraförst publicerat på hispaniska/ och nu förwänd och transfererat på wårt swenske tungemål aff Erico Schrodero, Stockholm 1629.

GUSTAFSSON, L., Den litterate adelsmannen i den äldre stormaktstidens litteratur (Lychnos 1959 s 1-39.).

-, Litteratur och miljö (Kultur och samhälle i stormaktstidens Sverige, Stockholm 1967 s 95-124.).

GAERTNER, A., Die englische Epithalamienliteratur im siebzehnten Jahrhundert und ihre Vorbilder. Diss. Erlangen, Coburg 1936.

HALL, V. jr, Life of Julius Caesar Scaliger (1484-1558), Philadelphia 1950. (Transactions of the American Philosophical Society, New Series, Vol. 40, part 2.).

-, Renaissance literary criticism. A study of its social content, New York 1945.

HARSDÖRFFER, G.P., Gesprechspiele sechster Thel, in welchem vielerley seltene Fragen/ Gedichte/ und Geschichte/.../, Nürnberg 1646; Tübingen 1969 (Frauenzimmer Gesprächspiele, Deutsche Neudrucke. Reihe: Barock, herausgegeben von Erich Trunz, 18.).

-, Poetischer Trichter (Faksimilupplaga efter del I, Nürnberg 1650, del II, Nürnberg 1648 och del III, Nürnberg 1653), Darmstadt 1969.

HEISS, H., Studien über die burleske Modedichtung Frankreichs in XVII. Jahrhundert, Erlangen 1908 (Romanische Forschungen, XXI.).

HELLSTRÖM, G., Gamla hus och gamla släkter. Från Vasatidens och stormaktstidens Stockholm, Borås 1951.

HERDIN, K.W., Uppsala på 1600-talet.
1. Rättsväsendet. I. Stadsstyrelsens organisation och rättsskipning, Uppsala 1926.
2. Rättsväsendet. II. Livsbilder, Uppsala 1927.
3. Borgerskapet. Handel och hantverk. Skatter och besvär. Kyrka. Skola. Sjuk- och fattigvård. Borgartyper m.m., Uppsala 1929.

HILDEBRAND, K.-G., Falu stads historia 1641-1687. Diss. Uppsala, Falun 1946.

HOLM, T., Sveriges allmänna postväsen. Ett försök till svensk posthistoria. Del I, Stockholm 1906.

/HORATIUS,/ Q. Orazio Flacco. Le epistole. Edizione critica con traduzione e note italiane, utgiven av Enrico Turolla, Torino 1962.

van INGEN, F.J., Vanitas und memento mori in der deutschen Barocklyrik. Diss. Utrecht, Groningen 1966.

JOHANNESSON, K., Herde och lantman. Studier i svensk 1600-talslitteratur. Otryckt licentiatavhandling, Uppsala u. å.

-, Daniel Wallenius, en bortglömd 1600-talspoet (Samlaren 1963 s 120-143.).

-, I Polstjärnans tecken. Studier i svensk barock. Diss. Uppsala, Uppsala 1968.

KARLFELDT, E.A., Skalden Lucidor, Stockholm 1914.

KARLSON, W., Ett bidrag till högreståndsbegravningens kulturhistoria (RIG 1940 s 78-96.).

KAYSER, W., Geschichte des deutschen Verses. Zehn Vorlesungen für Hörer aller Fakultäten, Bern & München 1960.

/KINDERMANN, B.,/ Der deutsche Poët /.../ Fürgestellet durch ein Mitglied des hochlöbl. Schwanen-Ordens, Wittenberg 1664.

KLEMMING, G.E., Ur en antecknares samlingar, Stockholm 1868-73.

KÄLLQUIST, E., Thet swenska språketz klagemål. Litteraturhistorisk undersökning jämte text och tolkning. Diss. Uppsala, Uppsala 1934.

LAGERHOLM, N., Den svenska stormaktstidens högadliga begravningsskick 1650-1700, Stockholm, Göteborg, Uppsala 1965 (Kungl. Vitterhets- Historie- och Antikvitetsakademiens handlingar, antikvariska serien, 16.).

LAUSBERG, H., Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft, München 1960.

LEHMAN, C., Florilegium politicum. Politischer Blumengarten /.../, Franckfurt 1638.

LINCK, J., Om Lars Johanson (Lucidor den olycklige). Litteraturhistoriskt utkast. Diss. Uppsala, Stockholm 1876.

LINDQUIST, D., Studier i den svenska andaktslitteraturen under stormaktstidevarvet med särskild hänsyn till bön-, tröste- och nattvardsböcker, Stockholm 1939.

LINDSCHÖLD, E., Den stoora genius. Ballet til H.K. May:tz, Konung Carl XI:s födelsedag den fämptonde, dansad på Stockholms slåt anno 1669 (i: Hanselli, P., Samlade vitterhetsarbeten af svenska författare från Stjernhjelm till Dalin. Del IV, Uppsala 1866.).

/LUCIDOR,/ Helicons Blomster/ plåckade ok wijd åthskillige tillfällen utdelte af Lucidor den Olycklige det är alle de poetiske skrifter/ som författade blefne af Lasse Johanson /.../, Stockholm 1688.

-, Lucida intervalla, eller goda och gudeliga tankar om menniskians dödelighet och werldenes fåfängelighet/ författade uti trenne wijsor/ hwilka til andras waarning äre lämbnade af honom som sig kallade then olykkelige Lucidor, u.o. 1685.

-, Lucidor eller Lasse Johanson, Götheborg 1835 (Klassiska författare i svenska vitterheten. II.).

-, Samlade vitterhetsarbeten af Lasse Johanson, Lucidor den Olycklige, Uppsala 1869 (Hanselli, P., Samlade vitterhetsarbeten af svenska författare från Stjernhjelm till Dalin. Del X.).

-, Samlade dikter av Lucidor, utgivna av Fredrik Sandwall, Stockholm 1914-30 (Svenska författare utgivna av Svenska vitterhetssamfundet. Del IV.).

LUNDING, E., Tysk barok og barokforskning. En kritisk redegørelse for den moderne tyske barokforskning, København 1938.

MALMBORG, G., När Strumpebandsorden förlänades till Gustaf II Adolf och Karl XI, Stockholm 1931 (Svenska kulturbilder. IX.).

MEYER, E., En svensk adelsdam på 1600-talet (Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri, utgifven af Letterstedtska föreningen. Ny följd. Andra årgången. 1889, Stockholm 1889 s 539-554 och s 591-608.).

MEYFART, J.M. et STEINBRÜCK, M., Melleficium oratorium, in qvo eloqventiae flores /.../, Lipsiae 1653.

MUNTHE, A., Joel Gripenstierna. En storfinansiär från Karl XI:s tid. Diss. Stockholm, Uppsala 1941.

MÜLLER, G., Geschichte des deutschen Liedes vom Zeitalter des Barock bis zur Gegenwart, München 1925 (Geschichte der deutschen Literatur nach Gattungen, herausgegeben von Karl Vietor. Band 3.).

NILSSON, R., Kvinnosyn i Sverige. Från drottning Kristina till Anna Maria Lenngren. Diss. Lund, Lund 1973.

NORDIN-GRIP, I., Pintorpafrun, u.o. 1941 (Sörmländska handlingar. 8.).

NORDSTRÖM, J., Hvem har skrifvit Bröllops Beswärs JhogKommelsze? (Samlaren 1914 s 71-186.).

OLSSON, B., Bröllops beswärs Jhugkommelse. II, Lund 1970.

-, Den svenska skaldekonstens fader och andra Stiernhielmsstudier, Lund 1974 (Skrifter utgivna av Vetenskaps-societeten i Lund. 69.).

-, "Itt Samtaal emellan Döden och en säker Menniskia". En tysk version av Lucidors dikt (Svensk litteraturtidskrift 1963 s 185-188.).

-, Spegels Guds Werk och Hwila. Tillkomsthistoria, världsbild, gestaltning. Diss. Lund, Stockholm 1963.

OPITZ, M., Buch von der deutschen Poeterei, Abdruck der ersten Ausgabe, (1624), Halle 1876 (Neudrucke deutscher Literaturwerke des 16. und 17. Jahrhunderts. 1.).

PAULSEN, F., Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart. Mit besonderer Rücksicht auf den klassischen Unterricht. Dritte, erweiterte Auflage. I., Leipzig 1919.

PEDERSEN, O., Medeltidens världsbild, översatt av P. Sörbom, Stockholm 1970.

PLEIJEL, H., Hustavlans värld. Kyrkligt fromhetsliv i äldre tiders Sverige, Stockholm 1970.

PONTANUS, J., Poeticarvm institvtionem libri III. Editio secunda emendatior /.../ Excudebat Adam Sartorivs, Ingolstadii 1597.

RYSTAD, G., Johan Gyllenstierna, rådet och kungamakten. Studier i Sveriges inre politik 1660-1680. Diss. Lund, Lund 1955.

SACHSE, M., Opus deliciarum biblicum eller biblisk lust-gård /.../, på swenska vthtolkadt aff Catullo Nicolai Oriens., Stockholm 1644.

SANDWALL, F., Nya akter i rättegången om Gilliare Kwaal. Lucidor i egenhändiga inlagor till Svea Hovrätt (Samlaren 1926 s 33-108.).

SCALIGER, J.C., Poetices libri septem /.../, andra upplagan, u.o. (15)81.

SCHOTTEL, J.G., Ausführliche Arbeit von der teutschen Haubtsprache /.../, Braunschweig 1663.

SCHÜCK, H., Bibliografiska och litteraturhistoriska anteckningar, Uppsala 1896.

-, Den svenska förlagsbokhandelns historia. Förra delen, Stockholm 1923.

-, Till Lucidors biografi (Samlaren 1931 s 1-4.).

SCHÜCK, H. & WARBURG, K., Illustrerad svensk litteraturhistoria. Tredje, fullständigt omarbetade upplagan, utgiven av Henrik Schück. Del II, Stockholm 1927.

SCHUPP, J.B., Der rachgierige und unversöhnliche Lucidor, erinnert und ermahnt /.../, u.o. 1658.

SCHÖLDSTRÖM, B., Förbiskymtande skuggor. Minnen och anteckningar, Stockholm 1883.

-, Lars Johansson Lucidor. En litterär studie, Stockholm 1872.

SETH, I., Universitetet i Greifswald och dess ställning i svensk kulturpolitik 1637-1815, Uppsala 1952.

SJÖSTRAND, W., Pedagogikens historia. II. Sverige och de nordiska grannländerna till början av 1700-talet, Malmö 1958.

SMITH, W., Studier i svensk tulladministration. Andra delen: Tulltjänsten i landsorten på Kristinas tid, u.o., u.å. (Stockholm 1955).

STIERNHIELM, G., Hercules jämte efterskrift av Sten Lindroth och ordförklaringar av Carl Ivar Ståhle. Andra upplagan. Stockholm, Göteborg, Uppsala 1963.

STRINDBERG, A., Bondenöd och stormaktsdröm. Studier över skedet 1630-1718, Stockholm 1937.

SWAHN, S., Ryktets förvandlingar. Stiernhielm, Lucidor och Runius bedömda av 1700-talet - en studie i den litterära kritikens utveckling i Sverige. Diss. Lund, Lund 1974.

SWAHN, S.C., Jacob Frese. Från en finlandssvensk 1700-talsförfattares liv och dikt. Diss. Lund, Lund 1971.

Sveriges Riddarhus. Ridderskapet och adeln och dess riddarhus. Under redaktion av Carl Hallendorff, Stockholm 1926.

SYLWAN, O., Den svenska versen från 1600-talets början. En litteraturhistorisk översikt. Del I. Till Frihetstidens slut, Göteborg 1926. (Göteborgs Högskolas Årsskrift. Extraband I.).

TOPLISS, P., The rhetoric of Pascal. A study of his art of persuasion in the Provinciales and the Pensées, Leicester University Press 1966.

TUFTE, V., The poetry of marriage. The epithalamium in Europe and its development in England, Los Angeles 1970 (University of Southern California Studies in Comparative Literature. II.).

Uppsala universitet. Akademiska konsistoriets protokoll. På universitetets uppdrag utgivna av Hans Sallander.
VIII, Uppsala 1971.
IX, Uppsala 1972.

von WALDBERG, M., Die deutsche Renaissance-Lyrik, Berlin 1888.

WAHLSTRÖM, L., Petrus Lagerlöfs kollegium i svensk metrik (Samlaren 1900 s 1-29.).

WENDT, E., Amiralitetskollegiets historia. I. 1634-1695, Stockholm 1950.

WESTER, E., Bidrag till Lars Johansson Lucidors biografi (Samlaren 1898 s 44-53.).

WINDFUHR, M., Die barocke Bildlichkeit und ihre Kritiker. Stilhaltungen in der deutschen Literatur des 17. und 18. Jahrhunderts, Stuttgart 1960.

WITTROCK, G., Karl XI:s förmyndares finanspolitik. Från Blå Boken till franska förbundet 1668-1672, Uppsala & Leipzig 1917 (Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. 19:1.).

WITSTEIN, S.F., Funeraire poëzie in de nederlandse renaissance. Enkele funeraire gedichten van Heinsius, Hooft, Huygens en Vondel bezien tegen de achtergrond van de theorie betreffende het genre, Assen 1969.

VOGT, E., Die gegenhöfische Strömung in der deutschen Barockliteratur, Leipzig 1931.

WRANGEL, E., Det carolinska tidehvarfvets komiska diktning, Wexiö 1888.

WRANGEL, F.U., Stockholmiana I-IV. Anteckningar. Ny upplaga jämte tillägg. Med 61 bilder, Stockholm 1912.

ZIEMENDORFF, I., Die Metapher bei den weltlichen Lyrikern des deutschen Barock, Berlin 1933 (Germanische Studien. 135.).

ÅBERG, A., Karl XI, Stockholm 1958.

PERSONREGISTER

Personregistret upptar i texten nämnda och i noterna behandlade personer från 1600-talet och äldre tider. Omnämnandena av Lucidor förtecknas inte.

d'Ablancourt, P. 23
Andersdotter, Anna 17
Andersdotter, Brita 17
Andersdotter, Elisabeth 34
Andersdotter, Karin 17, 34, 35, 127, 154
Andersen, Thomas 29, 34
Andersin, Johan 18, 37, 108, 131, 155, 161
Andersson, Nils 17
Anthonidotter Grooth, Kirstin 33, 34, 159
Anthonidotter Grooth, Maria 33, 35, 159
Aristoteles 43, 44, 45
Arvidi, A. 24, 40, 41, 47, 48, 54, 113, 116, 117, 167
Assersson, Lars 15, 17, 25, 34
Ausonius 77

Bacon, F. 176, 177
du Bartas, G. de S. 96
Becher, J.J. 109
Bergh, Johan 29, 108, 127
Bergmann, M. 47
Blom, Margareta 34, 36
Bohm, Anders 32
Bohm, Bengt 32, 159
Bohm, Brita, se Larsdotter Bohm
Bohm, Lars, se Olofsson Bohm
Bohm, Nils, se Olofsson Bohm
Boij, Anders, se Henriksson Boij
Boij, Ingrid 33, 35, 76, 84 f
Boij, Jacob 33, 35
Bording, A. 87, 88
Boy, se Boij
Brandberg, Jacob 34, 88
Brander, Hans, se Hansson Brander
Bratt, Christina, se Jacobsdotter Bratt
Brasck, P. 69, 70
Brenner, Mårten 32, 158
von Brobergen, Heinrich d.ä. 36
von Brobergen, Heinrich d.y. 36
Buchner, A. 43, 46, 48, 54, 113, 114, 120, 167

Calvisius, P. 41
Caméen, Daniel 35, 36
Carlberg, Börje 36
Carlisle, se Howard, earl of Carlisle
Castiglione, B. 60
Cats, J. 7
Catullus 76
Celsius, Olof d.y. 13
Cicero 40, 57
Clason, Melcher 76, 83 f, 89, 138
Claudianus 76
Clenardus, N. 108
de Cloux, Alexander 27
Columbus, S. 13, 23, 102, 116, 117, 118
Correa 53, 56
Corvinus, se Ravn
Coventry, Henry 29
Cronberg, Börge, se Kronbärg
Croning, Salomon, se Kroning

De la Serre, se S
Dillherr, J.M. 108
Douglas, Wilhelm 129
Du Bartas, se B

Edenius, Sven 25, 35, 36, 156
Edling, Joachim 15, 153
Ekehielm, Sigri 138
Emmerich, Susanna 36, 37, 138
Erasmus av Rotterdam 60
Erichson, Johan 14, 17, 153

Figrelius, Jonathan 35
Fleming, P. 117
Flygge, Crispin 36, 138
Forbus, Jacob 108
Fredrik, av Holstein-Gottorp 59
Funck, Albrecht 33, 35
Funck, Margareta 33, 34, 35, 76, 85 f
Furubohm, Samuel 34

de la Gardie, M.G. 14, 16, 25, 26, 27, 59, 142
Gartman, Johan Tidermansson 143, 184
Giliusson, Johan 34
Girs, A. 59, 60, 61, 72, 92
Grefflinger, G. 87
Gripenstierna, Joel 161

Grooth, Anthonius 33
Grooth, Kirstin, se Anthonidotter Grooth
Grooth, Maria, se Anthonidotter Grooth
de Guevara, A. 140
Gyldenstolpe, Nils 18
Gyllenstierna, Axel 28, 32, 56, 65 ff 75, 157
Gyllenstierna, Christoffer 26, 29, 76, 83, 108, 121, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 141, 142, 143, 144, 145, 155, 158, 183
Gyllenstierna, Conrad 16, 26, 27, 76, 83, 108, 121, 127, 128, 129, 130, 131,132, 133, 135 ff, 137, 138, 141, 142, 143, 145,155, 157, 158, 183
Gyllenstierna, Georg 32, 65, 157
Gyllenstierna, Gustaf 141, 142
Gyllenstierna, Johan 65, 141, 183
Güntersberg, Kristoffer 142

Halling, A. 170
Hane, Anna 102, 103
Hansdotter, Catharina 76, 83 f, 89, 138
Hansdotter, Christina 56, 74 f, 75
Hansdotter, Ingrid 33
Hansdotter, Maria 33
Hansen, Catharina 35, 37, 161
Hansson, Hans 33
Hansson Brander, Hans 34, 159
Harsdörffer, G.P. 39, 42, 43, 44, 47, 49, 54, 63, 64, 74, 80, 92, 97, 112, 138, 167
Heinsius, D. 53
Henrik, av Burgund 60
Henriksson Boij, Anders 33, 34, 35
Hoffman, Johan Paul 29, 158
von Hofmannswaldau, C.H. 84
Hooft, P.C. 53
Horatius 42, 49, 54, 140
Howard, earl of Carlisle 26, 130
Huygens, C. 53
Hällberg, Nils, se Jonsson Hällberg

Irebrandt 63

Jacobsdotter Bratt, Christina 76, 88 f
Johansdotter, Elisabeth 15,17
Johansdotter, Maria 15, 17, 35
Johanson, Erik 15, 17, 25, 34
Johanson, Olof 15, 17, 34
Jonsdotter, Barbara 17, 35, 36
Jonson, Ben 77
Jonsson Hällberg, Nils 33, 56, 71 f, 73, 75, 92
Juvenalis 59
Jöransson, Johan 17

Kalwitz, P., se Calvisius
Karl XI 142
Karl XII 160
Karl X Gustaf 59
Keder, Nils 18
Kindermann, B. 40, 45, 47, 48, 49, 54, 57, 58, 61, 64, 73, 78, 79, 88, 97, 133, 134, 167
Kinmund, Sara 34
Klerck, Richard 29, 37, 137
Kock-Kronström, Isac 161
Kore, Trulles 35
Kristina 59, 79, 86
Kronbärg, Börge 33, 34
Kroning, Salomon 128, 132
Kåre, Trulles, se Kore

Lagerlöf, Petrus 7, 8, 24, 114, 115, 117, 118, 151
Larsdotter Bohm, Brita 33, 159
Larsdotter, Kirstin 14, 17
Lauremberg, J. 141
Law, Andreas d.ä. 36
Law, Andreas d.y. 36
Lewenhaupt, Ewa 131
von Levenstein, Marca Christiana 56, 62 ff, 75
Lilienhoff, Joachim 35, 91, 107
von der Linde, Lorents 56, 58 ff, 75, 91, 98, 129
Lindschöld, Erik 18, 141, 142, 143
von Lohenstein, D.C. 59, 71
Loret, J. 86
Lützau 20

Malherbe 115
Marino 77, 88
Marot, C. 109
Mattsson, Lars (Strusshielm) 15, 17
Matzon Zelin, Johan 36
Menestrier 170
Messenius, J. 61
Meyfart, M. 41, 140
Minturno 53
Moscherosch, H.M. 141, 183
Myrman, Hinrich 32, 35, 37
Märit, hustru till Lars Mattsson 17

Nilsdotter, Brita 33
Nilsdotter, Margareta 33, 35

Nilsson, Anders 17, 36
Nyman, Martin 34
Nyman, Petter 34
Nyman, Sara 34

Olofsson Bohm, Lars 159
Olofsson Bohm, Nils 33, 36, 159
Olsson, Nils, se Olofsson Bohm
Olsson, Jöns 17, 35
Opitz, M. 39, 40, 41, 43, 45, 48, 53, 96, 98, 113, 114, 115, 116, 117, 134, 167
Oxenstierna, Gabriel 62, 65
Oxenstierna, Gustawa Johanna 127, 130, 133, 135, 136, 143, 144, 145

Palingenius 60
Pehrman, Thomas 33, 35
Persson, Jahan 33
Platon 70
Plinius 70, 87
Pontanus, J. 45, 48, 53, 56, 57, 58, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 94
Prevost, Paul 27
Prilwitz, Johan 29, 127, 146
Printz, Johan 131
Pötter, Joachim, se Lilienhoff

de Quevedo, F.V. 140
Quintilianus 39, 57

Ravn 167
Reutercrantz, Mårten 142
Ribbing, Christina 76, 81 ff, 89
Ribbing, Erick 76, 79 ff, 81, 89
Rist, J. 96
Rosenhane, Axel 79
Rosenhane, Beata 32, 76, 79 ff, 81, 89
Rosenhane, Bengt 79
Rosenhane, Gustaf 79
Rosenhane, Schering 79
Rosenholm, Erik 35, 91
Rudbeck, Olof 14, 16, 25, 26
Rudbeckius, Johannes 61

Sadewasser, Hans 37
Sadewasser, Maria 37
Saint-Amant 99
Secundus, J. 77
Scaliger, J.C. 40, 43, 45, 47, 48, 53, 56, 64, 77
Schaey, Peter 34, 56, 72 ff, 74, 75, 86
Schaey, Wilhelm 34, 73, 76, 86 ff 138, 159
Schottel, J.G. 60
Schroderus, Ericus 183
Schupp, J.B. 141
de la Serre, J.P. 69
Sidney, P. 109
Silvius, Aeneas 140
Simonsson, Johan 76, 88 f
Skogekär Bergbo 79, 141, 184
Slatte, Erik 56, 68 f, 75
Smetius a Leda, H. 108
Sorel 99
Spegel, Haqvin 96, 155
Stamm, Johan Wilhelm 36, 138
Statius 48, 76
Stieler, K. 84
Stiernhielm, G. 23, 41, 60, 61, 98, 111, 127, 135, 141, 177
Storm, Arvid Christian 17, 29
Strijck, Elisabetha Juliana 32, 56, 69 ff, 72, 73, 75, 81, 91
Strijck, Gothard 32, 69, 76, 81 ff, 89
Strusshielm, Lars, se Mattsson
Stuart, Märta Beata 35
Swaab, Margareta 34, 159

Tasso 77
Tehedt, Elias 35, 102, 103
Teppati, Blasius 27
hustru Thilman 20
Tidermansson Gartman, se Gartman
Torner, Christian 160
Trotzig, Johan d.ä. 34, 37, 159
Trotzig, Johan d.y. 33, 34, 35, 37, 76, 85 f, 88
Tscherning, A. 89
Törner, Christian, se Torner
Törner, Sven 17, 34, 35, 37, 128, 154, 160

Ulfsparre, Märta Christina 16, 27, 127, 130, 133, 135 ff
Utterklow, Johan 33, 76, 84 f

Wallis, Johan 108
Wankijff, Niklas 28, 137, 155
Vaugelas 115
Weckherlin, G.R. 84
Vergilius 44
Wexionius, O. 18
Wibbling, Henrich 36
Wivallius, Lars 23
van den Vondel, J. 53
Wrangel, Karl Filip 27, 97, 175
Wrangel, Carl Gustaf 15, 16, 17,

25, 27, 35, 153, 160
Würtz, Paul 87

von Yxkull, Beata 184

Zelin, se Matzon Zelin

Örensted, Anna Hedwig 102, 103

De i exkursen nämnda personerna har inte förtecknats i personregistret.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Untersuchung behandelt Lars Johansons Gelegenheitsdichtung, die Hochzeits-, Begräbnis- und Glückwunschgedichte, die er in den Jahren von 1668 bis 1674 zu verschiedenen Anlässen in Stockholm und einigen anderen schwedischen Städten schrieb.

Lars Johanson, den man im allgemeinen mit einem Pseudonym, das er in vielen seiner Gedichte benutzt, Lucidor nennt, wird herkömmlicherweise für einen wenig gewissenhaften Autor gehalten. Man zitiert ständig ein Urteil von Lucidors erstem Kritiker, dem klassizistisch beeinflußten Petrus Lagerlöf: er hatte in seiner Vorlesung über die schwedische Verslehre behauptet, Lucidors Werk sei durch "impatientia" gekennzeichnet; er habe seine Gedichte so niedergeschrieben, wie er sie "concipierte". Dies Urteil ist von späteren Kritikern so ausgelegt worden, als sei Lucidor in seiner Dichtung wenig sorgfältig, ja schludrig. Es liegt m.E. auch noch der Auffassung von Lucidors Werk in den modernen Handbüchern zugrunde. Bei meiner Beschäftigung mit Lucidors Gelegenheitsgedichten fielen mir jedoch gewisse Regelmäßigkeiten auf, die die Vermutung nahelegten, Lagerlöfs Urteil sei nicht die ganze Wahrheit über Lucidors Werk. So bemerkte ich, daß es deutliche Unterschiede zwischen Gedichten für Adressaten unterschiedlicher sozialer Stellung und deutliche Gemeinsamkeiten zwischen Gedichten für Adressaten vergleichbarer sozialer Stellung gab. Diese Regelmäßigkeiten schienen auf eine gewisse Sorgfalt bei der Niederschrift zu deuten, auf einen bestimmten Stilwillen beim Dichter, ein Streben nach Erfüllung einer Norm, die vorschrieb, daß Gelegenheitsgedichte für unterschiedliche Stände unterschiedlich ausgestaltet sein mußten.

Diese Norm, die sich m.E. in Lucidors Gedichten entdecken läßt, fand ich theoretisch in der zeitgenössische Poetik beschrieben. Ein Grundprinzip der Poetik des 17. Jahrhunderts ist die bereits in der rhetorischen Theorie der Antike ausgebildete Lehre vom Decorum, die auf eine Harmonisierung aller Bestandteile eines literarischen Werks untereinander abzielte. Gegenstand und Stilhöhe, Ausgestaltung und Funktion sollten übereinstimmen, das Werk als ganzes sollte in den Rahmen passen, für den es bestimmt war. Beim Verfassen von Gelegenheitsgedichten sind daher als wichtige Faktoren der Stand, das Geschlecht, das Alter und die übrigen Verhältnisse des Adressaten zu berücksichtigen. Meine Arbeit will nun prüfen, ob und auf welche Weise sich das Prinzip des Decorum, wie es in den Regeln der Poetik zum Ausdruck kommt, in Lucidors Gelegenheitsdichtung wiederspiegelt.

Der erste Teil umreißt in einer Reihe von Skizzen den Hintergrund des Gegenstandes. Er bringt zunächst einen biographischen Abriß, dann einen Abschnitt, der Lucidors siebzig Gelegenheitsgedichte ihrer Art und ihrer ständischen Verteilung nach vorstellt, sowie ein Kapitel über Lucidors literarischen Markt, in dem ich u.a. das herkömmliche Bild Lucidors und seiner Dichtung kritisiere. Es folgt ein Kapitel über die Adressaten der Gelegenheitsgedichte und über die Absichten, die Lucidor vermutlich mit seiner Gelegenheitsdichtung verfolgte. Ich nehme an, daß er hauptsächlich für zwei verschiedene Adressatengruppen schrieb: einesteils galten die Gedichte hochgestellten, dem Autor unbekannten Personen, die vermutlich Stellen oder Aufträge vergeben konnten. Der Zweck dieser Gedichte könnte eine soziale Qualifikation gewesen sein; der Dichter

wollte sich bekanntmachen und seine literarischen und sprachlich-stilistischen Fähigkeiten zeigen, um so vielleicht für einen Posten oder einen Auftrag in Betracht zu kommen. Andernteils galten die Gedichte Freunden und Bekannten des Dichters, Personen aus den niedereren Gesellschaftsschichten. Sie mögen Freundschaftsgaben des Dichters gewesen sein, können aber auch die Ausdehnung des Kreises von Bekannten und Bestellern bezweckt haben. Die chronologische Verteilung der Gelegenheitsgedichte weist einen mit den Jahren wachsenden Anteil nichtadliger Adressaten auf. Die folgende Bestandsaufnahme der Adressaten und ihrer Verbindungen mit der Biographie des Dichters stützt die These von den zwei verschiedenen Märkten, denn der größte Teil der Personen niedrigeren Standes, die Lucidor besungen hat, war möglicherweise mit ihm bekannt. Die Hintergrundsdarstellung schließt mit zwei Kapiteln, die Übersichtscharakter haben: das eine stellt den Zusammenhang zwischen Rhetorik und poetischer Theorie dar, das andere behandelt die Poetiken und ihre Vorschriften für die Gelegenheitsdichtung.

Der zweite Teil meiner Arbeit versucht, die Frage zu beantworten, die sich angesichts gewisser Regelmäßigkeiten in Lucidors Gelegenheitsdichtung stellte: wie verhalten sich dieGedichte zu den Regeln der Poetiken und zum Prinzip des Decorum? Ich stelle hier zunächst die Übersichtswerke zur Poetik des 17. Jahrhunderts vor, von denen ich ausgehe, vor allem J. Dycks "Ticht-Kunst" (1966) und L. Fischers "Gebundene Rede" (1968). Dann nenne ich die Poetiken, die ich bei meiner Untersuchung benutzt habe: Scaliger, Pontanus, Opitz, Buchner, Harsdörffer, Kindermann und den Schweden Andreas Arvidi. Es folgen zwei einleitende Kapitel mit Analysen von acht Begräbnisgedichten und sieben Hochzeitsgedichten. Diese Analysen zeigen, in welcher weise der Stand, das Geschlecht, das Alter und die übrigen Verhältnisse des Adressaten die inhaltliche Ausformung der Gelegenheitsgedichte beeinflussen. Lucidor schreibt seine Gedichte, den Regeln der Handbücher entsprechend, unter starker Berücksichtigung des sozialen Decorum.

Es folgt ein Kapitel über die Idealisierungstendenz der Gedichte und ihren Zusammenhang mit dem Prinzip des Decorum. Ich lege dabei 64 Gelegenheitsgedichte zugrunde, die sich bestimmten Adressaten zuordnen lassen, und untersuche, in welcher Weise Lucidor in seinen Gedichten für Adressaten unterschiedlichen Standes die Familie und die Tugenden des Betreffenden preist. Es zeigt sich, daß diese Elemente dem sozialen Decorum gemäß ausgestaltet sind. Das Kapitel über die Idealisierungstendenz schließt mit einer Studie über die Funktion der Mythologie bei der Lobpreisung der Adressaten; auch hier läßt sich ein Zusammenhang zwischen der Ausschmückung der Gelegenheitsgedichte und der Stellung der Adressaten nachweisen.

Das folgende Kapitel behandelt die formale Ausgestaltung der Gedichte: die Form des Titelblatts, die Anzahl der Gedichte in einem Druck, die Verwendung verschiedener Fremdsprachen und verschiedener Versformen. Auch hier lassen sich Unterschiede zwischen Gedichten für Adressaten verschiedener Gesellschaftsschichten feststellen. Die allgemeine Tendenz kann etwa folgendermaßen zusammengefaßt werden: je höher der Stand des Adressaten, desto größer der Aufwand an formalen Kunstmitteln.

Es folgt ein Kapitel über die sprachlichen Elemente und das Decorum, in dem ich die zuvor analysierten fünfzehn Gedichte zugrundelege. Zunächst untersuche ich die von Petrus Lagerlöf kritisierten Wortverstümmelungen bei Lucidor. Lagerlöf scheint sie als Zeichen der Ungeduld und des Mangels an Ausfeilung, wie er sie bei Lucidor beobachten zu können glaubte, anzusehen. Ich zeige jedoch, daß die Wortverstümmelungen auf die Elisionsregeln und die Forderungen nach Variation des sprachlichen Ausdrucks zurückgehen, wie man sie in den Poetiken und

in der sprachtheoretischen Diskussion seiner Zeit findet. Die Wortverstümmelungen bei Lucidor deuten also nicht auf Nachlässigkeit, sondern eher auf die Absicht, den Regeln und Konventionen gemäß zu schreiben. In einem Kapitel, das die zuvor angestellten inhaltlichen Analysen ergänzen soll, untersuche ich das Vorkommen und die Häufigkeit sprachlicher Kunstmittel in den fünfzehn Gelegenheitsgedichten: Ausrufe, Fragen, Wiederholungen von Wörtern in gleicher oder unterschiedlicher Beugungsform, synonyme Wortpaare, Anaphern, Oxymora, zusammengesetzte Epitheta, Paradoxa, Antithesen, Häufungen sowie sentenz- und sprichwortartige Formulierungen. Diese Untersuchung erstreckt sich nicht auf den Inhalt der Figuren, sondern nur auf ihre Häufigkeit und Verteilung in den verschiedenen Gedichten. Es ergibt sich, daß die formalen Kunstmittel nicht, wie die inhaltlichen, dergestalt mit dem sozialen Decorum zusammanhängen, daß sie durch den Stand des Adressaten bedingt werden. Entscheidend sind vielmehr einerseits das Genre der Gelegenheitsdichtung - die Begräbnisgedichte mit ihrem höheren Stil enthalten deutlich mehr Figuren als die Hochzeitsgedichte - und andererseits die Versmaße: die Langzeilen in den Alexandrinerpartien der Gedichte weisen bedeutend mehr Figuren auf als die kürzeren Verse in den stropischen Partien.
Der dritte Teil der Arbeit behandelt einen konkreten Fall aus Lucidors Praxis als Gelegenheitsdichter. Im Herbst 1669 schrieb er ein Hochzeitsgedicht, "Gilliare Kwaal" (Freiers Mühsal), für ein Brautpaar aus dem Hochadel, den Freiherrn Conrad Gyllenstierna und Märta Christina Ulfsparre. Es wurde von den hohen Adressaten als Schmähschrift aufgefaßt; der Dichter kam dafür ins Gefängnis. Ein einleitender Abschnitt berichtet über den äußeren Ablauf der Ereignisse, die Anklagen gegen Lucidor und den Prozeß: nachdem der Dichter etwa ein halbes Jahr im Gefängnis gesessen hatte, wurde er von der Anklage, eine Schmähschrift verfaßt zu haben, freigesprochen. Es folgt dann, im Anschluß an Teil II, eine Analyse der Ausgestaltung des Hochzeitsgedichts und der darauf bezüglichen Äußerungen in den Eingaben der Klägerpartei und Lucidors Verteidigungsschriften. Dabei zeigt sich, daß die vornehmen Adressaten mit ihren Einwänden gegen das Gedicht teilweise recht hatten: es gewährt ihnen nämlich keineswegs den Aufwand an hoher Sprache, hohen Gedanken und erhabenem Inhalt, den sie dem Decorum zufolge erwarten durften. Untereinander stimmen zwar Thema, Sprache und Stil des Gedichts - einer Beschreibung der mannigfaltigen Mühsale eines Freiers in niederem und scherzhaftem Stil und alltäglichem Ton - so überein, wie das Decorum es verlangte, und wäre Lucidors Gedicht kein Hochzeitsgedicht gewesen, sondern einfach ein Gedicht, so hätte es keine Veranlassung gegeben, von einem Verstoß gegen das Decorum zu sprechen. Da es aber ein Hochzeitsgedicht für vornehme Adressaten ist, bedeutet es einen Verstoß gegen das Decorum: die sozialen Faktoren spielen nicht die ihnen angemessene Rolle.
Wie aber konnte es dazu kommen, daß Lucidor ein Thema wie die Mühsal eines Freiers zum Gegenstand eines Gedichts für diese hochadeligen Adressaten machte? Ich versuche das dadurch zu erklären, daß ich die antihöfische Tradition und Tendenz des Themas darstelle und sie mit der politischen Situation Schwedens im Herbst 1669 in Zusammenhang bringe. Die Satire auf das Alamode-Wesen und die antifranzösischen Haltung des Gedichts entsprechen sowohl der damaligen antifranzösischen Außenpolitik Schwedens wie den politischen Ansichten einer Gruppe von Kavalieren un den jungen Karl XI., zu der auch zwei Brüder Conrad Gyllenstiernas gehörten. Lucidor könnte, so scheint mir, das Thema aufgegriffen haben, weil er seine Tendenz für politisch opportun hielt. Das könnte allerdings nur erklären, warum das Thema überhaupt in das Gelegenheitsgedicht

Eingang fand, nicht jedoch, warum es ganz und gar zu dessen Schwerpunkt wurde. Lucidor, der in seiner übrigen Gelegenheitsdichtung das soziale Decorum so stark berücksichtigt, hätte merken müssen, daß das niedere Thema für ein an Mitglieder des Hochadels gerichtetes Gedicht nicht ausreichte, und es mit anderen Motiven anreichern können, um es auf eine Ebene zu heben, die besser zu der Stellung der Adressaten gepaßt hätte. Daß das nicht geschah, ließe sich dadurch erklären, daß Lucidor zu jener Zeit noch ein ziemlicher Neuling auf dem Gebiete der Gelegenheitsdichtung war - "Gilliare Kwaal" ist das zehnte seiner erhaltenen Gelegenheitsgedichte - oder daß die Zeit bei der Niederschrift knapp war, wie aus den Prozeßakten hervorgeht.

Conrad Gyllenstiernas Reaktion auf das Hochzeitsgedicht ist für sonderbar gehalten worden. Um zu erklären, wie er dies scherzhafte und heitere Gedicht so übel hat aufnehmen können, hat man sich auf ein Urteil über seinen Charakter gestützt, das sich in einem gegen die Gyllenstiernaische Familie gerichteten Pamphlet findet. Dort wird er als "chétif et stupide" bezeichnet. Conrad Gyllenstiernas Reaktion braucht jedoch nicht aus zweifelhaften Vermutungen über seine Persönlichkeit hergeleitet zu werden; sie erklärt sich voll und ganz aus den damals für die Gelegenheitsdichtung gültigen Regeln und Konventionen. Gelegenheitsgedichte pflegten in hohem Grade von den Adressaten, und ihrer Stellung, ihrem Tun und Lassen, ihren Verhältnissen, ihrem Namen usw. zu handeln. Als Conrad Gyllenstierna Lucidors Beschreibung von den Unternehmungen des lächerlichen Freiers las, suchte er daher nach Anspielungen und fand welche, wo es keine gab. Die Vergleiche, die er zwischen dem Freier und sich selbst anstellte, waren alles andere als schmeichelhaft. Dafür gab es nu eine Erklärung: das Hochzeitsgedicht mußte eine Schmähschrift sein. Auf diese Weise läßt sich m.E. der Hintergrund für die Klage gegen Lucidors Hochzeitsgedicht einsichtig machen.

Der Schlußteil weist auf die große Bedeutung hin, die das Prinzip des Decorum für die Ausformung von Lucidors Gelegenheitsdichtung gehabt hat. Es steht einerseits hinter den Vorschriften der Stilistik über die Verbindung von traurigem Anlaß und hohem Stil einerseits und freudigem Anlaß und niederem Stil andererseits, die in den Unterschieden der Stilhöhe zwischen Begräbnisgedichten und Hochzeitsgedichten zum Ausdruck kommt. Andererseits ist es der Ausgangspunkt für das soziale Decorum: die Berücksichtigung des Standes, des Geschlechts, des Alters und der übrigen Verhältnisse des Adressaten, die in der Gelegenheitsdichtung zum Ausdruck kommt.

Auf Seite 150. skizziere ich ein Modell für den Einfluß der Decorum-Lehre, wie er an Lucidors Gelegenheitsdichtung ablesbar ist. Dabei läßt sich feststellen, daß das Hochzeitsgedicht "Gilliare Kwaal" eine Ausnahme darstellt. Es weicht insofern vom Modell ab, als es die personalen Faktoren kaum berücksichtigt. In bezug auf die übrigen Wirkungen des Decorum - auf Stilhöhe und innere Komposition des Gedichts - verhält es sich jedoch den Regeln entsprechend.

Lucidors Gelegenheitsdichtung zeigt, so läßt sich zusammenfassend sagen, daß der Dichter das Prinzip des Decorum und die Regeln der zeitgenössischen Poetik in hohem Maße beachtet hat.

Lagerlöfs vielzitierte Kritik, er habe seine Gedichte so niedergeschrieben, wie er sie "concipierte", erscheint somit als falsch oder falsch verstanden. Die Regeln der klassizistischen Poetik, zu der sich Lagerlöf bekannte, waren teils anders und teils strenger als die der Renaissancepoetik, in deren Tradition Lucidor stand. Von ihnen her scheint Lagerlöf Lucidor beurteilt zu haben. Seinen Nachbetern, die sich auf die Autorität des großen Kunstrichters berufen, wenn sie behaupten, Lucidors Dichtung sei durch Nachlässigkeit gekennzeichnet, fehlt die sachliche Grundlage.

Ein Exkurs vergleicht die Gelegenheitsgedichte von Lucidor und Samuel Columbus. Die beiden Dichter unterschieden sich einerseits dadurch, daß Columbus´ Gelegenheitsgedichte stilistisch einheitlicher sind als die Lucidors, andererseits dadurch, daß Columbus, in der Nachfolge Stiernhielms, aber im Gegensatz zu Lucidor, antike Versmaße für Gedichte in neueren Sprachen benutzt. Doch auch für Columbus´ Gelegenheitsgedichte trifft das im Schlußteil skizzierte Modell für die Einwirkung der Decorum-Lehre zu: seine Begräbnisgedichte sind, wie die Lucidors, durchgängig höheren Inhalts als die Hochzeitsgedichte. Und wie bei Lucidor zeigt sich ein Unterschied im formalen Bereich: bei beiden Dichtern findet sich derselbe Unterschied in der Häufigkeit sprachlicher Kunstmittel zwischen Gedichten mit Langversen und solchen mit Kurzversen. Der größte Teil von Columbus´ Gelegenheitsgedichten gilt jedoch einer einzigen Standesgruppe, den nichtadligen Personen. In den Begräbnisgedichten, bei denen die ständische Streuung bei den Adressaten am größten ist, lassen sich jedoch, genau wie bei Lucidor, deutliche Underschiede in der Ausgestaltung von Gedichten an Adressaten unterschiedlichen Standes beobachten.

Übersetzung: Jan Drees

Allfoto i Göteborg AB 75.3582